

Psichologijos tyrimai Lietuvoje:
vieta pasaulyje ir ateities vizija

Psychology research in Lithuania:
Global context and future directions

Editor EVALDAS KAZLAUSKAS

Vilnius University

Vilnius 2007

Psichologijos tyrimai Lietuvoje:
vieta pasaulyje ir ateities vizija

Sudarytojas EVALDAS KAZLAUSKAS

Vilniaus universitetas

Vilnius 2007

Leidybą parėmė

Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija

Vilniaus universiteto leidykla

Sudarytojas

dr. Evaldas Kazlauskas

Recenzentai

Doc. dr. Sigita Girdzijauskienė (*Vilniaus universitetas*)

Dr. Evaldas Kazlauskas (*Vilniaus universitetas*)

Dr. Alfredas Laurinavičius (*Mykolo Romerio universitetas*)

Doc. dr. Saulė Raižienė (*Mykolo Romerio universitetas*)

Redaktorė

Monika Skerytė-Kazlauskienė

ISBN 978-9955-33-005-9

© Vilniaus universitetas, 2007

PRATARMĖ

Šis straipsnių rinkinys reprezentuoja šiandienines jaunųjų mokslininkų psichologinių tyrimų kryptis Lietuvoje. Jaunieji mokslininkai lietuviai iš įvairių institucijų vykdo daug reikšmingų psichologijos tyrinėjimų. Tą parodė jau ketvirtus metus Vilniaus universitete vykstanti jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija. Konferencijoje susirenka ryškiausias tyrimus atliekantys ir rimčiausias mokslines ambicijas turintys jaunieji tyrėjai. Šis leidinys sudarytas atrinkus 2007 metų jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos geriausius pranešimus.

Leidinio tema įpareigojo atrinkti įdomiausias jaunųjų mokslininkų darbus, kurie galėtų būti reikšmingi pasauliniame kontekste. Publikuojami mokslo darbai yra įvairių sričių. Leidinyje yra Donato Jonikaičio ir Aldonos Dzekevičiūtės eksperimentinės suvokimo psichologijos tyrimai, kurie pratęsia galias Lietuvos eksperimentinės psichologijos tradicijas. Lietuvoje vis daugiau atliekama ir taikomosios psichologijos darbų. Jurgita Lazauskaitė ir Edita Kazakevičienė nagrinėja procesus vykstančius organizacijose. Verslo atstovė Airida Zavadskė kelia aktualius klausimus apie praktikų ir mokslo institucijų bendradarbiavimą adaptuojant metodikas.

Didžioji leidinio dalis skirta psichinės sveikatos problematikai. Ieva Šidlauskaitė-Stripeikienė analizuoja Lietuvos gyventojų psichinės sveikatos ypatumus. Rytis Pakrošnis su kolegomis atliko įdomų trumpalaikės psichoterapijos efektyvumo tyrimą. Agnė Laskytė pristato didžiulę epidemiologinę paauglių suve žalojančio elgesio studiją. Paauglių elgesio problemas ir priklausomybes savo studijose nagrinėja Kristina Žardeckaitė-Matulaitienė ir Laura Šeibokaitė.

Leidinyje atsispindi šiandieninė Lietuvoje atliekamų psichologijos tyrimų situacija. Pristatomi tyrimai yra reikšmingi ir gali būti įdomūs tarptautinei mokslininkų bendruomenei. Ateities viziją matau tokią: Lietuvos mokslininkai atliekantys psichologijos tyrimus tampa dar labiau žinomi kitų šalių mokslininkams. Ir būtent jaunieji mokslininkai bus tie, kurie drąsiai įsiverš į tarptautinę mokslo erdvę.

Nuoširdžiai dėkoju mokslininkams psychologams, prisidėjusiems prie šio leidinio. Atrinkti ir recenzuoti jaunųjų mokslininkų darbus padėjo doc. dr. Sigita Girdzijauskienė, doc. dr. Roma Jusienė, dr. Alfredas Laurinavičius, doc. dr. Saulė Raižienė ir dr. Kristina Vanagaitė.

Dr. Evaldas Kazlauskas

PREFACE

Present volume represents main research areas in the field of psychology in Lithuania. Young Lithuanian researchers from different institutions conduct significant and high quality research. This volume was designed as proceedings of Annual Conference for Young Scientists in Psychology in 2007. These annual conferences hosted by Vilnius University gather together Lithuanian researchers interested in psychology from various Universities. Best studies were chosen for publication.

Studies selected for this volume are from a variety of research areas. Donatas Jonikaitis and Aldona Dzekevičiūtė conducted experimental perception studies. Jurgita Lazauskaitė and Edita Kazakevičienė are interested in applied organizational psychology. Airida Zavadskė from business establishment raises questions of collaboration between business institutions and Universities.

The main part of this book is devoted to mental health issues. Laura Šidlauskaitė-Stripeikienė analyses mental health of Lithuanian population. Rytis Pakrošnis with colleagues have conducted an interesting study on the effectiveness of brief therapy. Agnė Laskytė presents big epidemiological study on self-harming behavior. Adolescents' behavior and substance abuse behavior are studied by Kristina Žardeckaitė-Matulienė and Ieva Šeibokaitė.

Presented studies are significant contributions to Lithuanian science. I am convinced that these studies might be of interest not only in Lithuania, but in a more global context as well. Being a part of international scientific community should be the future direction for Lithuanian psychologists. And young scientists are those, who are eager to contribute to world-wide research.

Special thanks to reviewers of present volume: assoc. prof. Sigita Girdzijauskienė, Ph.D., assoc. prof. Roma Jusienė, Ph.D., Alfredas Laurinavičius, Ph.D., assoc. prof. Saulė Raižienė, Ph.D., Kristina Vanagaitė, Ph.D.

Evaldas Kazlauskas, Ph.D.

TURINYS

EKSPERIMENTINĖ PSICHOLOGIJA

<i>Aldona Dzekevičiūtė</i> . Objektų dydžio suvokimo priklausomybė nuo jų projekcijų akies tinklainėje	9
<i>Donatas Jonkaitis, Heiner Deubel, Claudio de'Sperati</i> . Paprasta užduotis, sudėtingi reikalavimai: sakadiniai akių judesiai pertraukia įsivaizduojamo judesio generavimą	15

TAIKOMOJI PSICHOLOGIJA

<i>Edita Kazakevičienė</i> . Darbuotojų reagavimo į neigiamą informaciją apie jų organizaciją ypatumai	22
<i>Jurgita Lazauskaitė</i> . Teisingumo paradoksas: ar formalios procedūros užtikrina teisingumą organizacijoje?	28
<i>Airida Zavadskė</i> . ProfileXT asmenybės klausimyno lietuviškos versijos adaptavimas	35
<i>Antanas Zališčevskis</i> . Laiko perspektyvos tyrimų problematika	42

PSICHIKOS SVEIKATA

<i>Ieva Šidlauskaitė-Stripeikienė</i> . Lietuvos rajonų suaugusių žmonių psichinės sveikatos ypatumai	48
<i>Agnė Laskytė</i> . Lietuvos moksleivių sąmoningo savęs žalojimo epidemiologija	54
<i>Rytis Pakrošnis, Viktorija Čepukienė</i> . Paauglių psichologinių problemų kitimas sprendimų siekiančios trumpalaikės terapijos metu	61
<i>Laura Šeibokaitė</i> . Su probleminiu elgesiu paauglystėje susiję psichosocialiniai veiksniai	72
<i>Kristina Žardeckaitė-Matulaitienė</i> . Psichologinių veiksnių sąsajos su rūkymu ankstyvojoje paauglystėje	79
<i>Renata Garckija</i> . Tėvų tarpusavio santykiai, auklėjimas ir vaikų prisitaikymas: tyrimų perspektyvos	86

CONTENTS

EXPERIMENTAL PSYCHOLOGY

- Aldona Dzekevičiūtė*. Dependence of a perceived size of objects
on a location of their projections in retina9
- Donatas Jonikaitis, Heiner Deubel, Claudio de'Sperati*. Simple task,
complex demands: saccades interfere with mental imagery of motion15

APPLIED PSYCHOLOGY

- Edita Kazakevičienė*. Employee reactions to negative information about
their organization22
- Jurgita Lazauskaitė*. The justice paradox: do formal procedures ensure
fairness in organization?28
- Airida Zavadskė*. Adaptation of Profile XT personality
questionnaire in Lithuania35
- Antanas Zališčevskis*. Problems of the time perspective research42

MENTAL HEALTH

- Ieva Šidlauskaitė-Stripeikienė*. Mental health peculiarities of adults
from Lithuania regions48
- Agnė Laskytė*. The epidemiology of deliberate self harm in adolescents
in Lithuania54
- Rytis Pakrošnis, Viktorija Čepukienė*. Dynamics of adolescents' psychological
problems during solution-focused brief therapy61
- Laura Šeibokaitė*. Psychosocial factors related to problem behaviour
in adolescence72
- Kristina Žardeckaitė-Matulaitienė*. Relationship among psychological
factors and smoking in early adolescence79
- Renata Garckija*. Parental relationship, parenting and their children
adaptation: research guidelines86

OBJEKTŲ DYDŽIO SUVOKIMO PRIKLAUSOMYBĖ NUO JŲ PROJEKCIJŲ AKIES TINKLAINĖJE

Aldona Dzekevičiūtė

Vilniaus universitetas

El. paštas: aldute@gmail.com

Rega yra plačiai tyrinėjama, tačiau neaišku, kaip žmogus tik iš objektų atvaizdų tinklainėje suvokia pačius objektus. Objektui tolstant jo atvaizdas mažėja, iškraipomas, o jo suvokimas nesikeičia (konstantinio suvokimo reiškinys). Kaip paaiškinti konstantinį suvokimą? Viena iš hipotezių teigia, kad objekto vaizdas iš tinklainės į regimąją žievę atvaizduojamas taip: vaizdas, esantis akies tinklainės centre ištempiamas ir atvaizduojamas į didelį regimos žievės dalį. Tas pat vaizdas tinklainės periferijoje suspaudžiamas – vadinamasis žievės didinimo faktorius. Manoma, kad vienodas receptorių skaičius siunčia signalus į vienodą žievės plotą. Tačiau receptoriai yra skirtingi – lazdelės ir kugeliai. Į tai neatsižvelgiama. Atlikti eksperimentai patvirtino, kad reikia įvertinti ne bendrą receptorių tankį, o atsižvelgti į lazdelių ir kugelių tankio funkcijas. Darbo rezultatai gali pasitarnauti kuriant akies protezus, išsiaiškinti vaizdų konstantinio suvokimo mechanizmus.

Rega yra vienas svarbiausių žmogaus jutimų. Daug tyrinėjama, tačiau iki pat šių dienų yra labai daug neišaiškintų regimojo suvokimo fenomenų. Pavyzdžiui, yra pastebėta, kad žmogus suvokia kitaip, nei projektuojamas vaizdas ant akies tinklainės. Turbūt visi esame fotografavę ir tik nuotraukoje pastebėję neįprastai dideles tam tikras objekto dalis, pavyzdžiui, jei fotografuojamas žmogus stovi į mus ištiesęs ranką, tai nuotraukoje ranka bus neįprastai didelė, o žmogus normaliomis sąlygomis tokių iškraipymų (projektyvinių) nesuvokia. Taip yra ir su mūsų akimis.

Mūsų akies tinklainėse susidaręs vaizdas yra labai panašus į fotografinį vaizdą, tačiau nepriklausomai nuo to, objektus suvokiame beveik be iškraipymų. Kitas pavyzdys, kai žmogus yra arti, o namas yra toli, ir nors į akies tinklainę šie du objektai projektuojasi panašaus dydžio, mes vis tiek suvokiame, kad namas yra didesnis už žmogų, o ne atvirkščiai. Taigi atrodytų, tarsi objekto dydžio suvokimas nepriklauso nuo atstumo iki

objekto. Kyla klausimas, ar egzistuoja objektų konstantinis suvokimas ir kokie mechanizmai veikia.

Vienose teorijose teigiama, kad regos sistema atstato tiktai objekto dydžio iškraipymus (Schwartz, 1977, 1994), kitose teorijose teigiama, kad regos sistema atstato ne tik dydžio, bet ir visus kitus iškraipymus. Tačiau vis tiek yra neišskus klausimas, kaip regos sistema tai padaro – kokie yra tokio fenomeno mechanizmai.

Dar Piaget kalbėjo apie centravimą, kurio principas yra, kad į centrinę dalį patenkantys objektai yra taip pat dėmesio centre ir dėl to jie išdidinami, o į periferiją – sumažinami. Kitų teorijų autoriai (Anderson, 2004; Johnston, 1986, 1989; Virsu, 1996) šį reiškinį aiškina siedami jį su žievės didinimo faktoriumi (angliškai cortical magnification factor). Žievės didinimo faktoriaus principas – į vienodus smegenų žievės plotelius yra siunčiama informacija iš vienodo akies tinklainės receptorių skaičiaus.

Akies tinklainėje receptorių tankis yra nevienodas – centrinėje (fovea) dalyje jis yra didžiausias, o kuo toliau į periferiją, tuo jis mažėja. Kadangi informacija į smegenų žievės plotelį keliauja iš to paties receptorių skaičiaus, tai centrinėje akies tinklainės dalyje informacija bus siunčiama iš mažų plotelių, dėl didelio receptorių skaičiaus, o iš periferijos – iš didesnių plotelių, dėl gerokai mažesnio akies tinklainės receptorių skaičiaus šioje vietoje. Daroma prielaida, kad suvokiamas atstumas tarp regimųjų objektų yra proporcingas atstumui tarp smegenų regimosios žievės taškų, į kurios projektuosi šie objektai. Taigi dėl minėto žievės didinimo faktoriaus suvokiamas objekto dydis priklausys ne tik nuo jo projekcijos dydžio tinklainėje, bet ir nuo to, kokioje tinklainės vietoje yra objekto atvaizdas. Jeigu objekto atvaizdas yra toje tinklainės vietoje, kur receptorių tankis yra didelis, tai jis atvaizduojamas į didelį žievės plotą. Jeigu objekto atvaizdas tinklainėje bus toje vietoje, kur receptorių tankis yra mažas, tai jo atvaizdas žievėje bus mažas. Taigi pirmuoju atveju objektas bus suvokiamas didesnis, negu tuomet, kai to paties objekto atvaizdas bus mažesnio receptorių tankio tinklainėje srityje. Žinoma, kad receptorių tankis žmogaus tinklainėje nėra vienodas. Įprasta sakyti, kad tinklainės centre receptorių tankis yra

didžiausias. Dėl to objektas esantis regimojo lauko centre bus suvokiamas didesnis, negu tuomet, kai tas pat objektas yra regimojo lauko periferijoje.

Tačiau lieka neaišku, apie kokius receptorius kalbama: ar apie kūgelių, ar apie lazdeles. Žinoma, kad vieni atsakingi už fotoninę, o kiti už skotopinę regą. Taigi skirtingi receptorių tipai gali funkcionuoti skirtingose sąlygose. Kartu šių receptorių tankis nėra vienodas. Didžiausias kūgelių tankis yra centrinėje akies tinklainės dalyje, o į periferiją jis mažėja. Tuo tarpu lazdelių tankis centrinėje akies tinklainės dalyje yra labai mažas, einant į periferiją jis didėja, o vėliau pradeda mažėti. Taigi kyla klausimas, kaip bus suvokiami objektų dydžiai, kai jie projektuojasi į tinklainės sritį, kur yra didžiausias kūgelių tankis ir kaip bus suvokiami objektų dydžiai, kai jie projektuojasi į sritis, kur yra didelis lazdelių tankis, o kūgelių tankis mažas? Ar objekto dydžių suvokimui turi įtakos tik kūgelių, ar ir lazdelių tankis. Taigi, kyla klausimas, kaip vertinti receptorių tankio įtaką dydžio suvokimui, ar reikia atsižvelgti tik į kūgelių, ar tik į lazdelių, ar į jų suminį bendrą tankį. Mūsų darbo uždavinys yra patikrinti, ar suvokiamas tiesės ilgis priklauso tik nuo vietos, kur yra šios tiesės atvaizdas tinklainėje, ar nuo to, koks šioje vietoje yra kūgelių, lazdelių tankis, ar nuo to koks šioje vietoje yra bendras receptorių tankis.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 36 tiriamieji. Tiriamųjų regėjimas normalus arba pakoreguotas iki normalaus. Prieš kiekvieną eksperimentą tiriamieji buvo mokomi, stebimi.

Tyrimo pagrindimas. Tyrimo metu tiriamiesiems buvo rodoma atkarpa, kurią, fiksuojant žvilgsnį į fiksacijos tašką, reikėjo padalinti pusiau. Tiriamiesiems buvo pateikiamos penkių ilgių atkarpos – 5, 7, 10, 13 ir 15 laipsnių kampinio ilgio. Atstumas iki monitoriaus buvo 20 - 70 cm.

Atkarpos dalis, esanti šalia fiksacijos taško, projektuojasi į centrinę akies tinklainės dalį, kur yra didelis receptorių tankis. Šių receptorių siunčiama informacija į smegenų žievę turėtų užimti didelį plotą ir dėl to atkarpos dalis, kuri projektuojasi į centrinę akies tinklainės dalį, suvokiama didesnė, nei yra iš tikrųjų. Dėl to tiriamasis turi šią dalį nustatyti mažesnę,

kad suvoktų ją, kaip esančią lygią į periferiją projektuojančiai atkarpos daliai. Tuo tarpu atkarpos dalis, kuri projektuojasi į periferinę akies tinklainės dalį, dėl mažesnio receptorių tankio šioje tinklainės dalyje užima mažesnę plotą smegenų žievėje ir dėl to suvokiama mažesnė. Taigi tiriamieji, pagal tai, kaip jie suvokia, atkarpos žymeklį turėjo nustatyti taip, kad atkarpos dalis šalia fiksacijos taško būtų mažesnė už likusią atkarpos dalį. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad akies tinklainėje yra dviejų rūšių receptorių. Teoriškai skaičiuojant, kaip žmogus padalins atkarpą, galimi trys skaičiavimo būdai – skaičiuoti tik pagal kūgelių tankį, tik pagal lazdelių tankį ir pagal bendrą receptorių tankį.

Tyrimo eiga. Kompiuterio vaizduoklyje buvo pateikiama atkarpa, kurios viename gale buvo fiksacijos taškas. Jis reikalingas, kad tiksliai žinotume, kuri atkarpos dalis projektuosis į centrinę akies tinklainės dalį, o kuri – į periferinę akies tinklainės dalį. Buvo skaičiuojamas tiek atkarpos ilgis, tiek atstumas iki monitoriaus, kad akies tinklainėje susidarytų reikiamo kampinio dydžio atkarpos projekcija. Tiriamasis turėjo pastoviai fiksuoti žvilgsnį į fiksacijos tašką. Tuo pačiu metu klaviatūros klavišais turėjo stumdyti žymeklį ant atkarpos ir taip nustatyti suvokiamą atkarpos vidurį. Programos išsaugoti duomenys vėliau buvo apdorojami Microsoft Excel, Origin, Statistica programomis.

Rezultatai

Apdorojus duomenis gauti rezultatai, panašūs į kitų autorių (Piaget, Schwartz, 1977, 1994) rezultatus – tiriamieji atkarpas padalindavo ne tiksliai per vidurį, nors atkarpos dalis suvokdavo, kaip esančias lygias. Atkarpos dalis, kuri projektuodavosi į centrinę akies tinklainės dalį, buvo mažesnė, už tą atkarpos dalį, kuri projektuodavosi į periferinę akies tinklainės dalį. Atkarpos dalinimo netikslumas nebuvo tolygus – skirtingų ilgių atkarpa buvo padalinama skirtingu tikslumu.

Pastebėta, kad grupė tiriamųjų dalindami atkarpą pusiau daro didžiausią paklaidą, kai pateikiama atkarpa yra 7 laipsnių ilgio. Didėjant atkarpų ilgiams, padalinimo paklaida mažėja.

Norint atsakyti į pradžioje išsikeltą klausimą, teoriškai pagal receptorių tankį buvo skaičiuojama, kaip turėtų būti padalinama atkarpa. Buvo skaičiuojami visi trys variantai – tik kūgeliai, tik lazdelės ir kūgeliai su lazdelėmis. Imtos literatūroje pateiktos kūgelių ir lazdelių tankio funkcijos. Jos buvo perskaičiuotos (iš tankio ištraukta šaknis ir gauta receptorių skaičius ne į mm^2 , o receptorių skaičius į mm). Buvo nubraižyti grafikai ir geometriškai buvo skaičiuojama, kaip pagal gautus grafikus žmogus turėtų padalinti atkarpą pusiau. Buvo skaičiuojamas susidariusios figūros (apribotos abscisių, ordinačių ašių, kreivės ir nubrėžtos statmenos tiesės kiekvienam atkarpos ilgiui ($x = 5, 7, 10, 13, 15$) plotas. Šis plotas buvo dalinamas pusiau ir ieškomas ploto pusę žymintis abscisių ašies taškas, kuris tarsi žymeklis padalindavo atkarpą pusiau. Taip teoriškai, remiantis receptorių tankių funkcijomis, žmogus turėtų padalinti atkarpą. Pastebėta, kad nei vienas grafikas tiksliai neatitinka nei santykių, nei formos, lyginant su eksperimento metu gauta kreive. Pagal kūgelių tankį gaunamas mažėjantis santykis, kuris reiškia, kad atkarpa padalinama vis netiksliu, o eksperimento metu tik iš pradžių atkarpos padalinimas prastėja. Lyginant teorinį santykį tik pagal lazdeles ir eksperimentą irgi nėra panašumo. O pagal bendrą receptorių tankio grafiką ir eksperimento metu gautą grafiką, kai atkarpa yra ilgesnė nei 7 laipsniai, tai atkarpa padalinama vis tiksliu. Panašu, kad iš pradžių, kol atkarpos trumpos (iki 7 laipsnių), tol didžiausią įtaką turi kūgeliai (tiek eksperimento metu, tiek skaičiuojant teoriškai abiejų grafikų santykiai mažėja. Didėjant atkarpoms įtakos turi ir lazdelės, nes santykiai didėja, atkarpos padalinamos tiksliu.

Išvados

Vertinant receptorių tankio įtaką dydžio suvokimui nustatyta, kad suvokiamas tiesės ilgis priklauso nuo jo atvaizdo akies tinklainėje vietos. Taip pat priklauso ir nuo kūgelių, lazdelių tankio toje vietoje. Tačiau vertinti tik pagal bendrą receptorių tankį negalima.

Literatūra

- Anderson A.J., Johnston A., Tan S. (2004). How cortical magnification could benefit depth, surface slant and self-motion estimation. [žiūrėta 2006 07 15]. *Prieiga per internetą* http://www.psychol.ucl.ac.uk/vision/files/aja/anderson_johnston_tan_cort_mag_skye_2004.pdf
- Johnston A. (1986). A spatial property of the retino-cortical mapping. *Spatial Vision*, 1, 319-331.
- Johnston A. (1989). The geometry of the topographic map in striate cortex. *Vision Research*, 29, 1493-1500.
- Schwartz E. L. (1977). Afferent geometry in the primate visual cortex and the generation of neuronal trigger features. *Biol. Cybernetics*. 1977, 28, 1-24.
- Schwartz E. L. (1994). Topographical mapping in primate visual cortex // *Visual Science and Engineering (Models and Application)* / ed. D. H. Kelly. New York: Marcel Dekker, p. 291-359.
- Vaitkevičius H. (2002). *Pojūčiai ir suvokimas*. Vilnius. Vilniaus universiteto leidykla.
- Virsu V., Hari R. (1996). Cortical magnification, scale invariance and visual ecology. *Vision Research*. 36, 2971-2977.

DEPENDENCE OF A PERCEIVED SIZE OF OBJECTS ON A LOCATION OF
THEIR PROJECTIONS IN RETINA

Aldona Dzekevičiūtė

Vilnius University

El. paštas: aldute@gmail.com

Human vision is widely studied but it is still unclear how humans perceive objects only from their images in retina. Usually, due to projective distortion the images of objects in the retina are warped, their sizes depend upon the distance to objects. Despite of these distortions we are able to perceive true objects (that is perceptual constancy). How to explain this phenomenon? According to one of hypotheses, that is the result of special peculiarities of mapping of object image in the retina on visual cortex: if the object is presented in the central part of visual field then its image in the cortex is larger than the image of the same object presented in the periphery of visual field. Perceived size of the object depends on size of its image in visual cortex. That stems from, so called, cortical magnification factor. It is assumed that the same quantity of receptors sends information to the same area of cortex. But photoreceptors are different – rods and cones. It is not clear whether the different type of receptors make different influence on above mentioned distortion of mapping. The experiments confirmed that it is need to estimate the functions of density of cones and rods separately. The results could be useful making prosthesis of eye, to clear the mechanisms of constant perception.

**SIMPLE TASK, COMPLEX DEMANDS: SACCADES INTERFERE
WITH MENTAL IMAGERY OF MOTION****Donatas Jonikaitis¹, Heiner Deubel¹, Claudio de'Sperati²**¹ *Ludwig Maximilians University, Munich*² *Visuo-Motor Functions Lab, Universita Vita-Salute San Raffaele, Milano**E-mail.: djonikaitis@googlemail.com***Introduction**

It's hard to appreciate the importance of eye movements that we make – and, on average, we make three every second - as we usually don't even notice them. Given the ubiquity of the eye movements, few questions can be raised. The first one is what the eye can tell about what is happening in the mind. Second - what happens during eye movements.

Considering the frequency of everyday saccades it is not surprising that there has been interest in what the eye can tell of what is in the mind. In a series of experiments, Yarbus (1967) has demonstrated that the eye goes to the most informative parts of the visual scene and that eye movements are dependent on the information that needs to be retrieved from the visual scene. Therefore, the picture scanning patterns are different when the subject is asked to name the age of the persons in the picture as compared to when he has to determine the activities of the persons.

Latter on there have been attempts to go beyond the descriptive level and to evaluate eye movements based on object saliency in the visual scene and on internal expectations (for a review see Henderson, 2003). These explorations have in common the goal to find what eye movements can tell about the function of cognitive activities.

One interesting approach in such a situation is to examine mental imagery. While mental imagery is central to visual working memory, problem solving and creative thinking, it has usually been investigated indirectly: by estimating the time taken to rotate an object, to find the item on a memorized map or the time needed to imagine smaller and larger scale details of the object (Kosslyn et al., 1984). However, de'Sperati (2003a and 2003b) has demonstrated that spontaneous eye movements could be used to

infer about the imagery of a stimulus' motion on a circular trajectory. In this experiment subjects tended to make saccadic eye movements around circular trajectory of imagery and eye movements faithfully reproduced the trajectory to be covered.

Experiment 1: Eye movement dynamics during mental imagery of motion. We employed a simple imagery task to investigate whether eye movements would reflect the ongoing visual imagery of the linear motion. The design was the same for this and all of the following experiments. For each trial, the subjects were first presented with a fixation cross in the middle of the screen. After a variable period of 1000-1200 ms, the fixation cross “jumped” to the left and started moving with 2 deg/s speed (3 speeds were used in Experiment 1; see below). The cross moved for 1500 ms and afterwards disappeared, but the subjects were instructed to imagine that the stimulus is still moving with same speed in the same direction. After a variable period of 4000-8000 ms (in Experiments 2-4; 2000-8000 ms in Experiment 1), the real moving stimulus reappeared and the subjects had to make judgments on whether this real cross reappeared ahead or behind of their imagined object.

We used 3 different stimulus motion speeds in Experiment 1: 2 deg/s, 3 deg/s and 4 deg/s. 5 subjects aged 22 to 26 years participated in the study. Visual inspection of the data revealed that even though not instructed to, subjects were inclined to move their eyes during the imagery. The subjects made a sequence of horizontal saccades from left to right – as if the eye was following an imaginary motion. In order to estimate the average speed of gaze movement, we performed a linear regression analysis for the averaged eye position over time. Estimated average speeds were 2.08 deg/s; 2.80 deg/s and 3.49 deg/s for corresponding 2 deg/s, 3 deg/s and 4 deg/s speeds (all fits provided adjusted $R^2 = 0.99$). All the subjects showed the same pattern of results - their gaze moved from left to right faster with faster speed of the stimulus motion.

Furthermore, we demonstrated that the eye position could predict which subjective judgments regarding the position of the stimulus

reappearance would be given. On each trial, subjects judged the stimulus to reappear ahead when this reappeared ahead of the subjects' gaze position, and the stimulus to reappear behind when it reappeared behind the gaze position. Further analysis showed that subjects made most judgment mistakes when their eyes were in close proximity of the reappearing stimulus (2° - 3° of visual angle; 71% of stimulus reappearance judgments could not be predicted from the eye position). Thus, when the eye (and imagery) was close to the stimulus' reappearance position, subjects made more errors in judgment of stimulus reappearance position. This strengthened the conclusion that imagery was well indexed by gaze position.

Thus, we demonstrated that eye movements can indeed be used to infer about ongoing mental imagery processes. We used this pattern of eye movements for the next series of experiments in order to examine the dynamics of an additional task upon visual imagery of motion. In other words, we asked what happens when the eye is moving.

Experiments 2 and 3: Secondary task interferes with mental imagery of motion. It is widely agreed that attention and saccades are closely coupled, with the attentional focus being shifted to the location of the forthcoming saccade (for example, Deubel and Schneider, 1996). This means that the saccades observed during Experiment 1 should not interfere with imagery of motion, as both of the tasks would not compete for central attentional resources. The main manipulation of these experiments was the introduction of a secondary task - to make a vertical saccade, to make an anti-saccade (Experiment 2) or to ignore presented cue (No-Go task, Experiment 3). Thus during the imagery period (2 seconds after imagery start) subjects saw a visual cue flashed, which informed which eye movement to make. 7 subjects participated in both, Experiment 2 and Experiment 3.

Once again subjects made a sequence of eye movements from left to right. However, abrupt interruption in the eye movement trace occurred after presentation of the visual cue. Subjects stopped rightward saccades, then made a vertical saccade (as instructed by the cue) and made a saccade

back to the position they were at before presentation of the flash. Thus subjects did not go to the position where imaginary stimulus should be, but they went to the position where it was before making the instructed saccade or anti-saccade. This produced a clearly detected lag in horizontal eye position as compared to control condition, when subjects did not have to perform a secondary task during imagery.

In Experiment 2, subjects took on average 1133 ± 277 SD ms for saccade and 1190 ± 233 ms for anti-saccade condition to detect the flash, decide on an answer and give a saccadic response (eye position lag measured as compared to control condition). Thus, making a secondary task saccade or anti-saccade “cut out” almost a second from the ongoing imagery. This lag was not compensated for in the remaining part of the imagery phase.

In Experiment 3, the subjects were instructed to make either a saccade or a no-saccade to the presented cue. Our aim was to demonstrate that this interruption could be due to the allocation of attention towards a target location. Once again, a lag in eye position was observed in the no-saccade condition. This lag was clearly shorter in this condition as compared to when a saccade was required: At 1.5 s from the cue presentation, the delay in the saccade trials rose to 904 ± 406 SD ms, while in the no-saccade trials it was 261 ± 214 SD ms (in both cases subject-wise, compared to control condition). Both values were significantly different from zero (one way ANOVA, both $p < 0.02$) and different from each other ($t(6) = 4.810$, $p = 0.003$).

Experiment 4: Does the shifting of attention shift the whole imagery?

We wanted to see whether making eye movements in the direction of the imagery trajectory would also bias imagery. For this, 6 subjects were presented with a cue either 2 degrees ahead of an online measured eye position or 2 degrees behind and were instructed to make a saccade to the location of the cue. When the cue was presented behind, subjects made a saccade towards it and then back to their imaginary stimulus location. This led to the introduction of a 655 ms lag in the imagery (compared to control

condition). However, when the cue was presented ahead, we observed that subjects either made a saccade to it and back to the imagery position (47% of trials; 379 ms delay introduced) or made a saccade to the cue and then proceeded with imagery without going back. In this last case subjects were ahead with their imagery (average lead - 427 ms, compared to the control condition). It was as if subjects made a saccade towards the target and proceeded with their imagery from there. Moreover, subjects' reports suggest that they did not notice being ahead with imagery and we could attribute this behavior to subjects involuntarily shifting their attention towards the location of the flash, accompanied by a corresponding shift of imagery to it too.

Discussion

Present experiments demonstrate that one can use the position of the eye movements during mental imagery of motion to make inferences about the locus of imagery itself. While this finding is interesting per se, the latter set of experiments show that by employing the measurement of spatial gaze movement evolution, we are able to make inferences about the cognitive activity during mental imagery. A clear pattern of interruption in imagery occurred when subjects had to make a saccade, anti-saccade or had to ignore the presented stimulus. It seemed that subjects stopped their imagery in order to perform a secondary task and did not compensate for the time lost during this secondary task afterwards.

The question that arises is why there was an interruption in the mental imagery during secondary task performance. It has been earlier demonstrated that spatial attention is shifted to the location of the forthcoming saccades and that these shifts occur even when saccades are automatically directed to one and the same location (Deubel and Schneider, 1996). Thus, incompatibility between tasks could occur based on the need to shift spatial attention to the location of the instructed saccade or anti-saccade. This shift of attention to the instructed location would remove attentional resources from the imagery task. The fact that it was not only the eye movement per se, but also attention accompanying eye movements to

account for the observed effects, can be supported by the finding that even when subjects did not have to make saccades, but had to attend to a cue location in the no-go trials, also introduced interruption in the imagery.

Furthermore, Experiment 4 suggested that a secondary task which requires making eye movements compatible with the imagery trajectory shifted the whole imagery towards the target location. It could be the case that this behavior, instead of being a voluntary strategy, was evoked by subjects shifting their attention to the location of the cue and automatically shifting their imagery to it.

These findings raise the question whether an interruption in visual imagery would occur only during tasks requiring spatial attention. It is well known that visual processing is carried out in two relatively independent visual streams that process “what” and “where” information separately. This distinction maps also into a distinction within the attentional system, discriminating between object-based and location-based attention. Thus, only a demonstration that there is no interruption in imagery of motion when tasks that do not require spatial attention are employed would finally support the interpretation of the results presented here.

References

- de'Sperati C. (2003a). Precise oculomotor correlates of visuospatial mental rotation and circular motion imagery. *Journal of Cognitive Neurosciences*, 15, 1244-1259.
- de'Sperati C. (2003b). The inner working of dynamic visuo-spatial imagery as revealed by spontaneous eye movements. In *The minds Eye: Cognitive and Applied Aspects of Eye*.
- Deubel H. and W. H. Schneider (1996). Saccade target selection and object recognition: Evidence for a common attentional mechanism. *Vision Research*, 36, 1827-1837.
- Movement Research* (Eds. Hyona J., Radach R. and Deubel H.). Oxford: Elsevier Science
- Deubel H. and W. H. Schneider (1996). Saccade target selection and object recognition: Evidence for a common attentional mechanism. *Vision Research*, 36, 1827-1837.
- Henderson J. M. (2003). Human gaze control during real world scene perception. *Trends in Cognitive Sciences*, 7, 498-504.

- Kosslyn, S. M., Brunn, J. L., Cave, K. R., Wallach, R. W. (1984). Individual differences in visual imagery: A computational analysis. *Cognition*, 18, 195-243.
- Mishkin M. (1982). A Memory System in the Monkey. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 298, 85-95.
- Yarbus A. L. (1967). *Eye Movements and Vision*. New York: Plenum.

PAPRASTA UŽDUOTIS, SUDĖTINGI REIKALAVIMAI: SAKADINIAI AKIŲ
JUDESIAI PERTRAUKIA ĮSIVAIZDUOJAMO JUDESIO GENERAVIMĄ

Donatas Jonikaitis¹, Heiner Deubel¹, Claudio de'Sperati²

¹ *Ludwig Maximilians University, Munich*

² *Visuo-Motor Functions Lab, Universita Vita-Salute San Raffaele, Milano*

El. paštas: djonikaitis@googlemail.com

Nors jau yra žinoma, kad sakadiniai akių judesiai užslopina regą, gali būti, kad sakados gali stabdyti ir tam tikrą kognityvinę veiklą. Norėdami atsakyti į šį klausimą, mes tyrėme kaip vienu metu įsivaizduojamas stimulo judėjimas sąveikauja su tuo pačiu metu atliekamomis sakadomis. Mes atlikome keturis eksperimentus, kuriuose tiriamieji turėjo pratęsti (įsivaizduoti) matomo stimulo judėjimą ta pačia kryptimi ir tuo pačiu greičiu. Pirmame eksperimente mes nustatėme, kad vaizdinio generavimo metu tiriamieji atliko sakadinių akių judesių seką, kuri atspindėjo erdvės vietą, kurioje būdavo įsivaizduojamas stimulus. Antrame eksperimente nustatėme, kad papildoma užduotis – tiriamieji turėjo atlikti sakadą arba anti-sakadą pažymėtos vietos link – sustabdydavo įsivaizduojamo stimulo judėjimą. Kad vaizdinio generavimas ir sakadų atlikimas konkuravo dėl dėmesio resursų, mes pademonstravome kituose eksperimentuose (III ir IV), kuriuose judesio įsivaizdavimas būdavo pertraukiamas užduotimi nereikalaujančia akių judesių, bet reikalaujančia dėmesio perkėlimo stimulo link (III) arba akių judesiai įsivaizduojamo judėjimo kryptimi įtakodavo ir judesio ekstrapoliaciją (IV).

DARBUOTOJŲ REAGAVIMO Į NEIGIAMĄ INFORMACIJĄ APIE JŲ ORGANIZACIJĄ YPATUMAI

Edita Kazakevičienė

Vilniaus universitetas

El. paštas: edita.kazakeviciene@gmail.com

Neoficialūs darbuotojų pokalbiai už organizacijos ribų įtakoja organizacijos įvaizdį (Cheney, 1991, cit. pgl. Caillouet ir Allen, 1996) ir ši įtaka yra svarbi, kai organizaciją ištinka krizė. Šio darbo tikslas yra išsiaiškinti, kiek organizacijos darbuotojai, reaguodami į neigiamą informaciją apie jų organizaciją, yra linkę naudoti gynybines įvaizdžio valdymo strategijas bei kitus gynybos būdus ir kaip tų būdų naudojimas yra susijęs su suvoktu organizacijos prestižu ir identifikacija su organizacija.

Tyrime dalyvavo 73 vienos organizacijos darbuotojai. Rezultatai rodo, jog tirtoje organizacijoje suvoktas organizacijos prestižas yra susijęs su tokiais gynybos būdais, kaip pyktis, informacijos neigimas, organizacijos pateisinimas ir racionalizacija, o identifikacija su organizacija yra susijusi su informacijos šaltinio kaltinimu, pykčiu, organizacijos pateisinimu ir nekaltumo gynimu reaguojant į neigiamą informaciją apie organizaciją.

Organizacijos įvaizdžio ir jo valdymo srityje, didžiausio tyrėjų dėmesio paprastai susilaukia organizacijų naudojamos įvaizdžio valdymo strategijos, apie kurias sprendžiama iš žiniasklaidoje platinamų ir tiesioginių oficialių organizacijos atstovų pranešimų. Tačiau neoficialūs darbuotojų pokalbiai už organizacijos ribų taip pat veikia organizacijos įvaizdį (Caillouet, Allen, 1996). Tikėtina, jog ši įtaka yra svarbi ir tuomet, kai organizacija susiduria su krize, dėl kurios pasklinda neigiama informacija apie organizaciją, kadangi, pasak Ashcroft (1997), krizių metu svarbiausias vaidmuo tenka komunikacijai. Darbuotojai yra neoficialūs organizacijos atstovai, neoficialiais pareiškimais vietinėje visuomenėje galintys paveikti aplinkinių susidarytą organizacijos įvaizdį, kuriam išskyla grėsmė, kai dėl vienu ar kitu priežasčių pasklinda neigiama informacija apie organizaciją. Pasak Allen ir Caillouet (1996), darbuotojai naudoja įvaizdžio valdymo strategijas ne tik

savo elgesio, bet ir veiksmų bei įvykių, priskirtų jų organizacijai, paaiškinimui.

Tai, kodėl darbuotojai bando paaiškinti savo organizacijos veiksmus, galima aiškinti socialinės identifikacijos ir atsakomybės per bendrąją asociaciją teorijomis. Pagal socialinės identifikacijos teoriją žmonės klasifikuoja save ir kitus į įvairias socialines kategorijas, apimant ir narystę organizacijoje (Ashforth, Mael, 1989). Darbuotojai mato save kaip psichologiškai susijusius su savo organizacijos likimu ir asmeniškai patiria jos sėkmes ir nesėkmes. Daugelis darbuotojų rūpinasi savo organizacijos įvaizdžiu, laikydami jį kriterijumi to, kaip pašaliniai vertina juos kaip asmenis. Darbuotojams jų organizacijos įvaizdis yra susijęs su jų asmeniniu įvaizdžiu. Kadangi jie yra suinteresuoti apsaugoti savo pačių įvaizdį, jie taip pat yra motyvuoti apsaugoti organizacijos, kuriai priklauso, įvaizdį (Dutton, Dukerich, 1991).

Tyrėjai išskiria tiek įsitvirtinimo, tiek gynybines įvaizdžio valdymo strategijas, kurios naudojamos organizacijos aplinkoje (Crane, Crane, 2002). Tiriant organizacijų naudojamas įvaizdžio valdymo strategijas, dažniausiai naudojami duomenys iš oficialių žiniasklaidos ar organizacijos atstovų pranešimų (pvz., Dutton, Dukerich, 1991). Darbuotojų naudojamas įvaizdžio valdymo strategijas kalbant apie organizaciją jau tyrė Caillouet ir Allen (1996). Tačiau, kadangi dėl identifikacijos su organizacija darbuotojai į jos sėkmes ir nesėkmes reaguoja asmeniškai (Ashforth, Mael, 1989), tikėtina, jog susidūrę su neigiama, todėl jiems nepriimtina, informacija apie organizaciją, į ją reaguos naudodami ego gynybai būdingus būdus, kurie siejami su reagavimu į asmeninę kritiką. Šie gynybos būdai, skirtingai nei įvaizdžio valdymo strategijos, dažniau yra naudojami pasąmoningai ir, priklausomai nuo situacijos, gali daugiau pažeisti asmens (organizacijos) įvaizdį, nei jį apsaugoti.

Šio darbo tikslas yra išsiaiškinti, kokias įvaizdžio valdymo strategijas ir kitus gynybos būdus yra linkę naudoti organizacijos darbuotojai, reaguodami į neigiamą informaciją apie jų organizaciją, ir kaip jų naudojimas yra susijęs su suvoktu organizacijos prestižu ir identifikacija su organizacija.

Hipotezės

Remiantis socialinės identifikacijos ir atsakomybės per bendrąją asociaciją teorijomis, šiame darbe keliamos tokios hipotezės:

- 1) darbuotojai, kurių suvoktas organizacijos prestižas yra aukštesnis, reaguodami į neigiamą informaciją apie jų organizaciją yra labiau linkę naudoti įvaizdžio valdymo strategijas ir kitus gynybos būdus;
- 2) darbuotojai, kurių identifikacija su organizacija yra stipresnė, reaguodami į neigiamą informaciją apie organizaciją yra labiau linkę naudoti įvaizdžio valdymo strategijas ir kitus gynybos būdus;
- 3) darbuotojai, kurie atlieka tiesiogines organizacijos funkcijas (yra tiesiogiai susiję su jos darbo rezultatais), reaguodami į neigiamą informaciją apie organizaciją yra labiau linkę naudoti įvaizdžio valdymo strategijas ir kitus gynybos būdus, nei darbuotojai, atliekantys pagalbines organizacijos funkcijas.

Metodika

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 73 tiriamieji iš vienos Lietuvos organizacijos, kurioje dirba daugiau negu 800 darbuotojų. 44 iš jų priklausė padaliniams, atliekantiems tiesiogines organizacijos funkcijas, 29 – padaliniams, atliekantiems pagalbines funkcijas. Vidutinis tiriamųjų darbo stažas organizacijoje – 8,5 metų.

Vertinimo būdai. Suvoktas organizacijos prestižas buvo vertinamas 8 teiginių skale, kuri yra 743,02 šio teksto autorės išversta ir tiriamai organizacijai pritaikyta Mael ir Ashforth (1992) naudotos skalės versija (autorių pateikta angliškos versijos Cronbacho alfa lygi 0,87). Identifikacija su organizacija buvo vertinama 6 teiginių skale, kuri taip pat buvo pritaikyta tiriamai organizacijai Mael ir Ashforth (1992) naudotos skalės versija (autorių pateikta angliškos versijos Cronbacho alfa lygi 0,77).

Anketoje tiramiesiems buvo pateiktos 5 realios ištraukos iš pranešimų žiniasklaidoje, kuriose buvo neigiamai atsiliepiama apie organizaciją, kurioje dirba tiriamieji. Pranešimų tema buvo ta pati, tačiau turinys skyrėsi.

Po kiekviena ištrauka buvo pateikti 6-7 teiginiai, atspindintys galimas reakcijas į ištraukoje pateiktą informaciją. Tiriamieji teiginius turėjo įvertinti

nuo 1 iki 5, kur 1 reikštų „visiškai nesutinku“, o 5 – „visiškai sutinku“. Teiginiai atspindėjo gynybines įvaizdžio valdymo strategijas ir kitus gynybos būdus, kuriuos būtų galima sugrupuoti taip:

- keturi organizaciją kaltinantys teiginiai, kuriais buvo vertinamas įvaizdžio valdymo strategijos, kurią būtų galima pavadinti „nekaltumo gynimu“, pasirinkimas;
- trys organizaciją pateisinantys teiginiai, kuriais vertinama atitinkama įvaizdžio valdymo strategija;
- trys neigiamą informaciją pateikiantį šaltinį kaltinantys teiginiai, kuriais vertinamas projekcijos, kaip gynybos būdo, pasirinkimas;
- keturi kitas organizacijas kaltinantys teiginiai, kuriais vertinamas atitinkamo gynybos būdo pasirinkimas;
- trys teiginiai, logiškai paaiškinantys neigiamą informaciją, kuriais vertinamas racionalizacijos, kaip gynybos būdo, pasirinkimas;
- du teiginiai, kuriais vertinamas pykčio, kaip gynybos būdo, pasirinkimas;
- du teiginiai, kuriais vertinamas neigimo, kaip gynybos būdo, pasirinkimas.

Rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimo rezultatai rodo, kad kuo suvoktas organizacijos prestižas yra aukštesnis, tuo darbuotojai yra labiau linkę sutikti su teiginiais, atspindinčiais informacijos neigimą ($r = 0,378$; $p < 0,01$), pyktį ($r = 0,288$; $p < 0,05$), organizacijos pateisinimą ($r = 0,282$; $p < 0,05$) ir nekaltumo gynimą ($r = 0,262$; $p < 0,05$), tačiau tuo mažiau yra linkę sutikti su teiginiais, atspindinčiais racionalizaciją ($r = -0,257$; $p < 0,05$).

Atitinkamai, kuo stipresnė darbuotojų identifikacija su organizacija, tuo labiau darbuotojai yra linkę sutikti su teiginiais, atspindinčiais pyktį ($r = 0,467$; $p < 0,01$), organizacijos pateisinimą ($r = 0,272$; $p < 0,05$), informacijos šaltinio kaltinimą ($r = 0,246$; $p < 0,05$) ir nekaltumo gynimą ($r = 0,237$; $p < 0,05$). Be to, reikėtų paminėti, jog, kaip jau nustatė Dutton et al. (1994), suvoktas organizacijos prestižas ir identifikacija su ja yra susiję ($r = 0,502$; $p < 0,01$).

Tarp tiesiogines ir pagalbines funkcijas atliekančių darbuotojų, statistiškai reikšmingų skirtumų pagal naudojamas įvaizdžio valdymo strategijas ir kitus gynybos būdus nerasta.

Apibendrinant, visų tirtų (išskyrus kitų organizacijų kaltinimą) reagavimo į neigiamą informaciją apie organizaciją būdų pasirinkimas tirtoje organizacijoje yra susijęs su suvoktu organizacijos prestižu arba darbuotojo identifikacija su organizacija, tačiau nepriklauso nuo to, tiesiogines ar pagalbines organizacijos funkcijas darbuotojas atlieka. Be to, tikėtina, jog tirtos organizacijos darbuotojai, susidūrę su organizacijos kritika, labiausiai bus linkę naudoti tokius gynybos būdus, kaip kitų organizacijų kaltinimas (su teiginiais, atspindinčiais kitų organizacijų kaltinimą, 30% atvejų tiriamieji visiškai sutiko), šaltinio kaltinimas (su teiginiais, atspindinčiais šaltinio kaltinimą, 31% atvejų tiriamieji visiškai sutiko) ir informacijos neigimas (su teiginiais, atspindinčiais informacijos neigimą, 37% atvejų tiriamieji visiškai sutiko).

Tyrimo apribojimai. Šiame darbe buvo tiriamos nuostatos, o ne tikrosios reakcijos, todėl negalime vienareikšmiškai patvirtinti, kad realioje situacijoje, bendraudami su organizacijai nepriklausančiais asmenimis ir susidūrę su neigiamu organizacijos vertinimu, darbuotojai naudotų įvaizdžio valdymo strategijas ir gynybos mechanizmus, kurias pasirinko pildydami anketą. Kita vertus, svarbu tai, kad tyrime buvo naudojama tikra informacija, su kuria darbuotojai jau yra susidūrę, todėl tikėtina, kad jie jau turėjo susiformavusias nuostatas į šią informaciją, kurios nėra atsitiktinis situacijos vertinimas.

Literatūra

- Ashcroft L. S. (1997). Crisis management – public relations. *Journal of Managerial Psychology*, 12, 325-332.
- Ashforth B. E., Mael F. (1989). Social Identity Theory and the Organization. *Academy of Management Review*, 14, 20-39.
- Caillouet R. H., Allen M. W. (1996). Impression Management Strategies Employees Use When Discussing Their Organizations' Public Image. *Journal of Public Relations Research*, 8, 211-227.

- Dutton J. E., Dukerich J. M., Harquail C. V. (1994). Organizational Images and Member Identification. *Administrative Science Quarterly*, 39, 239-263.
- Crane E., Crane F. G. (2002). Usage and Effectiveness of Impression Management Strategies in Organizational Settings. *Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama & Sociometry*, 25-34.
- Dutton J. E., Dukerich J. M. (1991). Keeping an Eye on the Mirror: Image and Identity in Organizational Adaptation. *Academy of Management Journal*, 34, 517-554.
- Mael F., Ashforth B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of organizational behavior*, 13, 103-123.

EMPLOYEE REACTIONS TO NEGATIVE INFORMATION ABOUT THEIR ORGANIZATION

Edita Kazakevičienė

Vilnius University

E-mail: edita.kazakeviciene@gmail.com

Organizational image is influenced by unofficial employee conversations outside the organization (Caillouet, Allen, 1996), which is important during organizational crisis. The aim of this investigation is to identify which image management strategies and defensive techniques employees use when react to negative information about their organization and how these strategies are linked to perceived organizational image and organizational identity.

73 employees from Lithuanian organization declared their attitudes to real negative information about their organization in questionnaires. Results show that perceived organizational prestige is related to anger, information denial, justification of organization and rationalization. Organizational identification is related to blaming source of information, anger, justification of organization and advocating innocence when reacting to negative information about organization.

TEISINGUMO PARADOKSAS: AR FORMALIOS PROCEDŪROS UŽTIKRINA TEISINGUMĄ ORGANIZACIJOJE?

Jurgita Lazauskaitė

Vilniaus universitetas

El. paštas: jurgita.lazauskaite@fsf.vu.lt

Nagrinėjama dilema, su kuria susiduria šiuolaikinės organizacijos: siekdamos užtikrinti teisingumą, jos nustato formalias procedūras, reglamentuojančias išteklių paskirstymą ir sprendimų priėmimą, tačiau kartais rezultatas gali būti priešingas – formalios procedūros gali mažinti darbuotojų suvokiamą teisingumą. Minėta dilema, pasitelkus literatūros analizę, yra apžvelgiama iš trijų perspektyvų. Pirmiausia aptariami formalių procedūrų privalumai ir sunkumai, kuriuos gali sukelti pernelyg sudėtingos ir detalios formalios procedūros bei jų taikymas. Toliau nagrinėjama, kodėl, nepaisant kartais kylančių sunkumų, organizacijos nesiliauja nustatinėti bei taikyti ištekliams imlias ir dažnai neefektyvias procedūras. Galiausiai apžvelgiami būdai, galintys padėti organizacijoms išvengti neefektyvių procedūrų spąstų ir užtikrinti teisingumą.

Šiandieninės organizacijos susiduria su didele dilema: siekdamos užtikrinti teisingumą, jos nustato procedūras, reglamentuojančias išteklių paskirstymą ir sprendimų priėmimą, tačiau kartais rezultatas gali būti priešingas – formalios procedūros gali mažinti darbuotojų suvokiamą teisingumą.

Procedūra yra apibrėžiama kaip veiksmų seka, reikalinga tam tikriems ištekliams paskirstyti ar sprendimui priimti. Kuomet procedūra yra oficialiai patvirtinama organizacijoje, ji tampa formalia. Organizacinio teisingumo aspektas, nagrinėjantis suvokiamą procedūrų teisingumą, yra vadinamas procedūros teisingumu. Jis sąlygoja tiek darbuotojui, tiek organizacijai palankias pasekmes. Procedūros neteisingumą patyrę darbuotojai mažiau pasitiki vadovais ir yra labiau linkę įsitraukti į konfliktus, patiria daugiau streso, yra mažiau įsipareigoję organizacijai ir dažniau ją palieka (Colquitt et al., 2001). Procedūros teisingumo svarbą organizacijoje galima paaiškinti dviem modeliais: instrumentiniu ir grupės vertės. Remiantis instrumentiniu modeliu, darbuotojai siekia teisingų procedūrų, kadangi jos garantuoja

palankius rezultatus ateityje. Darbuotojai nesitiki, kad visi sprendimai organizacijoje bus jiems palankūs, kadangi reikia suderinti daug įvairių interesų, tačiau nori būti tikri, kad sprendimų priėmimui yra taikomos teisingos procedūros. Tuo tarpu grupės vertės modelis pabrėžia asmeninės savigarbos ir statuso grupėje svarbą. Procedūros yra suvokiamos kaip teisingos, kuomet jos yra nešališkos ir patvirtina asmens statusą grupėje, o sprendimą priimančio asmens yra geranoriškas. Taigi procedūros yra vertinamos kaip neteisingos, kuomet mažina darbuotojo gaunamą naudą ir žemina žmogiškąjį orumą.

Siekdamos išvengti neigiamų suvokiamo neteisingumo pasekmių organizacijos nustato išteklių paskirstymo ir sprendimų priėmimo procedūras. Kadangi procedūros yra vienas pagrindinių teisingumą užtikrinančių veiksnių, labai dažnai tokia organizacijos strategija pasiteisina ir teikia naudą tiek darbuotojui, tiek pačiai organizacijai. Tačiau organizacijoms kyla pavojus pernelyg uoliai nustatinėti procedūras ir jų laikytis. Tokiu atveju yra susiduriama su neigiamomis formalių procedūrų taikymo pasekmėmis.

Remiantis Barclay (2002) bei Cropanzano ir Byrne (2001) darbais galima išskirti keletą su formaliomis procedūromis susijusių problemų. Pirmiausia sprendimų priėmimo procedūros, kurios siekia apsaugoti atskirų darbuotojų teises, gali kenkti grupės interesams. Be to, griežtos formalios procedūros neatsižvelgia į išimtis, kurių gausu nuolat kintančioje verslo aplinkoje, todėl kartais etiščiau yra pažeisti procedūrą nei jos laikytis. Procedūrų taikymo išimtys susijusios su dviem aplinkybėmis: kuomet to reikalauja situacija ir kuomet pati procedūra turi trūkumų. Formalios procedūros riboja vadovų lankstumą darbuotojų atžvilgiu. Praktikoje gausu pavyzdžių, kuomet, pažeisdami formalių procedūrų reikalavimus, vadovai daro išimtis. Pavyzdžiui, vadovai dažnai nesilaiko veiklos vertinimui keliamo reikalavimo visus darbuotojus vertinti objektyviai. Tačiau nors toks elgesys pažeidžia formalią procedūrą, ji darbuotojai paprastai vertina kaip teisingą. Vadovo požiūriu yra svarbu žinoti, kada tokios išimtys yra etiškos. Brady (1987) teigimu, sprendimų priėmimas turi remtis dviem principais: geranoriškumo ir narystės. Geranoriškumo principas teigia, jog jei tam

tikroje situacijoje procedūra yra kam nors žalinga ir niekam nenaudinga, yra etiška ją pažeisti. Tuo tarpu remiantis narystės principu, procedūros pažeidimas laikomas etišku, jei tai padeda sukurti artimesnius tarpusavio santykius. Procedūra gali būti pažeidžiama ir tais atvejais, kuomet ji turi trūkumų. Darbuotojai patenka į keblią padėtį, kuomet procedūros laikymasis gali kenkti darbo atlikimui, o jos nepaisymas – turėti administracinių ar teisinių pasekmių. Tokiais atvejais vienintelė išeitis – procedūros pakeitimas, kuriame turėtų dalyvauti ir patys darbuotojai.

Dar vienas veiksnys, mažinantis procedūrų efektyvumą, yra imlumas laikui, dėl ko gali sumažėti svarbiems darbams skiriamas laikas, o tuo pačiu ir darbo kokybė. Be to, procedūrų efektyvumą gali mažinti jas nustatančių asmenų kompetencijos trūkumas, kai tuo tarpu tam reikalinga kompetencija pasižymi procedūras vykdančios darbuotojai. Maža to, formalios procedūros ilgainiui tampa labai sudėtingomis ir jų vis sunkiau laikytis. Situaciją dar labiau sunkina tai, jog kartais vienu procedūrų laikymasis gali pažeisti kitas procedūras. Jei procedūros nėra aiškios, suprantamos ir lengvai pritaikomos, jų instrumentinė vertė sumažėja, o darbuotojai gali jausti, kad jais nepasitikima ir jie negerbiami. Nustatydamos formalias procedūras, organizacijos siekia sumažinti žmogiškojo subjektyvumo ir klaidų galimybę. Deja, dažnai toks sprendimų priėmimo proceso „nuasmeninimas“ gali turėti neigiamų pasekmių. Sitkin ir Roth (1993) teigia, jog procedūros, skirtos pasitikėjimui darbuotojais užtikrinti, šio tikslo nepasiekia, kadangi minėtų procedūrų laikymasis gali pažeisti vadovo ir pavaldinio tarpusavio santykius. Pavyzdžiui, procedūros, draudžiančios darbuotojui dirbti namie arba darbo metu kalbėti telefonu ne darbo reikalais, rodo nepasitikėjimą darbuotoju. Tokiu atveju tikėtina, jog darbuotojai dės mažiau pastangų organizacijos labui ir bus mažiau jai įsipareigoję (Cropanzano, Byrne, 2001). Galiausiai, kaip pastebi Sitkin ir Bies (1993), formalios procedūros gali mažinti konfliktų sprendimo efektyvumą, kuomet konfliktas yra sprendžiamas įtraukiant trečiuosius asmenis ir ribojant komunikaciją tarp konfliktuojančių šalių.

Taigi formalios procedūros yra ne tik naudingos, bet ir gali kelti nemažai sunkumų organizacijoms. Todėl kyla klausimas, kodėl organizacijos

nesiliauja jas nustatinėti ir taikyti? Atsakymas, kaip teigia Cropanzano ir Byrne (2001), slypi pačiose procedūrose. Visų pirma, procedūros yra nustatomos tam, kad išspręstų ar bent pažabotų tam tikrą problemą. Paprastai procedūros nėra kuriamos tol, kol problema nepasiekia kritinės ribos ir netampa akivaizdi arba kol to nepareikalauja išorinė socialinė ar politinė aplinka. Tyrimai rodo, jog organizacijos reaguoja į krizes nustatydamos daugiau formalių procedūrų (Quinn, Cameron, 1983). Be to, organizacijos nustato tam tikras procedūras įpareigotos socialinių ar politinių struktūrų. Galiausiai ilgainiui formalių procedūrų gali daugėti. Tai lemia kelios priežastys. Pirmiausia darbuotojai yra linkę lygintis tarpusavyje ir, jei viena grupė gauna naudos iš tam tikros procedūros, tikėtina, kad ir kita grupė sieks nustatyti tokią pačią procedūrą. Antra, kaip teigia Bies ir Tyler (1993), egzistuoja lūkesčių didėjimo dilema, kuomet didėjantis formalių procedūrų taikymas gali sukelti didesnius darbuotojų lūkesčius vadovų elgesio teisingumo atžvilgiu, t.y. numačius formalias procedūras, iš vadovų tikimasi dar teisingesnio elgesio, kas, savo ruožtu, skatina naujų procedūrų nustatymą. Trečia, naujų procedūrų nustatymui didelės įtakos gali turėti suinteresuoti asmenys, kuriems nauja procedūra būtų naudinga. Galiausiai organizacijose procedūrų daugėja todėl, kad jų nustatymas sudaro veiklumo ir problemų sprendimo išpūdį. Apibendrinant, nors organizacijos nustato procedūras, siekdamos išspręsti aktualias problemas, ilgainiui procedūrų daugėja ir galima sulaukti neigiamų pasekmių. Pirmosios procedūros paprastai yra pakankamai plačios ir apima platų situacijų spektrą, tačiau vėliau jų skaičius ima augti, o pačios procedūros tampa vis konkretnės. Tai mažina procedūrų taikymo lankstumą, kelia joms ir jas taikantiems asmenims vis didesnius reikalavimus, didina imlumą laikui bei ištekliams. Galiausiai, išaugus procedūrų sistemai, tampa sunku jos laikytis, o sprendimų priėmimo laikas didėja. Kyla klausimas, kaip išvengti šių formalių procedūrų spąstų ir kuo efektyviau jas taikyti?

Kaip jau buvo pastebėta, kartais problema slypi pačiose procedūrose. Taip dažnai nutinka, kuomet procedūros neatspindi visų asmenų, kuriuos jos paliečia, interesų. Atsižvelgiant į tai, geriausios procedūros yra tokios, į kurių nustatymą įtraukiami suinteresuoti asmenys ar jų grupės. Be to,

susidūrus su neefektyviomis ar per griežtomis procedūromis, rekomenduojama laikinai nutraukti jų taikymą ir jas koreguoti (Cropanzano, Byrne, 2001). Jei tam tikra procedūra nuolat reikalauja pataisymų, vertėtų panagrinėti, ar ji vis dar efektyvi. Kita vertus, naivu tikėtis, jog bet kokia procedūra yra kuriama vieną kartą ir visam laikui, ypač atsižvelgiant į nuolat kintančią verslo aplinką. Neišvengiamai egzistuojančios išimties gali paversti procedūrą nelanksčia ar pernelyg sudėtinga. Kadangi verslo organizacijoms yra svarbus lankstumas, bet kokios griežtos formalios procedūros gali mažinti jų efektyvumą. Todėl organizacijoms siūloma rengti ne griežtas procedūras, bet nustatyti bendras gaires, kadangi jos nusako bendrą kryptį ir eigą, tačiau atsižvelgia ir į individualius sprendimus. Mažai to, gairės gali suteikti organizacijoms konkurencinį pranašumą, kadangi jas perimti konkurentams yra žymiai sunkiau nei tiksliai ir konkrečias procedūras. Galiausiai procedūrų efektyvumas priklauso ir nuo jas taikančių asmenų. Paprastai vadovai yra supažindinami su organizacijoje egzistuojančiomis procedūromis ir apmokomi jas taikyti. Sunkumų iškyta tuomet, kai susiduriama su išskirtine situacija, kurios procedūra neapibrėžia. Todėl efektyviau yra ne mokyti vadovus taikyti visas nustatytas procedūras, bet supažindinti juos su bendrais procedūrų bruožais ir mokyti priimti sprendimus nestandartinėse situacijose, laikantis procedūros teisingumo principų. Skarlicki ir Latham (1996, 1997) nustatė, jog vadovams teikiami teisingumo principų mokymai didina darbuotojų suvokiamą teisingumą. Be to, tyrimai rodo, jog efektyviau procedūras taiko tie vadovai, kuriems, pradėjus dirbti organizacijoje, buvo paskirtas mentorius (Cropanzano, Byrne, 2001). Mentorius padeda naujokui susidoroti su naujomis ir sunkiomis situacijomis, kurios paprastai yra nereglamentuojamos ir reikalauja nemažos patirties. Tokiu būdu yra ugdomi naujo vadovo problemų sprendimo ir sprendimų priėmimo įgūdžiai. Galiausiai Korsgaard et al. (1996, cituojama – pagal Cropanzano et al., 2002) pasiūlė bene labiausiai intriguojančią galimybę: kuomet patys darbuotojai yra apmokomi reikalauti iš vadovų teisingumo, jie teigia daugiau jo gauną.

Išvados

- Nors formalios procedūros yra viena svarbiausių teisingumo organizacijoje prielaidų, jos gali mažinti darbuotojų suvokiamą teisingumą, jei gindamos asmens interesus pažeidžia grupės interesus, neatsižvelgia į išimtines situacijas, yra imlios laikui, kuomet vienu procedūrų laikymasis pažeidžia kitas, jas nustato nekompetentingi asmenys, o pačios procedūros rodo nepasitikėjimą darbuotojais.
- Formalios procedūros yra nustatomos aktualioms problemoms spręsti, tačiau ilgainiui jų daugėja, jos tampa vis detalesnės ir mažiau lanksčios, didėja jų imlumas laikui ir ištekliams, o joms ir jas taikančiams asmenims keliami vis didesni teisingo elgesio reikalavimai.
- Siekiant efektyvaus formalių procedūrų taikymo rekomenduojama rengti ne griežtas procedūras, bet veiklos gaires, atspindinčias daugumos interesus, nuolatos analizuoti taikomų procedūrų efektyvumą ir, esant reikalui, jas koreguoti, mokyti vadovus taikyti procedūras, laikantis teisingumo principų, o darbuotojus – reikalauti iš vadovų teisingo elgesio. Suprasdamos teigiamas ir neigiamas formalių procedūrų puses, organizacijos gali efektyviau jas nustatyti ir taikyti, tokiu būdu užtikrindamos teisingumą. Tai ypatingai svarbu atsižvelgiant į tai, jog išorinės socialinės ir politinės aplinkos reikalavimai teisingam organizacijų elgesiui su darbuotojais vis didėja, t.y. daugėja teisės aktų, reglamentuojančių darbdavio ir darbuotojo santykius, o patys darbuotojai vis dažniau savo interesus gina teisme.

Literatūra

- Barclay L. (2002). *The paradox of justice formalization: when procedures erode perceptions of fairness*. University of British Columbia. Doctoral Thesis, p. 1-17.
- Bies R.J., Tyler, T.R. (1993). The „litigation mentality“ in organizations: a test of alternative psychological explanations. *Organization science*, 4, 352-367.
- Brady F.N. (1987). Rules for making exceptions to rules. *Academy of Management Review*, 1987, 12, 436-444.
- Colquitt J.A., Conlon D.E., Wesson M.J., Porter C.O.L.H., Ng K.Y. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86, 425-445.

- Cropanzano R., Prehar C. A., Chen P. Y. (2002). Using social exchange theory to distinguish procedural from interactional justice. *Group & Organization Management*, 27, 324-351.
- Cropanzano R., Byrne Z. S. (2001). When it's time to stop writing policies: an inquiry into procedural injustice. *Human Resource Management Review*, 11, p. 31-54.
- Quinn R.E., Cameron K. (1983). Organizational life cycles and shifting the criteria of effectiveness: some preliminary evidence. *Management Science*, 29, 33-51.
- Sitkin S.B., Bies, R.J. (1993). The legalistic organization: definitions, dimensions, and dilemmas. *Organization Science*, 4, 345-351.
- Sitkin S.B., Roth N.L. (1993). Explaining the limited effectiveness of legalistic "remedies" for trust/distrust. *Organization Science*, 4, 367-392.
- Skarlicki D. P., Latham G. P. (1997). Leadership training in organizational justice to increase citizenship behavior within a labor union: A replication. *Personnel Psychology*, 50, 3, 617-633.
- Skarlicki D. P., Latham G. P. (1996). Increasing citizenship behavior within a labor union: A test of organizational justice theory. *Journal of Applied Psychology*, 81, 161-169.

THE JUSTICE PARADOX: DO FORMAL PROCEDURES ENSURE FAIRNESS IN ORGANIZATION?

Jurgita Lazauskaitė

Vilnius University

E-mail: jurgita.lazauskaite@fsf.vu.lt

Present study analyses the dilemma that many organizations face nowadays: in order to ensure justice they prepare formal procedures used for allocating resources and decision making, but in many cases the result may be the opposite, i.e. formal procedures can erode the perceptions of fairness. Using the literature analysis we review aforesaid dilemma from three perspectives. First of all we explore the advantages of formal procedures and a variety of problems that overly elaborate formal procedures and their application can cause. Secondly, we investigate why organizations, despite potential difficulties of using procedures, write costly and sometimes ineffective procedures. Finally, we overview some strategies for organizations to avoid the trap of ineffective formal procedures and maintain justice.

PROFILEXT ASMENYBĖS KLAUSIMYNO LIETUVIŠKOS VERSIJOS ADAPTAVIMAS

Airida Zavadskė

Vilniaus konsultacinė grupė

El. paštas: airida@profilesballtic.com

Naudojant savistaba paremtus klausimynus būtina, kad tie patys teiginių rinkiniai būtų lygiaverčiai, t.y. skirtingose kultūrose turėtų tą pačią reikšmę, todėl kiekvienoje šalyje, kur metodikos būtų taikomos, būtina psichometrinių rodiklių analizė ir standartizacija. Pristatomas ProfileXT asmenybės klausimynas ir jo adaptavimo naudoti įvairiose šalyse eiga – vertimo priemonės ir procedūra, kuria siekiama skalių vidinio suderinamumo. Lietuvoje adaptavimas vykdomas etapais, pirmame etape dalyvavo 236 asmenys, antrame etape – 116 asmenų, trečiasis etapas dar vyksta. Tyrimo rezultatai rodo, kad daugumos skalių vidinis suderinamumas pakankamai geras, tačiau pagal klausimyno kūrėjų nustatytas taisykles, rezultatai negali būti skelbiami viešai tol, kol kiekvienos skalės Cronbacho alfa koeficientas gaunamas aukštesnis nei 0,7.

Versle, kai nėra sunku kopijuoti produktus ir konkuruoti kaina, pagrindinis konkurencinis pranašumas, kurį įmonės gali išnaudoti, yra jų darbuotojų darbo atlikimas. Šiuo metu dominuojantis požiūris į darbuotojų atranką yra “Tinkamas žmogus tinkamam darbui”; šis požiūris dominuoja gan seniai ir keičiasi labai iš lėto; kaita yra susijusi su tuo, kad organizacijose vis dažniau pasitaiko projektinių darbų, o tada labai svarbu tampa ne tik jau įgyti darbuotojo įgūdžiai, bet lankstumas ir sugebėjimas mokytis, įgyti naujų įgūdžių. Siekiant atsižvelgti į šias tendencijas, yra pasiūlyta įvairių alternatyvų, pvz., “Teatro modelis” (Roe, van den Berg, 2003) arba žmogaus ir organizacijos atitikimas (Westerman, Cyr, 2004). Vis dėl to požiūris “Tinkamas žmogus tinkamam darbui” nėra linkęs trauktis, nes yra pagrįstas tiek intuیتیvia kasdiene patirtimi (tam tikruose darbuose geriau sekasi žmonėms, pasižymintiems tam tikromis asmeninėmis savybėmis), tiek moksliniais tyrimais. Darbuotojai, kuriems tinka jų dirbamas darbas, pasižymi didesniu pasitenkinimu darbu, mažesne darbų kaita, ir geresniu

darbo atlikimu (Greenberg, Greenberg, 1980). Pasiekus darbuotojo ir darbo suderinamumo, išlošia abi pusės – tiek darbdaviai, tiek darbuotojai.

Lietuvoje verslo organizacijose irgi siekiama darbuotojo ir jo atliekamo darbo suderinamumo, kartais naudojami psichologiniai vertinimai, jie pasitelkiami darbuotojų atrankoms bei ugdymui, tačiau susiduriama su dviem pagrindinėmis problemomis: testų legalumas ir patikimumas. Naudojant nelegalius testus, niekas nėra atsakingas už tinkamą jų vertimą ir adaptaciją. Yra legalių ir pasaulyje pripažintų metodikų, (pvz., SHL sukurtas Occupational Personality Questionnaire OPQ32), kurių platintojai yra profesionalai ir pripažinti specialistai, tačiau duomenys apie šių testų patikimumą, validumą, pritaikymą naudoti Lietuvos populiacijai nėra skelbiami viešai, nors teigiama, kad jos pritaikytos naudoti Lietuvoje. Trūksta bendradarbiavimo tarp verslo ir psichologijos mokslo atstovų. Psichologų vaidmuo rengiant psichologinio vertinimo metodikas verslui turėtų būti didesnis. Apžvelgus paskutinių kelių metų publikacijas matyti, kad nemažai dirbama vertinimo metodikų kūrimo ir adaptavimo linkme (pvz., Žukauskienė, Kajokienė, 2006; Gintilienė et al., 2004; Kazlauskas et al., 2006; Gintilienė, Butkienė, 2005), tačiau iš versle taikytinų metodikų yra rengiama tik viena – NEO PI-R versija (Žukauskienė, Barkauskienė, 2006). Galbūt šiuo atveju didesnė iniciatyva turėtų būti iš verslo pusės. Tikimės, kad šis pranešimas padės suartinti verslo iniciatyvą ir mokslinį išmanymą.

ProfileXT aprašymas

Profiles International, Inc., sukurtas asmenybės klausimynas ProfileXT yra skirtas sistemiskai ir pagrįstai suderinti darbo keliamus reikalavimus ir žmogaus asmenines savybes. ProfileXT gali būti naudojamas atrankose, karjeros planavimui, komandų sudarymui, mokymo programoms individualizuoti. Klausimynas paremtas daugiau nei 25 metų tyrimais, kuriuos koordinavo Profiles International, Inc. specialistai. ProfileXT matuoja tris skirtingus konstruktus.

Asmenybės bruožai. Šią dalį sudaro 9 skalės, kuriomis matuojami 9 asmenybės bruožai: energingumas, įtakojimas, draugingumas, paklusnumas, pozityvumas, ryžtingumas, prisitaikymas, savarankiškumas, objektyvumas.

Iš viso šią dalį sudaro 182 teiginiai. Klausimyną pildantis žmogus turi pasirinkti, ar pateiktas apibūdinimas (pvz., "Kartais Jums atrodo, kad visi yra nusiteikę prieš Jus") jam tinka, ar ne ir atitinkamai pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų – "Taip" arba "Ne".

Profesiniai interesai. Profesinių interesų dalį sudaro 6 skalės: verslumas, finansai/administravimas, technika, mechanika, kūryba ir paslaugos. Šią klausimyno dalį sudaro 55 poros veiklų (pvz., "Konstruoti stalą – Sakyti viešą kalbą"), pildantis klausimyną žmogus turi pasirinkti 4 balų skalėje, kuriai iš šių veiklų teiktų pirmenybę.

Mąstymo gebėjimai. Mąstymo gebėjimų dalį sudaro 5 skalės: mokymosi potencialas, verbaliniai įgūdžiai (18 klausimų), verbalinis mąstymas (20 klausimų), skaičiavimas (22 klausimai) ir skaitinis mąstymas (17 klausimų). Iš viso yra 77 klausimai su 4 arba 5 atsakymų variantais, iš kurių reikia pasirinkti teisingą.

Metodikos validumas. Originaliojoje klausimyno versijoje kiekviena iš skalių pasižymi dideliu vidiniu suderinamumu (Cronbacho alfa 0,73 – 0,87). Kiekvienos iš skalių konstrukto validumas buvo įvertintas lyginant su kitais jau pripažintais klausimynais: Guilford-Zimmerman temperamento klausimynu (The Guilford-Zimmerman Temperament Survey (GZTS)), Gordono asmenybės profilio klausimynu (Gordon Personal Profile Inventory (GPP-I)) ir Kalifornijos psichologiniu klausimynu (California Psychological Inventory (CPI)). Kriterinis validumas buvo pademonstruotas atlikus eilę tyrimu realiose darbinėse situacijose, buvo tirtas skalių ryšys su pardavimų rezultatais, vadovavimo efektyvumu, pasiektu statusu organizacijoje, darbuotojų kaita, klientų aptarnavimo kokybe ir pan. Šie tyrimai aprašyti ProfileXT techniniame vadovėlyje.

Ataskaitos. ProfileXT yra administruojamas internete. Taip pat internete vyksta rezultatų suskaičiavimas ir ataskaitų generavimas. Priklausomai nuo poreikių, galima generuoti kelių rūšių ataskaitas – įdarbinimo, ugdymo, individualaus grįžtamojo ryšio ir pan.

ProfileXT vertimas

Profiles International, Inc. sukurti klausimynai yra platinami ir naudojami daugiau nei šimte pasaulio šalių. ProfileXT klausimynas šiuo metu yra išverstas į daugiau nei 40 kalbų. Klausimyną verčiant ir adaptuojant į kitas kalbas, buvo susidurta su dviem pagrindinėmis problemomis: vertimo procedūros organizavimas ir klausimyno adaptavimas skirtingų šalių kultūroms. Asmenybės bruožams vertinti naudojant savistaba paremtus klausimynus skirtingose kultūrose ir kalbose, yra labai svarbu ir netgi būtina, kad tie patys teiginių rinkiniai būtų lygiaverčiai, t. y. skirtingose kultūrose turėtų tą pačią reikšmę. Bet kurios priemonės, sukurtos vienoje kultūroje, vertimas ir naudojimas kitose kultūrose priklauso nuo kalbos ir kultūros ypatumų. Todėl, norint taikyti šią metodiką kitoje šalyje, būtina analizuoti psichometrinius rodiklius.

Vertimo procedūra. Kadangi ProfileXT ataskaitos generuojamos automatiškai, norintys naudoti šį klausimyną savo šalyje turi išversti visas ataskaitas su visai galimais interpretacijų variantais į savo kalbą. Visas ataskaitas sudaro maždaug 60 tūkst. žodžių. Be to, turi būti išversta ir vertinimo aplinka – virtualus vertinimo centras internete, kurio pagalba administruojamas ir pildomas klausimynas.

Tam buvo sukurta atskira svetainė, kurioje klausimynas ir jo ataskaitos išskaidyti į atskiras dedamąsias dalis – žodžius, sakinius, pastraipas, kuriuos kiekvienos šalies atstovai verčia į savo kalbą.

Klausimyno adaptavimas - skalių vidinis suderinamumas. Laikoma, kad ProfileXT klausimynas yra labai patikimas. Siekiant taikyti klausimyną skirtingų šalių populiacijoms, svarbu įvertinti, ar jo vietinės kalbos versija gaunama informacija yra patikima. Kadangi ProfileXT vienu metu verčiamas ir adaptuojamas į daugelį kalbų, Profiles International specialistai, siekdami suvaldyti procesus ir palengvinti atstovų šalyse darbą, parengė procedūrą, kurios metu klausimyno rezultatų skaičiavimo algoritmas yra keičiamas taip, kad skaičiuojami tik tie teiginiai, kurie prisideda prie Cronbacho alfa koeficiento didėjimo. Vietoje „netinkamų“ teiginių įrašomi nauji, kurie, manoma, padėtų įvertinti matuojamą konstrukta, tačiau jie nėra įtraukiami į klausimyno rezultatų skaičiavimo algoritmą. Surinkus

pakankamą kiekį duomenų, dar kartą atliekama statistinė analizė ir tikrinamas skalės vidinis suderinamumas; nustatčius, kurie naujai įtraukti teiginiai prisideda Cronbacho alfa koeficiento padidėjimo, jie įtraukiami į rezultatų skaičiavimo algoritmą. Teiginiai, kurie netiko, dar kartą keičiami naujais; procedūra kartojama iš naujo.

ProfileXT vertimas ir adaptacija Lietuvoje

Tyrimas vykdomas trim etapais. Pirmame etape 236 asmenys, kurių amžius nuo 18 iki 65 metų, antrame etape – 116 asmenų, trečiasis etapas dar vyksta. Tiriamieji parinkti „patogiosios“ imties sudarymo principu, gyvena įvairiose vietose. Tiriamųjų profesijos taip pat buvo įvairios, tačiau siekta, kad atspindėtų dirbančiųjų populiaciją, kuriai bus taikomas klausimynas. Tyrimas pradėtas vykdyti 2005 gruodžio mėn.

Pirmiausia profesionali vertėja klausimyną išvertė į lietuvių kalbą. Lietuviškas variantas kito profesionalaus vertėjo buvo išverstas atgal į anglų kalbą. Atgalinį klausimyno vertimą peržiūrėjo Profiles International specialistai ir pateikė savo pastabas dėl nepakankamai tiksliai išverstų teiginių.

Tyrimo rezultatai

Patikimumui įvertinti buvo skaičiuotas Cronbacho alfa koeficientas. Pagal Profiles International nustatytas taisyklės, rezultatai negali būti skelbiami viešai tol, kol kiekvienos skalės Cronbacho alfa koeficientas gaunamas aukštesnis nei 0,7. Lietuviškoje versijoje dar yra kelios skalės, kurių šis koeficientas yra žemesnis. Gana sėkmingai pavyko adaptuoti mąstymo sugebėjimų dalį. Pavyzdžiui, „Skaitinio mąstymo“ skalės Cronbacho alfa koeficientas lygus 0,831, o vienos iš sunkiausiai adaptuojamų skalių – „Verbalinio mąstymo“ Cronbacho alfa koeficientas lygus 0,664.

Išvados

1. Psichometrinių rodiklių analizė nėra vienkartinis įvykis.
2. Reikalinga tolesnė lietuviško ProfileXT klausimyno psichometrinių rodiklių analizė ir standartizacija.

Literatūra

- Gintilienė G., Butkienė D. (2005). Raveno spalvotų progresuojančių matricų standartizacija Lietuvoje. *Psichologija*, 32, 22-34.
- Gintilienė G., Černiauskaitė D., Povilaitis R., Girdzijauskienė S., Lesinskiene S., Pūras D. (2004). Lietuviškas SDQ – standartizuotas mokyklinio amžiaus vaikų „Galių ir sunkumų klausimynas“. *Psichologija*, 29, 88-105.
- Greenberg H.M., Greenberg J. (1980). Job Matching for Better Sales Performance. *Harvard Business Review*, September-October.
- Kazlauskas E., Gailienė D., Domanskaitė-Gota V., Trofimova J. (2006). Įvykio poveikio skalės – revizuotos (IES-R) lietuviškos versijos psichometrinės savybės. *Psichologija*, 33, 22-30.
- Roe R.A., van den Berg P.T. (2003). Selection in Europe: Context, developments and research genda. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 2003, 12 (3), 257-287.
- The ProfileXT Technical Manual*. September 2005, Profiles International, Inc.
- Žukauskienė R., Kajokienė I. (2006). CBCL, TRF IR YSR metodikų standartizavimas naudojant 6–18 metų Lietuvos vaikų imties duomenis. *Psichologija*, 33, 31-46.
- Westerman J.W., Cyr L.A. (2004). An Integrative Analysis of Person–Organization Fit Theories. *International Journal of Selection and Assessment*, 12, 3.

ADAPTATION OF PROFILEXT PERSONALITY

QUESTIONNAIRE IN LITHUANIA

Airida Zavadskė*Vilniaus konsultacinė grupė**E-mail: airida@profilesbaltic.com*

When using self report-based questionnaires, it is critical to ascertain whether the same sets of items in the scales are equivalent i.e. whether they convey the same meanings across languages and cultures that are different from the one in which they were originally generated. This makes analysis of psychometric properties and standardization necessary for the culture in which they are going to be used. This article examines personality questionnaire ProfileXT, created by Profiles International, Inc., and the process of its translation and adaptation in Lithuania. The scales' adaptation is exercised in several rounds; first round of study included

236 participants, second round- 116, the third round is ongoing. The research revealed that internal reliability of majority of Lithuanian version scales is high, however according to company's policies the results cannot be published before Cronbach alpha coefficient of each scale is higher than 0,7.

LAIKO PERSPEKTYVOS TYRIMŲ PROBLEMATIKA

Antanas Zališčevskis

Vilniaus universitetas

El. paštas: antanas.zaliscevskis@fsf.vu.lt

Pasaulyje laiko perspektyva – vis aktualesnė tyrimų sritis, tuo tarpu Lietuvoje laiko perspektyvos tyrimai tik pradedami. Analizuojant literatūrą, susijusią su laiko perspektyva, galima pastebėti, kad greta laiko perspektyvos sąvokos, naudojamos ir ateities laiko perspektyvos, ateities orientacijos ir pan. sąvokos. Vyrauja dvi tendencijos, susijusios su sąvokų vartojimu: vieni autoriai aiškiai atskiria sąvokas, kiti bando jas integruoti į vientisą konstruktą.

Laiko perspektyvos tyrimų lauke vyksta diskusijos dėl to, ar:

- laiko perspektyva – tai stabili asmenybės dispozicija ar kintanti ir lanksti kognityvinė struktūra;
- laiko perspektyva yra unitarinis ar multidimensinis konstruktas;
- kiek iš viso yra laiko perspektyvų.

Visgi laiko perspektyva užima svarbią vietą psichologinių laiko tyrinėjimų kontekste ir tikriausiai yra vienas iš svarbiausių asmeninės patirties ir numatomų įvykių tvarkymo mechanizmų.

Pasaulyje laiko perspektyva – vis aktualesnė tyrimų sritis, plėtojami tyrimai, siejant laiko perspektyvą su įvairiais kitais reiškiniais - kontrolės lokusu, gyvenimo kokybe, darbo motyvacija, studentų motyvacija, subrendimu karjerai, požiūriu į emigraciją, santykiais su priešinga lytimi ir kt. Dažnai akcentuojamas laiko perspektyvos tyrimų aktualumas vykstant globalizacijai, informacinių technologijų skverbimuisi ir kitiems reiškiniais, veikiantiems asmens laiko išgyvenimą (Martz, Livneh, 2007; Zališčevskis, 2006). Tuo tarpu Lietuvoje laiko perspektyvos tyrimai tik pradedami (Liniauskaitė, Zališčevskis, 2006).

Laiko perspektyvos samprata

Laiko perspektyva apibrėžiama kaip „dažniausiai nesąmoningas procesas, kurio metu nuolatinė asmeninių ir socialinių patyrimų tėkmė yra priskiriama temporalinėms kategorijoms, dar vadinamoms laiko rėmais, ir tai

padeda tvarkyti, sujungti ir įprasinti šiuos patyrimus“ (Zimbardo, Boyd, 1999, 1271). Laiko rėmai naudojami užkoduojant, saugojant ir atgaminant patirtus įvykius, formuojantis laukimams, tikslams ir įsivaizduojamiems scenarijams. Pateikiama ir kitų apibrėžimų. Teigiama, kad laiko perspektyva – tai „sąvoka, kuri atspindi individualios patirties kognityvinių padalijimą į praeities, dabarties, ateities laiko atkarpas“ (Kolesovs, 2005, 5), „multidimensinis konstruktas, susijęs su individo gebėjimu numatyti ateities įvykius ir apmąstyti praeitį“ (Lennings et al., 1998, 629). Reikėtų pastebėti, kad šalia laiko perspektyvos dažnai vartojamos trys alternatyvios sąvokos – orientaciją į laiko zonas (laiko orientacija), ateities laiko perspektyva ir ateities orientacija.

Sąvokų, susijusių su laiko perspektyva, vartojimo daugiaprasmiškumas

Vyrauja dvi tendencijos, susijusios su sąvokų vartojimu. Vieni autoriai (pvz.

G. H. Seijts et al.) aiškiai atskiria sąvokas, kiti (A. Kolesovs et al.) bando jas integruoti į vientisą konstruktą.

G. H. Seijts (1998) teigia, kad ateities laiko perspektyva – tai „asmens kognityvinis supratimas apie ryšius tarp didelių laiko blokų (pvz. dienų, savaitių, mėnesių, metų) ir praeities įvykių arba ateities laukimų“, kai tuo tarpu autoriaus nuomone, „ateities orientacija – tai mąstymo ir elgesio būdas, kuriam asmuo teikia pirmenybę“ (Seijts, 1998, 154).

A. Kolesovs (2005) bando integruoti skirtingas sąvokas, teigdamas, kad egzistuoja du skirtingi požiūriai į laiko perspektyvą:

- integruotas požiūris. Šis požiūris apima visus laiko rėmus – praeitį, dabartį, ateitį;
- į ateitį orientuotas požiūris. Jo besilaikantys tyrėjai pagrindinį dėmesį sutelkia į ateities laiko perspektyvą.

E. Kazakina (1999) teigia, kad, nors ir yra tyrimų, kurie orientuojasi į dabarties ir praeities laiko perspektyvas arba bando apimti visas laiko perspektyvas, tačiau dažniausiai linkstama tirti tik ateities laiko perspektyvą, galbūt dėl to, kad tai atspindi vakarietiškas, o ypač JAV, progreso ir siekimo vertybes.

Galima konstatuoti, kad skirtingi autoriai dažnai vartoja skirtingas sąvokas pavadinti tam pačiam reiškiniui arba skirtingus reiškinius vadina tomis pačiomis sąvokomis, arba daugelis sąvokų vartojamos kaip vienas kito pakaitalai.

Diskusiniai laiko perspektyvos tyrimų klausimai

Laiko perspektyvos tyrimų lauke vyksta diskusijos dėl to, ar:

- laiko perspektyva – tai stabili asmenybės dispozicija, ar kintanti ir lanksti kognityvinė struktūra;
- laiko perspektyva yra unitarinis ar multidimensinis konstruktas.

Empiriniai tyrimai leidžia manyti, kad laiko perspektyva visgi labiau yra kintanti kognityvinė struktūra, o ne stabilus bruožas. Nustatyta, kad gebėjimas patirti laiką ir apskaičiuoti jį – tai laipsniškai besivystanti charakteristika. Nemažai tyrimų rodo, kad laiko perspektyva formuojasi socializacijos proceso metu (Rordiguez, 1997, Sejts, 1998). Kiti autoriai (Kazakina, 1999) mano, kad laiko perspektyva sudaryta iš kognityvinių ir motyvacinių faktorių. Laiko perspektyvos turinys yra mentalinės reprezentacijos, įvykiai, vaizdai, patyrimai, situacijos, motyvaciškai arba afektyviai reikšmingi planai.

Iš kitos pusės, randama laiko perspektyvos sąsajų su asmenybės bruožais. Tai leistų manyti, kad laiko perspektyva gali būti asmenybės dispozicija. Tyrimai patvirtina, kad laiko perspektyva siejasi su kontrolės lokusu (Kolesovs, 2002), introversija – ekstraversija (Zimbardo, Boyd, 1999).

Be to, diskutuojama, ar laiko perspektyva - tai unitarinis, ar multidimensinis konstruktas. G. H. Sejts (1998) teigia, kad yra autorių, kurie į laiko perspektyvą žvelgia kaip į vieningą, unitarinį konstruktą. Pavyzdžiui, Ph. Zimbardo (Zimbardo, Boyd, 1999) neiškiria laiko perspektyvos sudedamųjų dalių, nagrinėja ją kaip vieningą konstruktą.

Visgi, psichologinėje literatūroje dažnai rasime teiginių, kad laiko perspektyva – multidimensinis konstruktas, kurį sudaro tiek kiekybinės, tiek kokybinės charakteristikos: kokybinė charakteristika – tai, pavyzdžiui, įvykių, susietų su tam tikru laikotarpiu, skaičius; kokybinė charakteristika – tai, pavyzdžiui, jausmai, susieti su tam tikra laiko dimensija (Rodriguez, 1997).

Savus laiko perspektyvos sandaros modelius pateikė J. Nuttin (Kolesovs, 2002), C. J. Lennings (Lennings et al., 1998) ir kt.

G. H. Seijts (1998) apibendrina keletą ateities laiko perspektyvos tyrimų ir teigia, kad galima išskirti penkis laiko perspektyvos komponentus:

- išsiplėtimą – ateities laiko trukmę;
- darnumą – ateities įvykių organizuotumo laipsnį;
- tankį – asmens laukiamų ateities įvykių (tai yra tikslų, vilčių, baimių, norų) skaičių;
- kryptingumą – asmens gebėjimo suvokti save judantį pirmyn nuo dabarties momento į ateitį laipsnį;
- afektyvumą – asmens pasitenkinimo numatomais ateities įvykiais laipsnį.

Taip kyla klausimų ir dėl to, kiek yra laiko perspektyvų. Reikia pastebėti, kad skirtingi autoriai aprašo skirtingą laiko perspektyvų skaičių. Galima išskirti du modelius. Pirmąjį atstovaujantys autoriai (pvz. J. Nuttin, A. Linauskaitė) išskiria tris laiko perspektyvas – praeities, dabarties ir ateities (Kolesovs, 2002; Linauskaitė, 2005). Tuo tarpu Ph. Zimbardo (Zimbardo, Boyd, 1999) išskiria 5 laiko perspektyvas – negatyvios praeities, hedonistinės dabarties, ateities, pozityvios praeities ir fatalistinės dabarties.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad laiko perspektyva užima svarbią vietą psichologinių laiko tyrinėjimų kontekste ir, nepaisant vykstančių diskusijų dėl jos prigimties, struktūros ir kt., galima manyti, kad laiko perspektyva yra vienas iš svarbiausių asmeninės patirties ir numatomų įvykių tvarkymo mechanizmų.

Literatūra

- Kazakina, E. (1999). *Time perspective of older adults*. Columbia: Columbia university.
- Kolesovs, A. (2002). The relation between time perspective and locus of control in high school students. *Baltic Journal of Psychology*, 3, 7-19.
- Kolesovs, A. (2005). Time perspective of Latvian and Russian (ethnic minority) high school students in Riga and Latgale. *Baltic Journal of Psychology*, 6, 5-20.
- Lennings, Ch. J., Burns, A. M., Cooney, G. (1998). Profiles of Time Perspective and Personality: Developmental Considerations. *The Journal of Psychology*, 132 (6), 629-641.

- Liniauskaitė, A. (2005). Studentų požiūrio į emigraciją ypatumai psichologinio laiko kontekste. *Tiltai. Priedas: Mokslo darbai*, 30, 83-93.
- Liniauskaitė A., Zališčevskis A. (2006). Laiko perspektyvos tyrimo galimybės. *III pasaulio lietuvių psichologų konferencija, 2006m. birželio 21 - 23 d.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. p. 146-148.
- Litvinovic, G. (1998). *Perceived change, time orientations and subjective well-being through the life span in Yugoslavia and the United States.* Chapel Hill: University of North Carolina.
- Martz E., Livneh H. (2007). Do posttraumatic reactions predict future time perspective among people with insulin-dependent diabetes mellitus? *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 50 (2), 87-98.
- Rodriguez, M. L. (1997). *Future time perspective and academic achievement level among Puerto Rican children.* New York: The City University of New York.
- Seijts, G. H. (1998). The importance of future time perspective in theories of work motivation. *The Journal of Psychology*, 132 (3), 154-168.
- Zališčevskis A. (2006). Laiko perspektyvos ir rizikingo elgesio sąsajos. *Psichologijos mokslo taikymas Lietuvoje: iššūkiai ir galimybės.* III jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija, 2006 m. balandžio 28 d. Vilnius: Vilniaus universitetas, p.115-118.
- Zimbardo, P. G., Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: a valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271-1288.

PROBLEMS OF THE TIME PERSPECTIVE RESEARCH

Antanas Zališčevskis

Vilnius University

E-mail: antanas.zaliscsevskis@fsf.vu.lt

Time perspective – it is the research field increasingly topical in the world, while research of the time perspective in Lithuania just begins. It is possible to notice the usage of conceptions of the future time perspective, future orientation and similar conceptions side by side the time perspective conception during analyses of the literature related with the time perspective. Two tendencies related with usage of conceptions are dominating: some authors separate conceptions clearly, others tries to integrate them to the solid construct. These questions are under discussion in the time perspective research field:

- time perspective – it is stable personality disposition or changeable and flexible cognitive structure;
- time perspective is unitary or multidimensional construct;
- how much time perspectives are at all.

However, the time perspective takes very important place in the context of psychological time research and probably is one of the most important mechanisms of the individual experience and prospective events.

LIETUVOS RAJONŲ SUAUGUSIŲ ŽMONIŲ PSICHINĖS SVEIKATOS YPATUMAI

Ieva Šidlauskaitė-Stripeikienė

Kauno Medicinos Universitetas

El. paštas: ppkcentras@yahoo.com

Visame pasaulyje nuolat daugėja mokslo duomenų, kad psichikos ir elgesio sutrikimai tampa visuomenės sveikatos rūpesčiu. Lietuvoje 20 amžiaus pabaigoje dėl sudėtingo pereinamojo laikotarpio ištiko stipri visuomenės psichikos sveikatos krizė, pasireiškianti visų pirma labai dideliu save ir kitus naikinančio socialinio elgesio paplitimu. Lietuvos suaugusių gyventojų psichinės sveikatos įvertinimo tyrimas (2006–2007 m.) atliekamas Kauno medicinos universiteto Profilaktinės medicinos katedroje. Tyrimo tikslas – įvertinti Lietuvos regionuose gyvenančių suaugusiųjų psichinės sveikatos būklę, psichologinių veiksnių sąsajas tarpusavyje. Tyrimui vykdyti atsitiktine tvarka buvo atrinkti 5 rajonai iš skirtingų administracinių zonų. Psichinė sveikata vertinama atsižvelgiant į šiuos rodiklius: socialinis palaikymas, socialinis elgesys, psichosocialinis stresas, nerimastingumas, depresinė būseną, savižudybės rizika, pasitenkinimas gyvenimu bei nevirtis. Pirminiais tyrimo duomenimis, vyrų ir moterų socialinio palaikymo – vienišumo įverčiai reikšmingai nesiskyrė pagal bendravimo su draugais dažnumą, tačiau vyrai statistiškai patikimai nurodo turintys daugiau draugų. Moterys dažniau nurodė patiriančios stresą bei depresiją, nei vyrai.

Problema

Psichinė sveikata ir gerovė turi esminės įtakos asmens, šeimos, bendruomenės ir tautos gyvenimo kokybei bei produktyvumui [1]. Gera psichikos sveikata pasižymintys žmonės sukuria bendruomenę ir visuomenę, kurioms taip pat būdinga gera psichikos sveikata. Tokios sveikos visuomenės pasižymi dideliu socialiniu kapitalu ir mažu socialinės patologijos lygiu, kuomet yra maži savižudybių, prievartos ar kitokio destruktinio elgesio, nukreipto į save ar kitus, rodikliai [7]. Visame pasaulyje XX a. pabaigoje nuolat daugėja mokslo duomenų, kad psichikos ir elgesio sutrikimai tampa visuomenės sveikatos rūpesčiu. Europoje psichikos sutrikimų paplitimas veja širdies ir kraujagyslių bei onkologines ligas.

Europoje žmonėms, turintiems psichinių sutrikimų, išleidžiama apie 20 proc. visų sveikatos lėšų, jie sudaro apie 40 proc. invalidumą turinčių asmenų [2].

Lietuvoje 20 amžiaus pabaigoje dėl sudėtingo pereinamojo laikotarpio ištiko stipri visuomenės psichikos sveikatos krizė, pasireiškianti visų pirma labai dideliu save ir kitus naikinančio socialinio elgesio (savižudybės, narkotinių medžiagų vartojimas, prievarta ir smurtas) paplitimu. 2004 metais Nacionalinė sveikatos taryba konstatavo, kad iki šiol Lietuvos rodikliai psichinės sveikatos srityje yra labai blogi [5]. Lietuvos gyventojų psichikos sveikatos būklės tyrimų svarba pabrėžiama ir 2005-2010 metų Valstybinėje psichikos sveikatos strategijoje [6].

Tiek Europoje, tiek Lietuvoje atkreipiamas dėmesys į psichinės sveikatos mokslinius tyrimus. 2005 m. Helsinkyje įvykusios PSO Europos ministrų konferencijos priimtame veiksmų plane [4] kaip vienas iš prioritetų nurodomas informacijos psichinės sveikatos klausimais, efektyvumo įvertinimo ir naujų įrodymų kaupimas. Prie veiksmų įvardijamas būtinumas vykdyti mokslinius tyrimus siekiant išsiaiškinti, kaip psichinės, fizinės ir socialinės sveikatos problemos yra tarpusavyje susiję, šių žinių pagrindu rengti efektyvias prevencijos programas ir vystyti strateginę veiklą. 2004 metų Nacionalinės sveikatos tarybos metiniame pranešime nurodoma, kad iki šiol nėra atlikta nuoseklių ir išsamių epidemiologinių tyrimų, todėl nėra duomenų apie sergamumą bei ligotumą psichikos ligomis, apie psichikos sutrikimų (ligų) paplitimą įvairaus amžiaus grupėse [5].

Vienas iš būdų sužinoti apie asmens fizinę bei psichinę sveikatą – paklausti jo paties nuomonės apie save. Ši nuomonė yra subjektyvi, tačiau tačiau atspindi asmens savijautą, depresijos, nerimo lygį bei emocinį diskomfortą tiek kiek žmogus tai pats parodo. Kadangi mūsų tyrimo objektas – psichinė sveikata, kurią mes apibrėžiame kaip vidinę būseną, manytume, kad subjektyvus kiekvieno žmogaus savo vidinės būklės įvertinimas gali duoti duomenis, geriausiai apibūdinančius psichinę sveikatą.

Šio straipsnio **tikslas** – pristatyti vykdomą tyrimą bei tolimesnes jo kryptis ir įpusėjus tyrimui, apžvelgti turimus suaugusių Lietuvos rajonų gyventojų psichinės sveikatos rodiklius.

Metodika

Lietuvos suaugusių gyventojų psichinės sveikatos įvertinimo tyrimas atliekamas Kauno medicinos universiteto Profilaktinės medicinos katedroje. Tyrimas vykdomas kaip dalis Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) koordinuojamos tarptautinės programos CINDI (Countrywide Integrated noncommunicable disease intervention) – lėtinių neinfekcinių ligų (LNL) integruota profilaktikos programa. Ši programa vykdoma 30 Europos šalių ir Kanadoje. Šios programos tikslas – įvertinti 25-64 metų rajono gyventojų sveikatą bei riziką susirgti lėtinėmis ligomis, nustatyti psichologinius bei socialinius veiksnius, turinčius įtakos sveikatai.

Tyrimas atliekamas 2006-2007 metais. Jam atlikti gautas Lietuvos Bioetikos komiteto leidimas. Bus gautas kiekvieno tyrimo dalyvio sutikimas raštu, saugomas konfidencialumas (apklausos anketos bus koduojamos, nenurodant apklausoje dalyvaujančio asmens pavardės, adreso ir kitos konfidencialios informacijos), bus sudaryta galimybė bet kada iš tyrimo pasitraukti ir sunaikinti pateiktus duomenis.

Remiantis epidemiologinių tyrimų klasifikacija, vykdomą darbą galime laikyti momentiniu epidemiologiniu tyrimu. Tyrimo tikslas – įvertinti Lietuvos regionuose gyvenančių suaugusiųjų psichinės sveikatos būklę, psichologinių ir socialinių veiksnių sąsajas tarpusavyje bei su rizika susirgti lėtinėmis neinfekcinėmis ligomis.

Tyrimo eiga. Tyrimui vykdyti atsitiktine tvarka buvo atrinkta po vieną rajoną iš Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus administracinių zonų: Joniškis, Kupiškis, Kretinga, Kaišiadorys, Varėna. Atsitiktinės atrankos būdu iš gyventojų, registruotų pirminės sveikatos priežiūros centruose, sąrašų sudaryta tiriamųjų pagal amžių stratifikuota imtis. Kiekviename rajone atrinkta po 800 tiriamųjų, po 200 tiriamųjų (100 vyrų ir 100 moterų) iš kiekvienos amžiaus grupės (25-34 m., 35-44 m., 45-54 m. ir 55-64 m.). Atrinktiems žmonėms paštu buvo siunčiamas pakvietimas atvykti į pirminės sveikatos priežiūros centrą ir dalyvauti tyrime.

Tyrimo dalyviai. Šiuo metu tyrimas atliktas Varėnoje ir Kupiškyje (dalyvių skaičius: 638). Kviesta dalyvauti 1600, atsakas 40 %. Iš dalyvavusiųjų 43 % (277) vyrai, 57 % moterys (362). Tiriamųjų

pasiskirstymas pagal šeimyninę padėtį: 74 % - vedę ar gyvena nesusituokę, 11 % - išsiskyrę, 8 % - viengungiai, 7 % - našliai (-ės). Tyriamųjų pasiskirstymas pagal amžių: 25 – 34 metų – 16,5 %, 35 – 44 metų – 22,7 %, 45 – 54 metų – 26,8 %, 55 – 65 metų – 34 %.

Tyrimo metodai. Tyrimo anketą sudaro trys dalys: demografiniai duomenys, duomenys apie tiriamųjų psichinę sveikatą, duomenys apie tiriamųjų fizinę sveikatą. Psichinė sveikata vertinama remiantis atsižveliant į šiuos rodiklius: socialinis palaikymas – vienišumas (santykiai su artimaisiais, sutuoktiniu, šeimos nariais ir bendradarbiais); socialinis elgesys (skalė parengta autorės pagal TLK-III, įtraukiant nusišalinimą ir agresyvų elgesį, taisyklių nesilaikymą); psichosocialinis stresas (Reeder psichosocialinio streso skalė); nerimastingumas (Spilbergerio nerimastingumo klausimyno) bei depresinė būseną (Beck'o depresijos klausimynas) (šios metodikos išverstos, aprobuotos bei naudojamos moksliniuose tyrimuose VU, 2002); Beck'o vilties-nevilties skalė (metodikos vertimas aprobuotas LPS Psichodiagnostikos komisijos 1992 m.); požiūris į savižudybę kaip problemos sprendimo būdą; pasitenkinimas gyvenimu.

Trumpa turimų rezultatų apžvalga

Pirminiais tyrimo duomenimis, vyrų ir moterų socialinio palaikymo – vienišumo įverčiai reikšmingai nesiskyrė pagal bendravimo su draugais dažnumą, tačiau vyrai, vyrai statistiškai patikimai nurodo turintys daugiau draugų (chi kvadrato - χ^2 kriterijus, $p < 0,0005$).

Vertinant patirtą stresą tiriamieji, pagal šio požymio pasireiškimo dažnį buvo suskirstyti į tris grupes: žemas streso lygis (42 %), vidutinis streso lygis (43 %) ir aukštas streso lygis (15 %). Moterys dažniau nurodė patiriančios stresą, nei vyrai (χ^2 kriterijus, $p < 0,0005$).

Žemas depresijos lygis nustatytas 57,1 %; vidutinis - 20,8 %; aukštas - 20,6 %; labai aukštas - 1,5 % tiriamųjų. Moterys dažniau nurodo patiriančios depresijos būseną, nei vyrai (χ^2 kriterijus, $p < 0,0005$).

Įvertinant savižudiškų bandymų paplitimą, nustatyta, kad 6 % dalyvių yra turėję suicidalinius bandymus (iš jų didžioji dalis moterų -69 %), nurodžiusių kokio amžiaus tada buvo, vidurkis – 27 metai, dažniausiai

pasitaikanti reikšmė (moda) - 20 metų. 16,7 % tiriamųjų nurodė, kad tarp jų šeimos narių yra nusižudžiusių ar bandžiusių tai daryti. Suicidinių minčių dažnumas per paskutinius 12 mėnesių: niekada negalvojo - 81,4 %, kartais - 16,3 %, dažnai - 1,7 %, yra kūrę planus - 0,2 %, yra bandę nusižudyti - 0,5 % dalyvių.

Išvados

1. Psichikos sutrikimų našta auga. Psichikos sveikata pripažįstama svarbiausia 21a. visuomenės sveikatos dalimi. Europos politikai kaip vieną prioritetų nurodo mokslinius tyrimus psichinės sveikatos srityje. Lietuvoje egzistuoja didelis trūkumas nuoseklių ir išsamių epidemiologinių psichinės sveikatos tyrimų.
2. 2006-2007 metais vykdomas 5 rajonuose momentinis epidemiologinis tyrimas padės įvertinti suaugusių gyventojų psichinės sveikatos būklę, psichologinių ir socialinių veiksnių sąsajas tarpusavyje. Tyrime, atliktame Kupiškio bei Varėnos rajonuose dalyvavo 638 dalyviai (atsakas 40 %).
3. Tyrime dalyvavusios moterys dažniau skundėsi stresu bei depresiška būsena nei vyrai, Tačiau daugiau vyrų teigė, jog yra bandę nusižudyti.
4. Tyrimo tolimesnės kryptys: atlikti psichinės sveikatos rodiklių įvertinimą likusiuose trijuose rajonuose, ieškoti sąryšio taškų tarp psichinės sveikatos, demografinių bei psichinės sveikatos rodiklių.

Literatūra

1. Europos psichinės Sveikatos apsaugos deklaracija. PSO Europos ministrų konferencija, Helsinkis, Suomija, 2005 m. sausio 12-15 d. Psichiatrijos žinios 2005; 2(33): 10-13.
2. Green paper - Improving the mental health of the population. Towards a strategy on mental health for the European Union. Commission of the European Communities. October, 2005. Available at:
3. http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0484en01.pdf
4. Mental Health Action Plan for Europe. Facing the Challenges, Building Solutions. EUR/04/5047810/7 WHO European Ministerial Conference on Mental Health. Helsinki, Finland, 12-15 January 2005. Available at: <http://www.euro.who.int/document/mnh/edoc07.pdf>

5. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas 2004. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/home/ivairus/ataskaitos/Ataskaita_2004_NST.pdf
6. Valstybės psichikos sveikatos 2006-2013 metų strategija. Projektas. Psichiatrijos žinios 2005; 5-6 (36-37): 6-11.
7. The World Health Report 2001. Mental Health: New Understanding, New Hope. WHO 2001. Available at: www.who.int/whr/2001/en/whr01_en.pdf

MENTAL HEALTH PECULIARITIES OF ADULTS
FROM LITHUANIA REGIONS

Ieva Šidlauskaitė – Stripeikienė

Preventive Medicine Department, Kaunas University of Medicine

E-mail: ppkcentras@yahoo.com

All over the world becomes more and more academic research data showing, that mental and behavioral disorders becomes the biggest part of global burden of diseases. During the last decades Lithuanian society experienced a complicated period of transition, which effected strong mental health crises among population. Research of adults' mental health is implemented by researchers of Preventive Medicine Department, Kaunas University of Medicine. The aim of reserch – to evaluate mental health of adults living in Lithuania regions. 5 regions from different administrative zones were selected at random sample. Mental health was valuated by such factors as: social support, social behavior, stress, anxiety, depression, a opinion of suicide, satisfaction of life, despair-hope.

LIETUVOS MOKSLEIVIŲ SĄMONINGO SAVĖS ŽALOJIMO EPIDEMIOLOGIJA

Agnė Laskytė

Kauno medicinos universitetas

El. paštas: alaskyte@yahoo.com

Darbe analizuojamos 15–17 metų paauglių sąmoningo savęs žalojimo priežastys, paplitimas Lietuvoje, būdai, sąsajos su socialiniais veiksniais. Tyrime naudotas anoniminis Gyvenimo būdo ir prisitaikymo klausimynas. Apklausti 3848 15–17 metų moksleiviai iš visų dešimties Lietuvos apskričių. Lietuvos 15–17 metų paauglių sąmoningo savęs žalojimo reiškinys, pagalbos ieškojimo principai bei nuostatos į save žalojančius paauglius priklauso nuo respondento lyties, amžiaus, šeimos sudėties bei apskrities, kurioje gyvena respondentas. Viena dešimtoji respondentų dalis patenka į ligoninę dėl žalojimosi. Save anksčiau žalojusieji moksleiviai dažniau nei to nedarę atsako, kad vėl galvoja apie savęs žalojimą. Pagrindinės žalojimosi priežastys – tolerancijos, dėmesio ir bendravimo stoka, o pagrindinis pagalbos save žalojantiems paaugliams būdas – šios problemos eliminavimas.

Išanalizavus 1994–2004 metais Lietuvoje atliktus tyrimus, kuriais buvo siekiama nustatyti 10–17 metų vaikų ir paauglių sąmoningo savęs žalojimo paplitimą Lietuvoje ir atskleisti šiam reiškiniiui įtakos turinčius socialinius veiksnius, galima teigti, kad 10–17 metų vaikų ir paauglių save žalojančio elgesio fenomenas dar mažai ištirtas, nedaug mokslininkų domisi šia aktualia Lietuvai problema (Laskytė et al., 2005). Daugumos mūsų analizuotų tyrimų respondentais pasirinkti asmenys, po savęs žalojimo patekę į gydymo įstaigas, be to, tai dažniausiai didžiųjų miestų gyventojai. Galima stebėti tokias tendencijas, kurios minimos tyrimų, atliktų Lietuvoje, rezultatų aptarimuose: minėtosios amžiaus grupės savižudybių skaičius per metus svyruoja nuo 20 iki 33, o pagal dažnį mirties priežasčių sąrašė savižudybė yra trečioje vietoje (Starkuvienė, Zaborskis, 2001; Lietuvos vaikai, 2003), bandymų žudytis yra 10–100 kartų daugiau negu mirtinų savižudybių (Gailienė, 1998); apie 40 proc. paauglių galvojo apie savižudybę, kūrė konkrečius savižudybės planus ar net bandė nusižudyti (Zaborskis, Makari, 2001); mergaičių suicidinis polinkis pasireiškia beveik du kartus dažniau nei

berniukų (Žemaitienė, Zaborskis, 2004), jos bando žudyti dažniau nei berniukai (santykis 1,3–1,7:1) (Ramanauskienė et al., 2002), tačiau berniukų savižudybių skaičius yra didesnis (Lietuvos vaikai, 2003); tarp miesto ir kaimo paauglių statistiškai patikimo suicidinių polinkių skirtumo nėra (Žemaitienė, 2000). Išskirti ir tam tikri šeimos aplinkos veiksniai, galintys turėti įtakos save žalojančio elgesio atsiradimui: dažni konfliktai su šeimos nariais; irstanti, nepilna šeima arba dažnesnis tik vieno iš tėvų buvimas šeimoje; patyčios, dėmesio stoka; buvęs sąlytis su artimųjų ar draugų suicidišku elgesiu, jų mirtys; prasta šeimos socialinė ir materialinė padėtis (Grigaliūnienė, Šerkšnienė, 1998; Ribakovienė, Vaitekoniene, 2000; Žemaitienė, Zaborskis, 2004; Ribakovienė, Pūras, 2002; Leskauskas, 2000).

Apžvelgus mokslinę literatūrą, analizuojančią savižudybės fenomeną, galima daryti išvadą, kad savižudybė – tai sudėtingas, įvairiapusis reiškinys, kuriam poveikio turi biologiniai, kultūriniai, sociologiniai, tarpasmeniniai, loginiai, sąmoningi ir nesąmoningi, filosofiniai-egzistenciniai veiksniai. D. Gailienė (2001) apibendrinama teorijas, aiškinančias savižudišką elgesį, teigia, kad dažniausiai orientuojamasi į kurį nors vieną aspektą, nes pritaikyti teorinį modelį visam savižudybės multidimensiškumui labai sunku.

Darbo tikslas - nustatyti 15-17 metų Lietuvos paauglių sąmoningo savęs žalojimo priežastis, paplitimą, su juo susijusius socialinius veiksnius bei būdus.

Metodika

Tyrimo dalyviai. 3848 mokiniai (2200 mergaičių ir 1648 berniukų) iš 52 mokyklų, atsitiktinės atrankos būdu atrinktų iš visų dešimties Lietuvos apskričių.

Įvertinimo būdai. Anoniminis Gyvenimo būdo ir prisitaikymo klausimynas, sukurtas 1998 metais Oksfordo universitete profesoriaus Hawton ir kt. kaip viena iš vaikų ir paauglių save žalojančio elgesio paplitimo Europoje (Child and adolescent self-harm in Europe, CASE, Study) studijos dalių. Anketa į lietuvių kalbą išversta Kauno medicinos universitete Profilaktinės medicinos katedroje. Vertimo kokybė buvo patvirtinta atlikus dvigubą vertimą ir patikrinus jį anketos autoriams.

Anketą sudaro 100 atviro ir uždaro tipo klausimų, sudarančių galimybę išsamiai įvertinti mokinių gyvenimo būdą ir galimą savęs žalojimą ar savižudiškus ketinimus. Prisipažinę save žalojusiais tiriamieji buvo prašomi aprašyti savęs žalojimo būdą, tokio elgesio pasekmes bei kreipimąsi pagalbos. Anketos pabaigoje prašoma išsakyti savo nuomonę apie anketą, ir tai, kaip būtų galima išvengti jaunų žmonių savęs žalojimo bei pagerinti jaunų žmonių gyvenimą, jų aplinkoje.

Tyrimo eiga. Gautas Kauno regioninio biomedicinos tyrimų etikos komiteto ir Švietimo ir Mokslo ministerijos leidimas bei atrinktų mokyklų vadovybės sutikimas. Supažindinti su apklausos vykdymo reikalavimais, apklausą padėjo atlikti atrinktų mokyklų bei gimnazijų mokytojai, psichologai ar socialiniai pedagogai. Apklausos vyko klasėse ir truko vieną pamoką.

Duomenų apdorojimui naudojamas SPSS 13.0 versijos statistinis duomenų analizės paketas ir Excel programa. Hipotezėms tikrinti buvo naudojamas χ^2 kriterijus.

Rezultatai

Tyrimo duomenimis Lietuvoje yra 7,3 procentų (281 moksleivis, iš jų 218 mergaičių ir 63 berniukai) 15-17 metų amžiaus paauglių, kurie kada nors sąmoningai save žalojo. Iš jų 16 proc. save žalojo mažiau nei prieš mėnesį, 34 proc. – prieš 1-12 mėnesių, 50 proc. - daugiau nei prieš metus. 11,9 proc. visų respondentų per pastaruosius metus rimtai galvojo apie savęs žalojimą. Save žalojusių mokinių grupėje taip atsakiusių buvo statistiškai reikšmingai daugiau (43,4 proc., $p < 0,01$). 33,8 proc. paauglių atsakė, kad žalojosi rydami didelėmis dozėmis vaistus, 26 proc. - minėjo pjaustęsi įvairias kūno vietas ar atlikę kitus save žalojančius veiksmus, kiti neaprašė atvejo ar paminėjo kelis bei mišrius savęs žalojimo atvejus. Beveik 40 proc. save žalojusių paauglių nurodė, kad apie savęs žalojimą pradėjo galvoti mažiau nei prieš valandą nuo įvykio, o 37,4 proc. – prieš mėnesį ir daugiau.

Save žalojančio elgesio paplitimas mieste ir kaime nesiskyrė. Kaime gyvenantys respondentai rečiau nei mieste gyvenantys žalojosi pjaustydamiesi, degindamiesi ar kitokiais veiksmais išoriškai save žalodami (atitinkamai 18 proc. ir 29,7 proc.; $p < 0,05$). Klaipėdos apskrityje save

žalojusių respondentų procentas statistiškai reikšmingai mažesnis, nei kitose apskrityse vidutiniškai (4,4 proc. ir 7,3 proc., $p < 0,01$).

Lyginant rezultatus lyčių aspektu, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai: sąmoningai save žalojusių mergaičių daugiau nei berniukų (atitinkamai 9,9 ir 3,8 procentai, $p < 0,01$), jos dažniau save žalojo pjaustydamos rankas (atitinkamai 28,9 proc. ir 15,9 proc.; $p < 0,05$), perdozuodamos vaistų (38,5 proc. ir 17,5 proc.; $p < 0,01$), dažniau tai darė namų aplinkoje (87,6 proc. ir 61,9 proc.; $p < 0,01$), dažniau įvardino norą numirti kaip savęs žalojimo priežastį (62 proc. ir 44,4 proc.; $p < 0,05$). Berniukai dažniau neįvardino savęs žalojimo būdo (54 proc. ir 21,6 proc., $p < 0,01$), žalojosi apsvaigę nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų (25,4 proc. ir 9,6 proc.; $p < 0,01$), neieškojo pagalbos dėl problemų, kurios paskatino žalotis (90,5 proc. ir 76,1 proc.; $p < 0,01$). Paauglės du kartus dažniau nei berniukai pagalbos kreipėsi į savo draugus (44,5 proc.). Pastarieji dažniau pagalbos kreipėsi į mokytoją (5 kartus dažniau nei mergaitės), šeimos gydytoją (3 kartus dažniau), socialinį darbuotoją (8 kartus dažniau), bei šešis kartus dažniau skambino telefono pagalbos linija. Tos pačios tendencijos išlieka ir analizuojant respondentų atsakymus apie tai, į ką jie kreipėsi po bandymo žalotis, kam apie tai pasakojo. 13-14 proc. moksleivių buvo patekę į ligoninę po anketoje jų aprašyto sąmoningo savęs žalojimo atvejo. Į klausimą, ar kada nors rimtai norėjo nusižudyti perdozavus vaistų ar kitaip save žalojant, 67 proc. save žalojusių mergaičių ir 55,6 proc. berniukų atsakė „Taip“.

Nustatyti skirtumai tarp sąmoningai save žalojusių ir nežalojusių šeimų sudėties. Pirmieji rečiau nei kiti gyvena pilnose šeimose (atitinkamai 50 proc. ir 70 proc.; $p < 0,01$), jie dažniau gyvena su vienu iš tėvų (27,4 proc. ir 20,3 proc.; $p < 0,01$), kitu šeimos nariu (7 proc. ir 3 proc.; $p < 0,01$) ar kitais žmonėmis (9 proc. ir 3 proc.; $p < 0,01$).

Atsakydami į klausimą, kodėl nusprendė žalotis, paaugliai minėjo problematiškus santykius šeimoje (23,3 proc.) ar su bendraamžiais (16,5 proc.), emocinį skausmą, vienišumo bei nereikalingumo jausmus (13,5 proc.), nusivylimą gyvenimu, beprasmiškumo jausmą (12,8 proc.), per daug problemų vienu metu (11 proc.). Taip pat buvo paminėtos artimųjų

netektys, išprievartavimai, noras numirti, problemos mokykloje, dėmesio trūkumas arba tiesiog buvo pasakoma, kad „Jūs manęs nesuprasit“, „Aš pats (pati) nežinau“.

44 proc. respondentų minėjo tolerancijos, dėmesio ir bendravimo stoką kaip pagrindinę savęs žalojimo priežastį, o šios stokos eliminavimą, kaip pagrindinį pagalbos būdą; 15 proc. respondentų teigė, kad šioje situacijoje geriausia gali padėti specialistas; 10 proc. respondentų vardino svarbius, artimus žmones, nuo kurių buvimo šalia, palaikymo, auklėjimo ir artumo priklauso jauno žmogaus savijauta; kiti minėjo laisvalaikio praleidimo būdų įvairovės, psichologinio švietimo stygių, siūlė kovoti su patyčiomis, smurtu; 3,8 proc. respondentų manė, kad „čia jau niekas nebeпадės“, arba išreiškė panašias pesimistines mintis, nuotaiką. Manančių, kad išvengti jaunų žmonių savęs žalojimo neįmanoma, statistiškai reikšmingai daugiau tarp sąmoningai save žalojusiujų (šioje grupėje taip manančiųjų net 10,4 proc.; $p < 0,01$) nei tarp to nedariusiujų (3,2 proc.).

Išvados

1. Lietuvos 15-17 metų paauglių sąmoningo savęs žalojimo reiškinys, pagalbos ieškojimo principai bei nuostatos į besižalojančius priklauso nuo respondento lyties, amžiaus, šeimos sudėties bei apskrities, kurioje gyvena.
2. Save anksčiau žalojusieji moksleiviai dažniau nei to nedarę atsako, kad vėl galvoja apie savęs žalojimą.
3. Mergaitės dažniau nei berniukai sąmoningai save žaloja, jos dažniau pasakoja apie savo problemas draugams, prašo jų pagalbos, rečiau kreipiasi pagalbos į nepažįstamus arba mažai pažįstamus žmones, tačiau apskritai pagalbos ieško intensyviau nei berniukai. Jos dažniau nei berniukai įvardina norą numirti kaip savęs žalojimo priežastį.
4. Paaugliai, kurie gyvena pilnose šeimose rečiau save žaloja lyginant su tais, kurie gyvena nepilnose šeimose arba su kitais asmenimis.
5. Tik viena dešimtoji respondentų dalis patenka į ligoninę dėl žalojimosi.

6. Pagrindinės žalojimosi priežastys, kurias įvardino respondentai, yra tolerancijos, dėmesio ir bendravimo stoka, o pagrindinis pagalbos save žalojantiems paaugliams būdas – šios problemos eliminavimas.

Literatūra

- Gailienė D. (1998). *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*. Vilnius: Tyto alba.
- Grigaliūnienė V, Šerkšnienė R. (1998). Vaikų ir paauglių sunkių mėginimų nusižudyti 1996–1997 m. analizė. Psichiatrijos aktualijos: konferencijos savižudybės klausimais medžiaga. Amsterdamas p. 14-17.
- Laskytė A, Žemaitienė N, Laskienė S. (2005). Sąmoningai save žalojantys vaikai ir paaugliai: Lietuvoje atliktų tyrimų apžvalga. *Visuomenės sveikata*, 4 (31), 38-43.
- Leskauskas D. (2000). Ryšiai tarp paauglių mergaičių bandymų žudyti ir klinikinės depresijos: Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno medicinos universitetas.
- Lietuvos vaikai. Statistikos rinkinys (1998–2003)*. (2003). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Ramanauskienė T, Matulionienė V, Martinkienė V. (2002). Paauglių depresiškumas ir savižudybės pavojus (lyginamoji analizė Klaipėdos, Kauno ir Šiaulių miestuose). *Medicina*, 38, 393-397.
- Ribakovienė V, Pūras D. (2002). Socialinių veiksnių ryšys su savižudišku paauglių mergaičių elgesiu. *Medicina*, 38, 379-386.
- Ribakovienė V, Vaitekoniene V. (2000). Bandžiusių nusižudyti vaikų ir paauglių, gydytų psichiatrijos stacionare, psichosocialiniai ir klinikiniai ypatumai. *Medicina*, 36, 26-32.
- Savižudybių prevencijos idėjos: straipsnių rinkinys*. Sud. D. Gailienė. Vilnius: Tyto alba, 2001.
- Starkuvienė S, Zaborskis A. (2001). Vaikų ir paauglių mirtingumas nuo nelaimingų atsitikimų ir traumų Lietuvoje (1988–1997). *Medicina*, 37, 642-647.
- Zaborskis A, Makari J. (2001). Lietuvos moksleivių gyvensena: raida 1994–1998 metais ir vertinimas tarptautiniu požiūriu. Suicidiniai polinkiai. Panevėžys, p. 60–68.
- Žemaitienė N, Zaborskis A. (2004). Moksleivių įvardijamos savižudiškų polinkių priežastys. *Psichologija. Mokslo darbai*, 29, 115–130.
- Žemaitienė N. (2000). Suicidinių polinkių turinčių Lietuvos paauglių psichosocialiniai ypatumai ir jų pokyčiai 1994–1998 metais: Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno medicinos universitetas.

THE EPIDEMIOLOGY OF DELIBERATE SELF HARM
IN ADOLESCENTS IN LITHUANIA

Agnė Laskytė

Kaunas University of Medicine

E-mail: alaskyte@yahoo.com

In this study we analyze the reasons for deliberate self harm in 15-17 year old adolescents, prevalence in Lithuania and correlation with social factors. For the research was used anonymous life style and coping questionnaire. Overall were questioned 3848 15-17 years Lithuanian adolescents from all ten districts in Lithuania. The phenomenon of deliberate self harm in adolescents, the maxim for seeking help and attitudes towards self harming adolescents depend on respondent's gender, age, family basis and the district the respondent lives. One tenth of all respondents are brought to medical institutions because of self harming. Those respondents who have history of self harming present more thoughts about self harming than those who don't have similar history. The main reasons for self harm are the lack of tolerance and attention, and the ultimate way to get help for self harm adolescents is to eliminate the problem.

PAAUGLIŲ PSICHOLOGINIŲ PROBLEMŲ KITIMAS SPRENDIMŲ SIEKIANČIOS TRUMPALAIKĖS TERAPIJOS METU

¹ Rytis Pakrošnis, Viktorija Čepukienė

Vytauto Didžiojo universitetas

El. paštas: ¹ rytpak@yahoo.com

Pastaruoju metu pasaulyje pabrėžiama būtinybė empiriškai patvirtinti psichologinės pagalbos metodų efektyvumą, tuo tarpu Lietuvoje tokių tyrimų atlikta nedaug. Tyrimo tikslas – nustatyti 12–18 m. paauglių sprendžiamų problemų ir psichologinio–socialinio funkcionavimo sunkumų kitimą, taikant pastaruoju metu pasaulyje sparčiai plintančią, bet paauglių grupėje mažai tyrinėtą sprendimų siekiančią trumpalaikę terapiją (SSTT). Tyrimas buvo atliktas vaikų globos namuose (47 paaugliai eksperimentinėje ir 47 kontrolinėje grupėje) ir sveikatos priežiūros įstaigose (65 paaugliai eksperimentinėje ir 44 kontrolinėje grupėje). Sprendžiamų problemų kitimas vertintas naudojant du metodus: konsultanto vertinami pokyčiai sprendžiant problemas ir kliento vertinami pokyčiai sprendžiant problemas. Psichologinio–socialinio funkcionavimo sunkumų kitimas vertintas naudojant standartizuotą interviu paauglių problemoms įvertinti ir paauglio elgesio klausymyną. Rezultatai parodė, kad SSTT metu abiejose eksperimentinėse grupėse sprendžiamų problemų sunkumas statistiškai reikšmingai sumažėjo, o teigiamų psichologinio–socialinio funkcionavimo sunkumų pokyčių buvo daugiau nei kontrolinėse grupėse be poveikio.

Problema

Pasaulyje psichologinės pagalbos metodų efektyvumo tyrimai atliekami ne vieną dešimtmetį, o tiriamų aspektų spektras išsiplėtė nuo efektyvumo vertinimo iki terapinių pokyčių mechanizmų tyrinėjimo (Barkham, 1996; Kopta et al., 1999; Wampold, 2000). Lietuvoje psichologai taiko daugelį pasaulyje egzistuojančių psichologinės pagalbos metodų, tačiau šių metodų efektyvumo mūsų kultūriniame kontekste iki šiol atlikta nedaug, o ir atliktuose tyrimuose nagrinėjamas grupinės, o ne individualios psichologinės pagalbos efektyvumas (Dvarionis, 1999; Markevičiūtė et al., 2004; Selmistraitienė, 1999). Tuo tarpu, pastaruoju metu ypatingai pabrėžiama

būtinybė empiriškai patvirtinti praktikoje taikomų psichologinės pagalbos metodų efektyvumą (Barkham, 1996; Kazdin, 2003; Smith, 2002).

Pagalbos metodų parinkimo ir efektyvumo vertinimo problema ypatingai aktuali dirbant su paaugliais, nes pripažįstama, kad dėl raidos ypatumų paprastai jiems būdinga menka motyvacija ieškoti ir priimti specialistų pagalbą, jautrumas kritikai, sunkumai užmezgant artimą kontaktą su suaugusiais, polinkis greitai nutraukti psichologinį konsultavimą. Dėl tokių elgsenos ypatumų paaugliai neretai vadinami viena daugiausiai sunkumų ir iššūkių psichikos sveikatos priežiūros ir socialines paslaugas teikiančiams specialistams keliančių klientų grupių (Kazdin, 2003). Naujausių tyrimų rezultatai rodo, kad dirbant su paaugliais labiausiai tinka trumpalaikiai, nedirektyvūs, paauglio nuomonę vertinantys psichologinės pagalbos metodai, nes juose kaip tik ir atsižvelgiama į jau minėtus paauglystės amžiaus ypatumus (Kazdin, 2003).

Pastaruoju metu pasaulyje plintant pozityviosios psichologijos idėjoms, vis daugiau dėmesio susilaukia sprendimų siekianti trumpalaikė terapija (Solution-Focused Brief Therapy), kurioje pabrėžiamas teigiamas požiūris į klientą ir terapinį procesą, skatinamas bendradarbiavimas tarp kliento ir konsultanto, vengiama konfrontuoti (DeJong, Berg, 1998; de Shazer et al., 1986; Fleming, 2004). Šiame modelyje pokyčių žmogaus gyvenime siekiama ne problemų sprendimo, o sprendimų kūrimo būdu, t.y., užuot analizavus problemą ir jos priežastis, susitelkiama ties tuo, kokių klientas norėtų pasikeitimų savo gyvenime ir padedama klientui atrasti elgesio strategiją ir vidines potencines galimybes, kurios padėjo sėkmingai spręsti išylančias problemas praeityje ir padėtų įgyvendinti trokštamus pokyčius ateityje. Taigi, šiame modelyje ypatingai pabrėžiama kliento ekspertizė formuluojant terapinius tikslus ir planuojant veiksmus leisiančius jų pasiekti.

Grįžtant prie psichologinės pagalbos paaugliams problematikos, reikėtų pastebėti, kad sprendimų siekiančioje trumpalaikėje terapijoje pabrėžiama pagarba kliento nuomonei, jo poreikių paisymas padeda išvengti paauglio pasipriešinimo ir užmezgti kontaktą. Bendradarbiavimo atmosferos akcentavimas ir kalbėjimas apie geresnę ateitį, o ne skausmingą praeitį padeda paaugliui atsiriboti nuo kaltės, nepasitenkinimo savimi ir situacija

jausmų, didina pasitenkinimą procesu ir motyvaciją tęsti konsultavimą. Paprastos ir konkrečios kalbos bei klausimų naudojimas padeda paaugliui aiškiai įvardinti, o tuo pačiu ir suprasti, kokių pokyčių jis nori. Be to, modelio orientacija į trumpą procesą leidžia išvengti didelio nebaigusių konsultavimo paauglių procento (Corcoran, Stephenson, 2000; Lethem, 2003).

Tokios prielaidos leidžia galvoti, kad sprendimų siekianti trumpalaikė terapija – efektyvus pagalbos paaugliams metodas. Tačiau dauguma šio modelio efektyvumo tyrimų atliekama suaugusiųjų populiacijoje, o paauglių grupėje modelis kol kas tyrinėtas mažai (Gingerich, Eisengart, 2000; Macdonald, 2003; McKeel, 2000). Be to, daugelyje tyrimų vertinant modelio efektyvumą remiamasi subjektyviu kliento vertinimu (Macdonald, 2003), o šiame darbe nauja tai, kad neapsiribojama vien sprendžiamos problemos sunkumo kitimo, kuris vertinamas remiantis ne tik kliento, bet ir konsultanto nuomone, analize, bet vertinamas ir platesnio psichologinio-socialinio funkcionavimo konteksto kitimas. Tai, kad tyrimas atliktas taikant tą pačią metodologiją skirtingose gyvenimo situacijose esančių paauglių grupėse (vaikų globos namuose ir sveikatos priežiūros įstaigose), leidžia įvertinti sprendimų siekiančios trumpalaikės terapijos galimybes dirbant su skirtingomis klientų grupėmis. Tokio pobūdžio analizės kituose modelio tyrimuose nepavyko aptikti, tuo tarpu metodo tinkamumas dirbant su skirtingomis klientų populiacijomis – vienas pagrindinių psichologinės pagalbos metodų efektyvumo tyrimų uždavinių (Kazdin, 2003; McKeel, 2000). Todėl sprendimų siekiančios trumpalaikės terapijos efektyvumo paaugliams klausimas lieka neatsakytas ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje.

Tikslas. Nustatyti paauglių sprendžiamų problemų ir psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų kitimą, taikant sprendimų siekiančią trumpalaikę terapiją.

Metodika

Tyrimo dalyviai. Tyrimas buvo atliktas dviejose skirtingose gyvenimo situacijose esančių paauglių grupėse – gyvenančių vaikų globos namuose (7 įstaigos) ir gydomų sveikatos priežiūros įstaigose (pirminės

psichikos sveikatos priežiūros centre ir reabilitacinėje ligoninėje). Konsultavimui paaugliai kreipėsi patys arba buvo nukreipti suaugusiųjų (tėvų, auklėtojų, gydytojų).

Tyrime dalyvavo 12 - 18 metų paaugliai:

- Vaikų globos namų tiriamųjų grupę sudarė 47 paaugliai eksperimentinėje grupėje ir tiek pat kontrolinėje grupėje. Amžiaus vidurkis 15 m.
- Sveikatos priežiūros įstaigų tiriamųjų grupę sudarė 65 paaugliai eksperimentinėje ir 44 kontrolinėje grupėje. Amžiaus vidurkis 14,7 m.

Eksperimentinės ir kontrolinės grupės prieš poveikį tarpusavyje nesiskyrė pagal amžių, lytį, šeimyninę padėtį, psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų išreikštumą.

Tyrimo eiga. Tyrimas kiekvieno tiriamojo atžvilgiu užtruko 6 savaites ir buvo sudarytas iš tokių etapų:

1. Paauglių psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų išreikštumo vertinimas prieš poveikį ir tiriamųjų grupių sudarymas. Po pradinio įvertinimo (kuriame dalyvavo visi tirtose institucijose tyrimo laikotarpiu buvę paaugliai) visiems tiriamiesiems buvo siūloma pagalba spręsti interviu metu išsakytas problemas. Sutikę dalyvauti sudarė eksperimentinę grupę, o likusieji – kontrolinę grupę. Tačiau psichikos sveikatos centrų pacientams nepavyko sudaryti kontrolinės grupės iš poveikio negavusių pacientų (tokių nebuvo), todėl jiems kontrolinė grupė sudaryta iš bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių, nesiskiriančių nuo eksperimentinės grupės pagal amžių, lytį, psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų išreikštumą.
2. Poveikis. Eksperimentinei grupei taikytas poveikis – sprendimų siekianti trumpalaikė terapija (iki 5 konsultacijų, intervalai tarp konsultacijų – 1 savaitė), o kontrolinei grupei poveikis netaikytas. Poveikis vykdytas remiantis sprendimų siekiančios terapijos procedūros aprašymu, sudarytu autorių, remiantis Europos trumpalaikės terapijos asociacijos (European Brief Therapy Association) (Beyebach, 2000) ir P. DeJong bei I.K. Berg (1998) metodiniais nurodymais. Poveikio atitikimas numatyta procedūrai buvo vertinamas naudojant VDU Psichologijos klinikoje

sudarytą sprendimų siekiančios terapijos protokolą, kuriame nurodyti būtini kriterijai, kad poveikis būtų laikomas sprendimų siekiančia terapija.

3. Įvertinimas po poveikio. Praėjus 6 savaitėms nuo pradinio įvertinimo dar kartą buvo įvertintas eksperimentinės ir kontrolinės grupės tiriamųjų psichologinio socialinio funkcionavimo sunkumų išreikštumas. Papildomai buvo įvertinti eksperimentinės grupės tiriamųjų sprendžiamų problemų pokyčiai.

Įvertinimo metodai. Sprendžiamų problemų kitimo įvertinimui buvo naudoti šie metodai:

1. Konsultanto vertinami pokyčiai sprendžiant problemas (Goštautas et al., 2005a). Po konsultacijų konsultantas problemos sprendimo procesą vertino remdamasis kliento požiūriu, elgesio bei probleminės situacijos pokyčiais. Pagal tai kiekvienas tiriamasis buvo priskirtas vienai iš penkių problemos sprendimo proceso grupių:
 - 1) nėra pokyčių (nepasikeitė kliento požiūris, elgesys, problema ir su ja susijusios aplinkybės);
 - 2) nedideli pokyčiai (pasikeitė kliento požiūris, tačiau nepasikeitė elgesys, problema ir su ja susijusios aplinkybės);
 - 3) ryškesni pokyčiai (pasikeitė kliento požiūris ir elgesys, tačiau nepasikeitė problema ir su ja susijusios aplinkybės);
 - 4) dideli pokyčiai (pasikeitė kliento požiūris ir elgesys, problema ir su ja susijusios aplinkybės pasikeitė tik iš dalies);
 - 5) problema visiškai išspręsta (pasikeitė kliento požiūris ir elgesys, problemos nebėra).
2. Kliento vertinami pokyčiai sprendžiant problemas (Goštautas et al., 2005): kiekvienoje konsultacijoje tiriamųjų buvo prašoma įvertinti savo problemos sunkumą skalėje nuo 0 iki 10 (0 – problema, kai ji buvo sunkiausia, kėlė daugiausiai rūpesčių; 10 – problema išspręsta). Pirmos ir paskutinės konsultacijų vertinimų skirtumas ir nurodo sprendžiamos problemos sunkumo pokyčius.

Psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų kitimui įvertinti buvo naudojami šie metodai:

- 1) Standartizuotas interviu paauglių problemoms įvertinti (Goštautas et al., 2005b; Goštautas et al., 2004), kurį sudaro 42 klausimai. Faktorinė analizė leido išskirti tokius psichologinio-socialinio funkcionavimo rodiklius: konfliktai su tėvais/auklėtojais; konfliktai su suaugusiais; konfliktai su bendraamžiais; sveikatos sunkumai. Į interviu klausimus tiriamieji atsakė du kartus – prieš ir po poveikio. Duomenų analizei naudotos faktorių reikšmės.
- 2) Paauglio elgesio pokyčių klausimynas (PEK-2) (Goštautas et al., 2005a), kurį sudaro 58 klausimai, kurių pagalba tiriamasis įvertina elgesio pokyčius, įvykusius paskutinio mėnesio laikotarpiu. Faktorinė analizė atskirus požymius leido suskirstyti į 5 skales: bloga nuotaika; menkas savęs vertinimas; sunkumai mokykloje; socialinis nusišalinimas; neadaptyvus elgesys. Vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho alfa = 0,91, kas liudija apie metodo patikimumą. Atskirų skalių vidinio suderinamumo koeficiento reikšmės svyravo tarp 0,81 ir 0,95.

Tyrimo rezultatai

Tyrimas atliktas skirtingose paauglių grupėse, tad kiekvienos grupės rezultatai pristatomi atskirai. Tačiau prieš tai reiktų paminėti nustatytus dėsningumus, bendrus abiem tiriamųjų grupėms: pirma, vidutinis konsultacijų skaičius abiejose tiriamųjų grupėse buvo tarp 3 ir 4 susitikimų; antra, psichologo konsultacijai paaugliai kreipėsi arba buvo nukreipti dėl tarpasmeninių santykių (su tėvais, auklėtojais, bendraamžiais), elgesio, prisitaikymo mokykloje, nuotaikos-emocijų problemų. Vaikų globos namų auklėtiniai į konsultacijas dažniausiai kreipėsi dėl tarpasmeninių santykių ir elgesio sunkumų, o sveikatos priežiūros įstaigose gydomi paaugliai – dėl elgesio ir emocinių-nuotaikos sunkumų.

Vaikų globos namuose atlikto tyrimo rezultatai

Sprendžiamų problemų kitimo rezultatų analizė parodė, kad konsultanto vertinimu 8,5 proc. konsultavimą baigusiu tiriamųjų nepasiekė jokių spęstų problemų pokyčių, jiems nepavyko atrasti naujo požiūrio į

problema ar elgesio būdų, kurie palengvintų situaciją. 10,6 proc. tiriamųjų patyrė nedidelius pokyčius, t.y., įvyko požiūrio pokyčiai, tačiau nepasikeitė elgesys ir situacija liko nepakitusi. 8,5 proc. tiriamųjų įvertinti kaip patyrę ryškesnius pokyčius, jie ne tik atrado, bet ir išbandė naujus elgesio būdus, tačiau situacijos tai iš esmės nepakeitė. 42,6 proc. paauglių konsultanto vertinimu daug pasistūmėjo savo problemų sprendimo link, t.y., jų veiksmai įtakojo ženklų pagerėjimą probleminėje situacijoje, o 29,8 proc. visiškai išsprendė savo problemas. Tokiu būdu, net 72,4 proc. konsultavimą baigusiu vaikų namų auklėtinių konsultanto vertinimu patyrė didelius sprendžiamų problemų pokyčius arba jas visiškai išsprendė.

Klientų įvertinto sprendžiamų problemų sunkumo pirmoje ir paskutinėje konsultacijose palyginimas parodė, kad vidutinis problemos sunkumo įvertinimas 10 balų skalėje nuo pirmos iki paskutinės konsultacijos statistiškai reikšmingai sumažėjo 5,32 balais (pirma konsultacija $M = 2,96$, $SD = 2,37$; paskutinė konsultacija $M = 8,28$, $SD = 1,83$; $t = -13,29$; $p = 0,0001$). Tokie rezultatai patvirtina, kad sprendimų siekiančios trumpalaikės terapijos metu vyksta gana ženklius teigiami sprendžiamų problemų sunkumo pokyčiai.

Psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų išreikštumo kitimo rezultatų analizė atskleidė, kad sprendimų siekiančioje trumpalaikėje terapijoje dalyvavusių ir ją užbaigusiu paauglių grupėje įvyko statistiškai reikšmingai daugiau teigiamų pokyčių nei kontrolinėje grupėje neadaptivaus elgesio (eksperimentinė grupė: $M = 6,98$, $SD = 3,44$; kontrolinė grupė: $M = 2,87$, $SD = 2,83$; $t = 5,858$; $p = 0,001$), blogos nuotaikos (eksperimentinė grupė: $M = 3,87$, $SD = 3,10$; kontrolinė grupė: $M = 1,87$, $SD = 2,25$; $t = 3,569$; $p = 0,0001$), menko savęs vertinimo (eksperimentinė grupė: $M = 2,63$, $SD = 1,91$; kontrolinė grupė: $M = 1,22$, $SD = 1,46$; $t = 4,025$; $p = 0,0001$), sunkumų mokykloje (eksperimentinė grupė: $M = 3,15$, $SD = 2,59$; kontrolinė grupė: $M = 0,87$, $SD = 1,15$; $t = 5,223$; $p = 0,0001$) ir socialinio nusišalinimo (eksperimentinė grupė: $M = 5,63$, $SD = 3,12$; kontrolinė grupė: $M = 1,91$, $SD = 2,09$; $t = 5,831$; $p = 0,0001$), konfliktų su auklėtojais (eksperimentinė grupė: $M = 0,47$, $SD = 1,64$; kontrolinė grupė: $M = -0,82$, $SD = 1,67$; $t = 3,771$, $p = 0,0001$), konfliktų su

bendraamžiais (eksperimentinė grupė: $M = 0,50$, $SD = 1,63$; kontrolinė grupė: $M = -0,40$, $SD = 1,77$; $t = 2,546$, $p = 0,013$) rodiklių atveju, t.y., septynių iš devynių psichologinio-socialinio funkcionavimo rodiklių atveju (teigiamų pokyčių konfliktų su suaugusiais ir sveikatos sunkumų srityse skirtumai tarp eksperimentinės ir kontrolinės grupių buvo statistiškai nereikšmingi).

Sveikatos priežiūros įstaigose atlikto tyrimo rezultatai

Sprendžiamų problemų kitimo rezultatų analizė atskleidė, kad konsultanto vertinimu 7,7 proc. konsultavimą baigusiu tiriamųjų nepatyrė jokių spęstų problemų sunkumo pokyčių. 12,3 proc. tiriamųjų buvo įvertinti kaip patyrę nedidelius, o 20 proc. – ryškesnius pokyčius. Daug problemos sprendimo link pasistūmėjo 47,7 proc. tiriamųjų, o 12,3 proc. visiškai išsprendė savo problemas. Tokiu būdu, 60 proc. šios grupės tiriamųjų konsultanto vertinimu patyrė didelius sprendžiamos problemos pokyčius arba visiškai išsprendė savo problemas.

Kaip ir vaikų globos namų atveju, klientų vertinamas problemų sunkumas pirmoje ($M = 4,23$; $SD = 1,87$) ir paskutinėje konsultacijose ($M = 7,22$; $SD = 2,29$) skyrėsi statistiškai reikšmingai, t.y., 10 balų skalėje padidėjo trimis balais, kas rodo sunkumo mažėjimą ($t = -10,46$, $p < 0,0001$).

Psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų išreikštumo kitimo analizė parodė, kad sprendimų siekiančioje trumpalaikėje terapijoje dalyvavusių ir ją užbaigusiu paauglių grupėje, lyginant su kontroline grupe, įvyko statistiškai reikšmingai daugiau teigiamų pokyčių neadaptivaus elgesio (eksperimentinė grupė: $M = 4,71$, $SD = 3,11$; kontrolinė grupė: $M = 2,30$, $SD = 1,88$; $t = -4,646$, $p = 0,0001$), blogos nuotaikos (eksperimentinė grupė: $M = 5,35$, $SD = 2,66$; kontrolinė grupė: $M = 3,57$, $SD = 3,03$; $t = -3,058$, $p = 0,003$), menko savęs vertinimo (eksperimentinė grupė: $M = 2,75$, $SD = 2,04$; kontrolinė grupė: $M = 1,32$, $SD = 1,31$; $t = -4,114$, $p = 0,0001$), sunkumų mokykloje (eksperimentinė grupė: $M = 2,20$, $SD = 2,17$; kontrolinė grupė: $M = 1,09$, $SD = 1,38$; $t = -3,000$, $p = 0,004$) ir socialinio nusišalinimo (eksperimentinė grupė: $M = 4,80$, $SD = 3,02$; kontrolinė grupė: $M = 2,86$, $SD = 2,60$; $t = -3,327$, $p = 0,001$)

rodiklių atveju, t.y., penkerių iš devynių psichologinio-socialinio funkcionavimo rodiklių atveju.

Vaikų globos namų ir sveikatos priežiūros įstaigų tiriamųjų rezultatų palyginimas

Rezultatų analizė neatskleidė reikšmingų skirtumų tarp vaikų globos namų ir sveikatos priežiūros įstaigų tiriamųjų grupėse sprendimų siekiančios trumpalaikės terapijos metu įvykusių konsultanto vertinamo sprendžiamų problemų sunkumo ir psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų išreikštumo pokyčių. Tačiau kliento vertinami sprendžiamos problemos sunkumo pokyčiai vaikų globos namų auklėtinių grupėje buvo statistiškai reikšmingai didesni, nei sveikatos priežiūros įstaigose gydomų paauglių grupėje.

Išvados

1. Konsultanto vertinimu 72,4 proc. vaikų globos namų auklėtinių ir 60 proc. sveikatos priežiūros įstaigose gydomų paauglių sprendimų siekiančios terapijos metu pasiekė didelių problemos sprendimo pokyčių arba visiškai jas išsprendė. Tai liudija apie didelį tyrinėjamo metodo efektyvumą. Tiesa, tokiems rezultatams įtakos galėjo turėti tai, kad šiuo atveju efektyvumą vertino patys konsultantai. Tačiau vertinimas vyko pagal aiškiai apibrėžtus kriterijus, remiantis pokalbių su klientais turiniu, be to, metodo efektyvumą patvirtina ir kitų vertinimo metodų pagalba gauti rezultatai.
2. Kliento vertinimu sprendimų siekiančios terapijos metu sprendžiamų problemų sunkumas reikšmingai sumažėjo ir vaikų globos namuose gyvenančių, ir sveikatos priežiūros įstaigose gydomų paauglių grupėse.
3. Sprendimus siekiančią terapiją užbaigusiu tiriamųjų grupėse įvyko reikšmingai daugiau teigiamų psichologinio-socialinio funkcionavimo sunkumų pokyčių nei per tą patį laikotarpį kontrolinėse grupėse be poveikio.

Literatūra

- Barkham, M. (1996). Quantitative research on Psychotherapeutic interventions: methodological issues and fundamental findings across three research generations. Eds. R. Woolfe, W. Dryden. Counseling Psychology. London: SAGE Publications, 23-59.
- Beyebach, M. (2000). European brief therapy association outcome study: research definition. [žiūrėta 2003.08.27]. *Prieiga per internetą* <http://www.ebta.nu/sfbt-researchdefinition.html>
- Corcoran, J., Stephenson, M. (2000). The effectiveness of Solution-Focused Therapy with child behavior problems: a preliminary report. *Families in Society*, 81(5), 468-474.
- DeJong, P., Berg, I.K. (1998). *Interviewing for solutions (1st edn)*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- de Shazer, S., Berg, I.K., Lipchik, E., Nunnally, E., Molnar, A., Gingerich, W., Weiner-Davis, M. (1986). Brief therapy: focused solution development. *Family Process*, 25, 207-222.
- Dvarionis, D. (1999). *Vaikų elgsenos koregavimas žaidimų terapija*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Fleming, J.S. (2004). *A framework for solutions. Long term benefits from short term interventions*. Monography. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Gingerich, W.J., Eisengart, S. (2000). Solution-focused brief therapy: a review of the outcome research. *Family Process*, 39, 477-498.
- Goštautas, A., Pakrosnis, R., Čepukienė, V. (2004). Paauglių, gyvenančių globos įstaigose, psichosocialinio prisitaikymo sunkumai. *Specialusis ugdymas*, 1 (10), 30-38.
- Gostautas, A., Cepukiene, V., Pakrosnis, R., Fleming, J.S. (2005a). The outcome of Solution-Focused Brief Therapy for adolescents in foster care and health care institutions. *Baltic Journal of Psychology*, 6(2), 5-14.
- Goštautas, A., Pakrosnis, R., Čepukienė, V., Pilkauskienė, I., Ražanas, K. (2005b). Bendravimo ugdymo priemonių vaikų globos namų auklėtiniams efektyvumo įvertinimas. *Specialusis ugdymas*, 1 (12), 137-146.
- Kazdin, A.E. (2003). Psychotherapy for children and adolescents. *Annual review of psychology*, 253-268.
- Kopta, M.S., Lueger, R.J., Saunders, S.M., Howard, K.I. (1999). Individual psychotherapy outcome and process research: challenges leading to greater turmoil or a positive transition?. *Annual Review of Psychology*, 50, 441-469.
- Lethem, J. (2002). Brief solution focused therapy. *Child and Adolescent Mental Health*, 7(4), 189-192.
- Macdonald, A.J. (2003). Research in Solution-Focused Brief Therapy. // Eds. B. O'Connell, S. Palmer. *Handbook of Solution-Focused Therapy*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 12-24.

- Markevičiūtė, A., Goštautas, A., Pilkausienė, I. (2003). Grupinės psichologinės korekcijos galimybės paauglių depresiškumui mažinti. *Medicina*, 39(7), 689-699.
- McKeel, A.J. (2000). A selected review of research of solution-focused brief therapy. . [žiūrėta 2001.10.01]. *Prieiga per internetą* <http://www.enabling.org/ia/sft/Review%20McKeel.htm>
- Selmistraitienė, D. (1999). *The effects of internal systems therapy on personality psychological maturation of the adolescents' with emotional and behavioral problems*. Summary of doctoral dissertation. Social sciences, psychology, 06S, Vilnius.
- Smith, S. (2002). What works for whom: the link between process and outcome in effectiveness research. *Australian Social Work*, 55(2), 147-155.
- Wampold, B.E. (2000). Outcomes in individual counseling and psychotherapy: empirical evidence addressing two fundamental questions // Eds. S.D. Brown, R.W. Lent. *Handbook of Counseling Psychology*. New York: John Wiley & Sons, Inc. 711-738.

DYNAMICS OF ADOLESCENTS' PSYCHOLOGICAL PROBLEMS
DURING SOLUTION-FOCUSED BRIEF THERAPY

¹Rytis Pakrošnis, Viktorija Čepukienė

Vytautas Magnus University

E-mail: ¹rytpak@yahoo.com

The need for evidence base in the field of psychological help is often stressed worldwide. However, in Lithuania very little research in the field can be named. Present study is aimed at evaluating changes in psychological functioning of 12-18 years old adolescents in foster care and health care settings during the course of Solution-focused brief therapy – a model that is growing fast in the world, but still lacks outcome research in this age group. The treatment manual, standardized and subjective measures, as well as a control group were used. The treatment groups consisted of 47 adolescents in foster care and 65 adolescents in health care settings. Accordingly 47 and 44 adolescents were in the control groups. Result analysis revealed significant decrease in the severity of the problems presented for the therapy and significantly more positive changes of psychological functioning in both treatment groups compared to controls.

SU PROBLEMINIU ELGESIU PAAUGLYSTĖJE SUSIJĘ PSICHOSOCIALINIAI VEIKSNIAI

Laura Šeibokaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

El. paštas: l.seibokaite@smf.vdu.lt

Probleminiu elgesiu vadiname rodiklį, apimantį narkotinių medžiagų vartojimą, agresyvų ir savižudišką elgesį. Tikslas – nustatyti psichosocialinius veiksnius, susijusius su probleminiu elgesiu; patikrinti, ar tie patys veiksniai nusako berniukų ir mergaičių, jaunesnių ir vyresnių mokinių probleminį elgesį. Buvo ištirti šešių Ukmergės miesto mokyklų 5–12 klasių mokiniai. Nustatyta, kad pablogėjusi nuotaika, prasti santykiai su mokytojais, vertybinės orientacijos, žemesni kognityviniai gebėjimai susiję su probleminiu elgesiu paauglystėje, nepriklausomai nuo lyties ir amžiaus. Kai kurie veiksniai, susiję su probleminiu elgesiu, yra specifiniai lyčiai arba amžiaus grupei: mergaičių ir jaunesnių paauglių neigiamas požiūris į mokymąsi susijęs su probleminiu elgesiu, jaunesniųjų lytis nesusijusi su probleminiu elgesiu, vyresniųjų probleminis elgesys turi ryšį su neigiamu savęs vertinimu.

Problema

Moksliniai darbai, nagrinėjantys tam tikrą paauglių elgesį, kuris sukelia sunkumų paaugliams adaptuojantis, dažniausiai analizuoja tik vieną tam tikrą elgesio formą, jos vystymąsi paauglystės laikotarpiu ir su tuo elgesiu susijusius biologinius, psichologinius bei socialinius veiksnius. Tačiau konkrečių problemų sukeliančio elgesio forma dažniausiai siejasi su kitomis elgesio formomis, pvz., ryšys tarp narkotinių medžiagų vartojimo ir agresyvaus elgesio tiesioginis: kai tiriamieji nusakė daugiausiai narkotinių medžiagų vartojimo, tada jų agresyvus elgesys pasiekdavo aukščiausią tašką individualioje vystymosi kreivėje (Hussong et al., 2004); egzistuoja ryšys tarp paauglių kitų narkotinių medžiagų vartojimo ir savižudiškų bandymų, taip pat tarp alkoholio vartojimo ir savižudiškų bandymų (Rossow et al., 2005).

Darbe yra remiamasi probleminio elgesio teorija, kuri probleminį elgesį apibrėžia kaip bet kokią elgesį, kuris socialiai suprantamas kaip problema, kaip nepageidautinas, nusižengiantis socialinėms ar įstatymo nustatytoms normoms,

nusistovėjusioms visuomenėje arba numatytoms tam tikrų autoritetų, bet kokį elgesį, kuris pertraukia sėkmingą paauglio psichosocialinį vystymąsi. Tam tikros elgesio formos sudaro probleminio elgesio sindromą, nes atlieka panašias funkcijas paauglio gyvenime (Jessor, 1987). Teorijos kūrėjai probleminio elgesio konstruktui priskiria tokias elgesio formas kaip tabako, alkoholio ir marihuanos vartojimą, ankstyvus lytinius santykius ir nėštumą, rizikingą vairavimą, agresyvų elgesį (Jessor et al., 1998). Remdamiesi šia teorija, keliamo hipotezė, kad paauglių savižudiškas elgesys taip pat priklauso problemiško elgesio konstruktui, nes dažniausiai savižudiški bandymai išreiškia ne norą numirti, o atlieka tą pačią funkciją – siekimą atkreipti dėmesį į paauglio problemas ir jų rimtumą (Manor et al., 2004), kai paaugliui atrodo, jog kitokios priemonės šiam tikslui pasiekti yra neprieinamos, nes sutrikdo normalią paauglio raidą. Tokia kompleksinė įvairių narkotinių medžiagų vartojimo, agresyvaus ir savižudiško elgesio samprata gali leisti atskleisti bendrus veiksnius, kurie susiję su šiuo elgesiu. Atrasti bendri veiksniai leidžia numatyti efektyvesnes profilaktines priemones, nukreiptas sustabdyti ne vieną, bet kelias sveikatai žalingas ir prisitaikyti trukdančias elgesio formas.

Metodika

Tyrimo dalyviai. Ištirti visų šešių Ukmergės miesto mokyklų 5 – 12 klasių moksleiviai tyrimo metu dalyvavę pamokoje. Tyrime buvo siekiama apimti visus vieno miesto bendrojo lavinimo mokyklų mokinius. Ukmergės miestas pasirinktas kaip vidutinio dydžio šalies miestas, neturintis išskirtinių socialinių ypatumų. Tyrimas buvo atliekamas 2003 – 2006 m., toliau bus pristatomi 2005 m. atlikto tyrimo duomenys. 2005 m. iš viso ištirti 2958 moksleiviai: 53,5 proc. mergaičių ir 46,5 proc. berniukų. Tiriamųjų amžius svyruoja nuo 10 iki 19 metų.

Įvertinimo būdai. Darbe apibendrinami tęstinio mokinių psichologinių sveikatos rodiklių ir elgesio kitimų tyrimo duomenys. Probleminio elgesio kitimams ir su jais susijusiems veiksniams tirti buvo sudarytas klausimynas. Jį sudarant buvo panaudoti A. Goštauto ir M. Lopaičio (1997 m.) klausimynas moksleivių sveikatai tirti, A. Goštauto ir Z. Javtoko (2000 m.) klausimynas gyventojų žinioms apie sveikatą ir sveikatos mokymo efektyvumui įvertinti

(Javtokas et al., 2002). Kognityvinių gebėjimų rodikliams ištirti panaudotas Ketelo 16 faktorių asmenybės klausimyno B faktoriaus užduotys (adaptuotas Lietuvoje 1973 m., A. Goštauto, J. Bajoro, A. Leonavičiaus). Ekspertiniu metodu sudarytos kitos skalės. Klausimyną sudaro 171 klausimas, apimantis tabako, alkoholio ir kitų narkotinių medžiagų vartojimo, savižudiško elgesio, agresyvaus elgesio, savo sveikatos vertinimo, pablogėjusios nuotaikos, požiūrio į mokymąsi, santykių su mokytojais, mąstymo abstraktumo lygio, vertybinių orientacijų, ateities planų, gyvenimo sąlygų skales. Visi naudoti klausimai (išskyrus vertybių klausimus ir kognityvinių gebėjimų užduotis) buvo faktorizuoti, siekiant pagal aukščiausias tarpusavio koreliacijas išskirti esminius tiriamuosius reiškinius. Patikrintas visų skalių vidinis suderinamumas. Skalių patikimumo koeficientas Cronbacho alfa svyruoja nuo 0,69 iki 0,94.

Duomenų kodavimas. Kadangi kai kurios skalės yra sudarytos iš ranginių kintamųjų, kurie turi nevienodą skaičių atsakymo variantų, kad skales būtų paprasčiau palyginti tarpusavyje, skalių įverčiai buvo standartizuoti ir pervesti į T balus.

Probleminiu elgesiu šiame darbe mes vaidiname rodiklį, kuris apima įvairių narkotinių medžiagų vartojimą, agresyvų elgesį ir savižudišką elgesį. Probleminio elgesio rodiklis sudarytas šiuo būdu: kiekviena probleminio elgesio formos T balų skalė pervesta į ranginę. Vienai grupei priskirti mokiniai, neturintys to elgesio požymių, kitai – mokiniai su silpnai išreikštu, atsitiktiniu elgesiu, trečiai – su pasikartojančiu elgesiu ir galiausiai paskutinės grupės mokiniai demonstravo didžiausią elgesio intensyvumą. Visų trijų elgesio formų rangai sumuoti, ir probleminis elgesys išreikštas aukščiausiais šios skalės rangais. Siekiant įvertinti probleminį elgesį prognozuojančius veiksnius, buvo atlikta regresinė binarinė duomenų analizė.

Rezultatai

Probleminio elgesio prognozei sudarytas regresijos modelis su šiais nepriklausomais kintamaisiais: lytis, klasė, pablogėjusios nuotaikos, subjektyvios sveikatos, santykių su mokytojais, gyvenimo sąlygų, materialinių vertybių ir socialinių vertybių skalių T balai, kognityvinių

užduočių atsakymų sumos, pozityvaus savęs vertinimo, požiūrio į mokymąsi, planų turėjimo skalės. Gautas prognostinis modelis yra tinkamas prognozei: $p < 0,001$, Nagelkerke R^2 kriterijus – 0,416, Hosmer and Lemeshow tinkamumo duomenims kriterijus – 0,848. Priklausymą probleminio elgesio mokinių grupei prognozuoja vyriška lytis ir aukštesni blogų santykių su mokytojais, aukštesni pablogėjusios nuotaikos skalių T balai, žemesni socialinių vertybių ir aukštesni materialinių vertybių skalių T balai, žemesni pozityvaus savęs vertinimo skalių ir žemesni kognityvinių užduočių sprendimo sėkmingumo skalės įvertinimai ($p < 0,001$). Klasė, planų turėjimo, prastų gyvenimo sąlygų, teigiamo požiūrio į mokymąsi, prastos subjektyvios sveikatos skalės neturėjo savarankiškos vertės problemiško elgesio prognozei ($p > 0,05$).

Iš pradinio regresijos modelio išaiškėjo, kad lytis turi reikšmingą vertę prognozuojant paauglių probleminį elgesį, todėl prasminga patikrinti, ar tie patys psichosocialiniai rodikliai yra informatyvūs aprašant probleminį elgesį berniukų ir mergaičių grupėse. Regresiniai prognostiniai probleminio elgesio modeliai sudaryti atskirai berniukų ir mergaičių grupėms. Abu sudaryti regresijos modeliai yra tinkami pagal visus modelio atitikimo duomenims kriterijus. Berniukų probleminį elgesį prognozuoja aukštesni blogų santykių su mokytojais, aukštesni pablogėjusios nuotaikos skalių T balai, žemesni socialinių vertybių ir aukštesni materialinių vertybių skalių T balai, žemesni kognityvinių užduočių sprendimo sėkmingumo skalės įvertinimai ($p < 0,001$). Klasė, planų turėjimo, prastų gyvenimo sąlygų, teigiamo požiūrio į mokymąsi, prastos subjektyvios sveikatos, pozityvaus savęs vertinimo skalių skalės šiame modelyje neturėjo savarankiškos prognostinės vertės ($p > 0,05$). Mergaičių probleminio elgesio prognostiniame modelyje reikšmingi yra šių skalių įverčiai – aukštesni blogų santykių su mokytojais, aukštesni pablogėjusios nuotaikos skalių T balai, žemesni socialinių vertybių ir aukštesni materialinių vertybių skalių T balai, žemesni teigiamo požiūrio į mokymąsi, žemesni kognityvinių užduočių sprendimo sėkmingumo skalės įvertinimai ($p < 0,001$). Klasė, planų turėjimo, prastų gyvenimo sąlygų, prastos subjektyvios sveikatos, pozityvaus savęs vertinimo skalių skalės šiame modelyje neturėjo savarankiškos prognostinės vertės

($p > 0,05$). Berniukų ir mergaičių probleminę elgesį galima aprašyti tais pačiais psichosocialiniais veiksniais, tačiau mergaičių probleminis elgesys, kitaip nei berniukų, šalia kitų veiksnių yra susijęs su jų neigiamu požiūriu į mokymąsi.

Kadangi ankstyvos ir vėlyvosios paauglystės laikotarpiai skiriasi pagal raidos uždavinius ir požymius, kurie tampa aktualiausi tuo laikotarpiu, siekėme nustatyti, ar skirtingo amžiaus paauglių probleminę elgesį apibūdina tie patys psichosocialiniai veiksniai. Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes pagal amžių: jaunesniųjų grupei priskirti 5 - 8 klasių mokiniai, vyresniųjų - 9 - 12 klasių mokiniai. Prognostiniai probleminio elgesio modeliai sudaryti atskirai jaunesniųjų ir vyresniųjų mokinių grupėms. Abu sudaryti regresijos modeliai tenkina visus reikalingus gauto modelio atitikimo empiriniams duomenims kriterijus. Jaunesniųjų mokinių probleminę elgesį prognozuoja aukštesni blogų santykių su mokytojais, aukštesni pablogėjusios nuotaikos skalių T balai, žemesni socialinių vertybių ir aukštesni materialinių vertybių skalių T balai, žemesni teigiamo požiūrio į mokymąsi, žemesni kognityvinių užduočių sprendimo sėkmingumo skalės įvertinimai ($p < 0,001$). Lytis, planų turėjimo, prastų gyvenimo sąlygų, prastos subjektyvios sveikatos, pozityvaus savęs vertinimo skalių skalės jaunesniųjų mokinių probleminio elgesio prognozei neturėjo savarankiškos vertės ($p > 0,05$). Vyresniųjų mokinių probleminę elgesį prognozuoja vyriška lytis, aukštesni blogų santykių su mokytojais, aukštesni pablogėjusios nuotaikos skalių T balai, žemesni pozityvaus savęs vertinimo, žemesni socialinių vertybių ir aukštesni materialinių vertybių skalių T balai, žemesni kognityvinių užduočių sprendimo sėkmingumo skalės įvertinimai ($p < 0,001$). Planų turėjimo, prastų gyvenimo sąlygų, prastos subjektyvios sveikatos, teigiamo požiūrio į mokymąsi skalės šiame modelyje neturėjo savarankiškos prognostinės vertės ($p > 0,05$). Tiek jaunesniųjų, tiek vyresniųjų mokinių probleminis elgesys yra susijęs su tais pačiais psichosocialiniais veiksniais, tačiau išryškėjo ir kai kurie skirtumai. Pasižymintys probleminiu elgesiu jaunesni mokiniai nesiskiria pagal lytį. Jaunesniųjų paauglių, bet ne vyresniųjų, probleminis elgesys susijęs su neigiamu požiūriu į mokymąsi, vyresniųjų probleminis elgesys, kitaip nei jaunesniųjų, turi ryšį neigiamu savęs vertinimu.

Išvados.

1. Pablogėjusi nuotaika, prasti santykiai su mokytojais, vertybinės orientacijos, žemesni kognityviniai gebėjimai yra psichosocialiniai veiksniai, susiję su išreikštu probleminiu elgesiu paauglystėje, nepriklausomai nuo paauglio lyties ir amžiaus.
2. Kai kurie veiksniai, susiję su probleminiu elgesiu, gali būti specifiniai lyčiai arba amžiaus grupei: mergaičių ir jaunesnių paauglių neigiamas požiūris į mokymąsi susijęs su jų probleminiu elgesiu, jaunesnių mokinių lytis nesusijusi su probleminiu elgesiu, vyresnių paauglių probleminis elgesys turi ryšį su neigiamu savęs vertinimu.
3. Planų gyvenimui kūrimas ir gyvenimo sąlygos nesusiję su probleminiu paauglių elgesiu, kai vertinami ir kiti psichosocialiniai veiksniai.

Literatūra

- 16 asmenybės faktorių.* (1993). Paruošta A. Goštauto, J. Bajoro, A. Leonavičiaus (1973). Kaunas, KMI.
- Hussong A. M., Curran P. J., Moffitt T. E., Caspi A., Carrig M. M. (2004). Substance abuse hinders desistance in young adults' antisocial behavior. *Development and Psychopathology*, 16, 1029-1046.
- Javtokas Z., Goštautas A., Žagminas K. (2002). Suaugusių Lietuvos gyventojų sveikatos žinių, elgsenos ir įpročių tyrimas. 2001. Vilnius, Sveikata, 40 p.
- Jessor R. (1987). Problem-Behavior Theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking. *British Journal of Addiction*, 82, 331-342.
- Jessor R., Turbin M. S., Costa F. M. (1998). Risk and protection in successful outcomes among disadvantaged adolescents. *Applied Developmental Science*, 2, 4, 194-208.
- Manor I., Vincent M., Tyano S. (2004). The wish to die and the wish to commit suicide in the adolescent: two different matters? *Adolescence*, 39, 154, 279-292.
- Rossov I., Groholt B., Wichstrom L. (2005). Intoxicants and suicidal behaviour among adolescents: changes in levels and associations from 1992 to 2002. *Addiction*, 100, 79-88.

PSYCHOSOCIAL FACTORS RELATED TO PROBLEM
BEHAVIOUR IN ADOLESCENCE

Laura Šeibokaitė

Vytautas Magnus University

E-mail: l.seibokaite@smf.vdu.lt

Problem behaviour is understood as the construct, which includes substance use, aggressive behaviour and suicidal behaviour. The aim of this paper is to evaluate psychosocial factors, which relate to problem behaviour, also examine if the same factors describe problem behaviour in boys and girls groups, as well as in younger and older students. All 5th-12th forms students of Ukmergė city participated in the study. Problem behaviour in adolescence relates to lower mood state, problems in relationship with teachers, value orientation, and lower cognitive abilities in both gender and all age groups. Few factors, which relate to problem behaviour are specific to gender or age group. Girls and younger students have positive relation between problem behaviour and negative attitude toward learning; problem behaviour has no significant relation with gender in young student group, older student's problem behaviour has relation with negative self-esteem.

PSICHOLOGINIŲ VEIKSNIŲ SAŠAJOS SU RŪKYMU ANKSTYVOJOJE PAAUGLYSTĖJE

Kristina Žardeckaitė-Matulaitienė

Vytauto Didžiojo universitetas

El. paštas: k.matulaitiene@smf.vdu.lt

Gerai žinoma, jog paauglystė yra reikšmingas laikotarpis rūkymo įpročio formavimuisi. Rūkymo pradžia šiuo laikotarpiu labai priklauso ne tik nuo socialinių, bet ir psichologinių veiksnių. Šiame darbe analizuojamos sąsajos tarp psichologinių veiksnių ir rūkymo ankstyvojoje paauglystėje. Tyrimas buvo atliekamas 2003-2004 metais 24-iose Kauno rajono bendrojo lavinimo mokyklose. Buvo apklaustos 458 mergaitės ir 478 berniukai, besimokantys šeštoje klasėje, du kartus pusės metų bėgyje. Pirmojo tyrimo metu įvertintas moksleivių rūkymas bei su rūkymu susiję psichologiniai veiksniai. Po pusės metų pakartotinai buvo įvertinta moksleivių rūkymo patirtis. Tyrimo rezultatai parodė, jog ir bandę rūkyti, ir pradėję rūkyti po pusės metų moksleiviai pasižymėjo blogesniais psichologiniais rodikliais (didesniu depresiškumu, žemesniu savęs vertinimu, blogesniu prisitaikymu mokykloje) nei nebandę rūkyti moksleiviai. Blogesnis prisitaikymas mokykloje bei ekstraversija prognozavo berniukų, o žemas savęs vertinimas ir rigidiškumas prognozavo mergaičių rūkymo pradžią po pusės metų.

Įžanga

Gerai žinoma, jog paauglystė yra reikšmingas laikotarpis rūkymo įpročio formavimuisi (CDC, 1994; National Cancer Institute, 2001; Botvin, 2001). Rūkymo pradžia šiuo laikotarpiu labai priklauso nuo socialinių bei psichologinių veiksnių. Tabako gaminių reklama, bendraamžių bei šeimos narių rūkymas, įsitikinimai apie rūkymo normas visuomenėje yra reikšmingi socialiniai veiksniai įtakojantys rūkymo pradžią paauglystėje (Reid, 1993; Piko, 2001; Lloyd-Richardson et al., 2002).

Su rūkymo pradžia paauglystėje siejasi ir įvairūs psichologiniai veiksniai, tokie kaip asmenybės bruožai, depresiškumas, savęs vertinimas ir prisitaikymas mokykloje. Tyrimai parodė, jog tokie asmenybės bruožai, kaip ekstraversija, neurotiškumas ir rigidiškumas siejasi tiek su suaugusiųjų

(Spielberger, Jacobs, 1982; Arai et al., 1997; Terracciano, Costa, 2004), tiek su paauglių rūkymu (Van Loon et al., 2005).

Depresiško ir rūkymo sąsajas tarp paauglių nagrinėjo daugelis autorių (Tyas, Peterson, 1998; Wu, Anthony, 1999). Įvairių tyrimų rezultatai patvirtino egzistuojantį ryšį tarp depresiško ir reguliaraus rūkymo (Paston et al., 1996) bei rūkymo intensyvumo didėjimo (Lloyd-Richardson, 2002; Vogel et al., 2003) paauglystėje.

Kim (2005), Soldz ir Cui (2002), Albernathy ir kiti (1995) analizavę savęs vertinimo ir rūkymo sąsajas tarp paauglių, nustatė, jog rūkantys moksleiviai turi žemesnį savęs vertinimą nei nerūkantys jų bendraamžiai. Tyas ir Pederson (1998) atliktų tyrimų apžvalga parodė, jog paauglių rūkymas reikšmingai siejosi su jų pasiekimais mokykloje. Tie mokiniai, kuriems gerai sekėsi mokykloje ir kurie jautėsi įsitraukę į mokyklos veiklą, mažiau rūkė nei šių požymių neturintys jų bendraamžiai.

Nepaisant didelio atliktų tyrimų apie socialinių ir psichologinių veiksnių sąsajas su rūkymu paauglystėje gausos, yra sunku palyginti jų duomenis dėl nevienodo rūkymo pradžios termino naudojimo bei skirtingo tiriamųjų amžiaus. Sąlyginai mažai tyrimų yra atlikta ankstyvojoje paauglystėje – dauguma autorių analizuoja rūkymo paplitimą ir su juo susijusius veiksnius 14-18 metų amžiaus grupėje. Dažniausiai tyrimai analizuoja tik vieno kurio nors apžvelgto veiksnio – asmenybės bruožų, depresiško ar prisitaikymo mokykloje – sąsajas su rūkymu, tačiau neapima platesnio psichologinių veiksnių spektro. Taip pat trūksta duomenų, atskleidžiančių psichologinių veiksnių sąsajas su rūkymu tarp paauglių Lietuvos populiacijoje.

Šio darbo tikslas – atskleisti sąsajas tarp psichologinių veiksnių ir rūkymo ankstyvojoje paauglystėje.

Metodika

Tyrimo eiga. Tyrimas buvo atliekamas 2003-2004 metais 24-iose Kauno rajono bendrojo lavinimo mokyklose kaip dalis rūkymo profilaktikos projekto, vykdyto bendradarbiaujant VDU Psichologijos klinikai su Kauno rajono savivaldybe. Buvo apklaustos 458 mergaitės ir 478 berniukai,

besimokantys šeštoje klasėje, du kartus pusės metų bėgyje. Pirmojo tyrimo metu buvo atlikta apklausa apie moksleivių rūkymą bei su rūkymu susijusius psichologinius veiksnius, t.y., įvertintas depresiškumas, prisitaikymas mokykloje, savęs vertinimas bei trys asmenybės bruožai – ekstraversija, rigidiškumas ir neurotiškumas. Po pusės metų moksleiviai dar kartą buvo apklausti apie jų rūkymo patirtį.

Vertinimo metodai. Rūkymas buvo vertinamas klausimu “Ar kada nors gyvenime esi bandęs užsirūkyti cigaretę (nors vieną ar du dūmus)? Tie moksleiviai, kurie teigė niekada gyvenime nebandę rūkyti cigaretės, buvo laikomi niekada nerūkusiais. Tie moksleiviai, kurie teigė bent kartą gyvenime bandę rūkyti cigaretę, buvo laikomi bandžiusiais rūkyti. Pradėjusiais rūkyti moksleiviais buvo laikomi tie, kurie pirmojo matavimo metu teigė niekada gyvenime nebandę rūkyti, tačiau po pusės metų atsakę, jog bandė rūkyti bent kartą ar du cigaretę. Išlikusiais nerūkančiais buvo laikomi tie moksleiviai, kurie ir pirmojo, ir antrojo matavimo metu teigė niekada gyvenime nebandę rūkyti.

Psichologiniai veiksniai. Asmenybės bruožams įvertinti panaudotos 3 sutrumpintos Eysenck'o asmenybės bruožų (ekstraversijos (Cronbacho alfa - 0,7066), rigidiškumo (Cronbacho alfa - 0,7988), neurotiškumo (Cronbacho alfa - 0,9328)) įvertinimo klausimyno skalės (30 klausimų, kiekvienam bruožiui po 10 klausimų) (Айзенк, Пакула, Гоштаутас, 1991). Kitiems psichologiniams veiksniams įvertinti sudarytos neprisitaikymo mokykloje (Cronbacho alfa - 0,9030), depresiškumo (Cronbacho alfa - 0,9206) ir žemo savęs vertinimo (Cronbacho alfa - 0,9254) skalės, kiekviena susidedanti iš 9 klausimų (sudarė A.Goštautas, 2003).

Statistinė analizė. Ryšiai tarp psichologinių veiksnių ir rūkymo buvo analizuojami berniukams ir mergaitėms atskirai. Binarinė logistinė regresinė analizė buvo naudojama analizuojant ryšius tarp rūkymo pradžios ir psichologinių veiksnių. Psichologinių veiksnių skirtumai tarp rūkančių ir nerūkančių, pradėjusių rūkyti ir išlikusių nerūkančiais buvo vertinami dviejų nepriklausomų imčių Stjudento t testu. Statistinė analizė buvo vykdoma tik tiems tiriamiesiems, kurie pateikė pilną informaciją apie savo rūkymo patirtį, lytį bei psichologinius veiksnius, naudojant SPSS 10.0 versija.

Rezultatai

60,6 % (n=305) berniukų ir 32,6 % (n=155) mergaičių pirmojo tyrimo metu teigė bandę rūkyti bent kartą gyvenime. 37,1 % (n=59) berniukų ir 16,6 % (n=44) mergaičių, buvusių nerūkiais pirmojo tyrimo metu po pusės metų teigė pradėję rūkyti.

Lyginant bandžiusius ir nebandžiusius rūkyti pirmojo matavimo metu moksleivius pagal asmenybės bruožų išreikštumą, nustatyta, jog bandę rūkyti moksleiviai pasižymėjo aukštesniais neurotiškumo skalės įvertinimais nei nebandę rūkyti moksleiviai (berniukų – $p < 0,001$; mergaičių – $p < 0,000$). Be to, bandę rūkyti berniukai pasižymėjo labiau išreikštu rigidiškumu nei nebandžiusieji ($p < 0,024$).

Lyginant bandžiusius ir nebandžiusius rūkyti pirmojo matavimo metu moksleivius pagal depresiškumo, savęs vertinimo ir prisitaikymo mokykloje skalių vidurkius, nustatyta, jog bandę rūkyti moksleiviai pasižymėjo labiau išreikštu depresiškumu (berniukų grupėje – $p < 0,002$; mergaičių – $p < 0,001$), žemesniu savęs vertinimu (berniukų grupėje – $p < 0,014$; mergaičių – $p < 0,001$), blogesniu prisitaikymu mokykloje (tik berniukų, tiek mergaičių – $p < 0,000$) nei nebandę rūkyti jų bendraamžiai.

Lyginant pradėjusius rūkyti po pusės metų moksleivius su išlikusiais nerūkiančiais moksleiviais pagal asmenybės bruožų išreikštumą, nustatyta statistinė tendencija, jog pradėjusieji rūkyti berniukai pasižymėjo aukštesniu neurotiškumu pirmojo matavimo metu nei išlikusieji nerūkiais jų bendraamžiai ($p < 0,057$). Mergaičių grupėje nustatyta, jog pradėjusios rūkyti po pusės metų mergaitės pasižymėjo žemesniu rigidiškumu pirmojo matavimo metu palyginus su išlikusiomis nerūkiančiomis pusės metų bėgyje jų bendraamžėmis ($p < 0,087$).

Skirtumai tarp pradėjusių rūkyti po pusės metų ir išlikusių nerūkiais moksleivių pagal savęs vertinimo skalę nustatyti abiem lytims (berniukų grupėje – $p < 0,077$; mergaičių – $p < 0,010$). Pradėjusių rūkyti po pusės metų moksleivių savęs vertinimas buvo žemesnis pirmojo matavimo metu nei išlikusių nerūkiais jų bendraamžių.

Skirtumai tarp pradėjusių rūkyti po pusės metų ir išlikusių nerūkiais moksleivių pagal depresiškumo skalę nustatyti tik berniukų grupėje.

Pradėjusių rūkyti po pusės metų berniukų depresiškumas buvo labiau išreikštas pirmojo matavimo metu nei išlikusių nerūkiusiais jų bendraamžių ($p < 0,004$).

Skirtumai tarp pradėjusių rūkyti po pusės metų ir išlikusių nerūkiusiais moksleivių pagal prisitaikymo mokykloje skalę taip pat nustatyti tik berniukų grupėje. Pradėję rūkyti po pusės metų berniukai buvo blogiau prisitaikę mokykloje pirmojo matavimo metu nei išlikę nerūkiusiais ($p < 0,011$).

Dvi binarinės logistinės regresinės analizės buvo atliktos atskirai berniukams ir mergaitėms, siekiant įvertinti psichologinių veiksnių ryšius su rūkymo pradžia.

Berniukų rūkymo po pusės metų pradžią prognozavo blogesnis prisitaikymas mokykloje ($R = 8,887$; $p < 0,003$) ir aukštesni ekstraversijos skalės įvertinimai ($R = 5,048$; $p < 0,025$). Mergaičių rūkymo po pusės metų pradžią prognozavo žemesnis savęs vertinimas ($R = 6,684$; $p < 0,010$) ir aukštesni rigidiškumo skalės įvertinimai ($R = 4,631$; $p < 0,031$).

Išvados

1. VI klasėje yra bandę rūkyti 60,6 % berniukų ir 32,6 % mergaičių.
2. 37,1 % berniukų ir 16,6 % mergaičių, buvusių nerūkiusiais pirmojo tyrimo metu, pradėjo rūkyti pusės metų bėgyje.
3. Bandę rūkyti moksleiviai pasižymi aukštesniu neurotiškumu nei nebandę rūkyti moksleiviai, be to, bandę rūkyti berniukai pasižymi aukštesniu rigidiškumu nei nebandžiusieji rūkyti.
4. Bandę rūkyti moksleiviai pasižymi didesniu depresiškumu, žemesniu savęs vertinimu, blogesniu prisitaikymu mokykloje nei nebandę rūkyti moksleiviai.
5. Pradėję rūkyti po pusės metų berniukai pirmojo tyrimo metu pasižymėjo aukštesniu depresiškumu, blogesniu prisitaikymu mokykloje bei žemesniu savęs vertinimu nei išlikę nerūkančiais pusės metų bėgyje berniukai.

6. Pradėjusios rūkyti po pusės metų mergaitės pirmojo tyrimo metu pasižymėjo žemesniu savęs vertinimu nei išlikusios nerūkančiomis pusės metų bėgyje mergaitės.
7. Blogesnis prisitaikymas mokykloje bei ekstraversija prognozuoja rūkymo pradžią po pusės metų berniukų grupėje, o žemas savęs vertinimas ir rigidiškumas prognozuoja rūkymo pradžią po pusės metų mergaičių grupėje.

Literatūra

- Albernathy T.J., Massad L., Romano-Dwyer L. (1995). The relationship between smoking and self-esteem. *Adolescence*, 30, 120, 899-907.
- Arai Y., Hosowaka T., Fukao A., Izumi Y., Hisamichi S. (1997) Smoking behaviour and personality: a population-based study in Japan. *Addiction*, 92 (8), 1023-1033.
- Botvin G.J. (2001). Substance Abuse in Adolescents, Prevention of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*.
- Burnside G. (1992). Smoking and children. First international conference on women and smoking, Newcastle, 46-48.
- CDC (1994). *Preventing tobacco use among young people*. A report of the surgeon general. Washington: U.S. department of health and human services.
- Kim Y. (2005). Korean adolescents' smoking behavior and its correlation with psychological variables. *Addictive Behaviors*, 30, 343-350.
- Lloyd-Richardson E., Papandonatos G., Kazura A., Stanton C., and Niaura R. (2002). Differentiating Stages of Smoking Intensity Among Adolescents: Stage-Specific Psychological and Social Influences. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol.70, No.4, 998-1009
- National Cancer Institute (2001). Prevention: Behavioral. Age of Smoking Initiation. Prieiga per internetą: <http://progressreport.cancer.gov>.
- Patton G.C et al. (1996). Is Smoking Associated with Depression and Anxiety in Teenagers? *American Journal of Public Health*, 86, 225-230.
- Piko B. (2001) Smoking in adolescence. Do attitudes matter? *Addictive Behaviors*, 26, 201-217.
- Reid D. (1993) Preventing tobacco use in youth – a matter of balance? Paper presented at conference on cancer prevention for Central and Eastern European public health leaders in tobacco control, Warsaw, 1993, September 6-10
- Soldz S, Cui X. (2002) Pathways Through Adolescent Smoking: 7-Year Longitudinal Grouping Analysis. *Health Psychology*, 21, 5, 495-504.

- Spielberger C.D., Jacobs G.A. (1982). Personality and Smoking Behavior. *Journal of Personality Assessment*, 46, 4, 396-403.
- Terracciano A., Costa P.T. (2004). Smoking and the Five-Factor Model of personality. *Addiction*, 99, 472-481.
- Tyas S.L., Pederson L.L. (1998). Psychosocial factors related to adolescent smoking: a critical review of the literature. *Tobacco Control*, 7, 409-420.
- Van Loon A.J.M., Tjihuis M., Surtees P.G., Ormel J. (2005). Determinants of smoking status: cross-sectional data on smoking initiation and cessation. *European Journal of Public Health (in press)*.
- Vogel J.S., Hurford D.P., Smith J.V., and Cole A. (2003). The relationship between depression and smoking in adolescents. *Adolescence*, 38, 57-74.
- Wu L.T., Anthony J.C. (1999). Tobacco Smoking and Depressed Mood in Late Childhood and Early Adolescence. *American Journal of Public Health*, 89, 1837-1840.
- Айзенк С.Б.Г., Пакула А., Гоштаутас А. (1991). Стандартизация личностного опросника Айзенков для взрослой популяции Литвы. *Психологический журнал*, 12, 83-89.

RELATIONSHIP AMONG PSYCHOLOGICAL FACTORS AND SMOKING IN
EARLY ADOLESCENCE

Kristina Žardeckaitė-Matulaitienė

Vytautas Magnus University

E-mail: k.matulaitiene@smf.vdu.lt

It is well known that adolescence is determinant period for smoking habit formation. Smoking onset during this period depends not only on social but psychological factors, too. The aim of this study was to disclose relationship between psychological factors and smoking behavior in early adolescence. The study was carried out in 24 Kaunas region secondary schools in 2003-2004. 458 girls and 478 boys from the 6th grade participated in the survey about psychological factors influencing their smoking behavior. Students' smoking experience was evaluated once more after half a year. The results showed that smoking experience and smoking initiation were related to worse psychological indicators (higher depressiveness, worse self evaluation and worse school adjustment). Worse school adjustment and extraversion predicted future smoking for the boys, and low self-evaluation and psychoticism predicted future smoking for the girls.

TĖVŲ TARPUSAVIO SANTYKIAI, AUKLĖJIMAS IR VAIKŲ PRISITAIKYMAS: TYRIMŲ PERSPEKTYVOS

Renata Garckija

Vilniaus universitetas

El. paštas: renata_gar@yahoo.co.uk

Tėvų tarpusavio santykiai ne tik tiesiogiai veikia vaikų prisitaikymą, bet ir paliečia kitas šeimos funkcionavimo sritis, kurios savo ruožtu gali nukreipti vaikų vystymąsi psichopatologijos linkme.

Nurodomi keli procesai, kurie galėtų paaiškinti, kaip tėvų tarpusavio santykiai veikia vaikų auklėjimą: emocijos ir jų įtakojamas elgesys iš vienos sistemos – tėvų santykių, gali pereiti ir į kitas sistemas, pvz., tėvų – vaikų. Kita hipotezė teigia, kad ryšys tarp tėvų santykių ir vaikų auklėjimo įtakojamas trečio veiksnio, pavyzdžiui, tėvų asmenybės ypatumų.

Nurodomi tokie šios srities tyrimų ribotumai: naudojamos per plačios sąvokos – „pasitenkinimas santuoka“, daugiausiai tiriami sutuoktinių konfliktai, mažai dėmesio skiriama kitiems pasitenkinimo santuoka kintamiesiems (emocinis prieinamumas, jautrumas ir kt.), netikrinamos abipusės sąveikos tarp kintamųjų, netikrinama kelių kintamųjų kartu įtaka ryšiui tarp santuokos kokybės ir auklėjimo.

Galima numatyti tokias šiuolaikinių šeimos santykių tyrimų perspektyvas: išsiaiškinti, ar ryšys tarp tėvų tarpusavio santykių ir auklėjimo yra vienodas tėčiams ir motinoms bei sūnams ir dukroms; įvertinti, kaip santuokos kokybė veikia auklėjimą skirtingais šeimos gyvavimo etapais; atsižvelgti, kaip patys vaikai veikia auklėjimą; nustatyti kitų kintamųjų, pvz., tėvų asmeninių savybių, poveikį pasitenkinimo santuokai ir auklėjimo ryšiui.

Visuotinai pripažįstama, kad konstruktyvūs sutuoktinių santykiai formuoja tvirtą pagrindą visos šeimos sveikam funkcionavimui, o kartu tiek vaikų, tiek tėvų psichinei sveikatai. Procesų, aiškinančių kaip pasitenkinimas santuoka įtakoja vaikų auklėjimą ir vaikų prisitaikymą, atskleidimas turi svarbią teorinę ir praktinę reikšmę. Atsižvelgdami į klinikinės praktikos ir vykdomų tyrimų rezultatus turime vis peržvelgti ir papildyti teorinius teiginius. Naujesniais ir išsamesniais tyrimais grįstos teorijos įgalina efektyvesnę pagalbą šeimoms, susiduriančioms su problemomis.

Iki 1980 metų pradžios santuokos, auklėjimo ir vaikų raidos tyrimus vykdė įvairių disciplinų mokslininkai (Grych, 2002). Šeimos sociologus domino santuokos pasikeitimai per gyvenimo ciklus (Anderson, Russel, Schumm, 1983). Klinikinius psichologus domino ryšiai tarp vaikų problemiško elgesio ir santuokos kokybės – šie ryšiai daug kartų buvo patvirtinti (El – Sheikh, Elmore – Station, 2004; Holden, Ritchie, 1991; Jouriles, McDonald, Norwood, 1998). Raidos psichopatologijos paradigmoje sutuoktinių santykiai buvo ir yra nagrinėjami kaip galimas įtakos šaltinis tiek vaikų auklėjimui, tiek bendram vaikų prisitaikymui ir psichinei sveikatai apskritai. Šios krypties atstovus domina sąveika tarp santuokos kokybės ir auklėjimo, ir kaip šį sąveiką veikia bendrą tiek vaikų, tiek jų tėvų psichinę sveikatą. Manoma, kad atskiras šių šeimyninio gyvenimo nagrinėjimas nesuteikia pilno vaizdo apie šeimoje vykstančius procesus. Galiausiai įvairios tyrimų kryptys susijungė į tarpdisciplininius santykio tarp santuokos kokybės, auklėjimo ir vaikų vystymosi tyrimus (Belsky et al., 2004).

Nustatyta, kad pasitenkinimas santuoka siejasi su saugiu tėvų – vaikų prieraišumu ir su teigiamais tėvo – vaiko ir motinos – vaiko santykiais, pozityviais auklėjimo būdais (Cummings et al., 2000; Katz, Gottman, 1997). Auklėjimo nuoseklumas, tėvų priešiško ar priėmimo laipsnis, tėvų emocinis prieinamumas ir kiti auklėjimo aspektai gali būti veikiami sutuoktinių tarpusavio santykių kokybės. Tyrimai rodo, kad saugūs santykiai tarp sutuoktinių kompensuoja jų nesaugų prieraišumą prie tėvų, kai jie buvo vaikai, ir skatina saugaus prieraišumo su vaikais vystymąsi (Grych, 2002).

Tėvų konfliktai gali paveikti vaikus tiesiogiai, sukeldami stresą, pažeisdami jų saugumo jausmą, pasitikėjimą tėvais ir savimi. Tačiau tėvų konfliktai taip pat yra vienas iš platesnio šeimos funkcionavimo aspektų. Jie paveikia kitas šeimos funkcionavimo sritis, kurios savo ruožtu gali nukreipti vaikų vystymąsi psichopatologijos linkme (Belsky et al., 1991).

Nustatyta, kad prievarta tarp sutuoktinių ar dažni konfliktai siejasi su nenuosekliu auklėjimu ir drausminiu elgesiu (Holden, Ritchie, 1991). Taip

pat yra ryšys tarp sutuoktinių konfliktų ir padidėjusio tėvų priešiško bei įkyrios kontrolės (Aunola, Nurmi, 2005), emocinės šilumos ir prieinamumo (Holden, Ritchie, 1991). Tėvų atstūmimas sustiprina ryšį tarp sutuoktinių konfliktų ir tiek elgesio, tiek emocinių vaikų problemų (Fauber et al., 1990). Toks tėvų elgesys, kaip užsisklendimas ir priešiškus, tam tikru laipsniu prognozuoja vaikų socialinę izoliaciją, depresiją ir nerimą (Finckam, 1996). Taigi, tėvų tarpusavio konfliktai gali reikšmingai neigiamai veikti auklėjimo procesą.

Bandymų atskleisti ryšį tarp tėvų tarpusavio santykių, auklėjimo ir vaikų prisitaikymo yra išties nemažai. Vis dėl to, tiek santuokos, tiek auklėjimo kokybė yra daugiamačiai reiškiniai, ir iki šiol nedaug žinoma apie tai, kokie santuokinio funkcionavimo aspektai susiję su kokias auklėjimo aspektais.

Erel ir Burman (1995) atliko 68 studijų metaanalizę, siekdami nustatyti, koku būdu pasitenkinimas santuoka, jos kokybė susijusi su vaikų auklėjimo kokybe. Nors atskiri veiksniai skirtingose studijose reikšmingai skyrėsi vieni nuo kitų, nei vienas iš jų nebuvo bendras visom studijom.

Mokslininkai nurodo kelis procesus, kurie galėtų paaiškinti, kaip tėvų tarpusavio santykiai veikia vaikų auklėjimą. Pavyzdžiui, žvelgiant iš šeimos sistemų, tėvų patiriamo streso ir jo įveikimo perspektyvos, manoma, kad emocijos ir jų įtakojamas elgesys iš vienos sistemos – tėvų santykių, pereina ir į kitas sistemas – tėvų – vaikų santykių (Belsky, 1991). Kita hipotezė teigia, kad ryšys tarp tėvų santykių ir vaikų auklėjimo įtakojamas trečio veiksnio, pavyzdžiui, tėvų asmenybės ypatumų (Belsky, 1984). Iki šiol atlikti tyrimai pilnai nepatvirtina nė vienos teorijos.

Įvairūs autoriai (Erel, Burman, 1995; Belsky, 2004; Cummings et al., 2000) nurodo tokius pasitenkinimo santuoka, auklėjimo stilių ir vaikų prisitaikymo tyrimų ribotumus:

- Dauguma tyrimų nagrinėja „globalų“ kintamąjį – pasitenkinimą santuoka. Ryšys tarp santuokos kokybės ir auklėjimo daugiausiai buvo nagrinėjamas tiriant sutuoktinių konfliktus, mažai studijų įtraukė tokius

kintamuosius, kaip sutuoktinių prierašumas, emocinis prieinamumas, įsipareigojimas santuokai.

- Dauguma tyrimų nagrinėjo tiesioginius ryšius tarp kintamųjų, pvz., pasitenkinimo santuoka ir griežto auklėjimo ryšį.
- Nors dauguma tyrėjų pripažįsta, kad ryšiai tarp tėvų tarpusavio santykių ir auklėjimo yra abipusiai, tik neseniai pradėta tikrinti tokias sąveikas. Tai susiję su tuo, kad tik neseniai atsirado tam priemonių – pažangių statistinių procedūrų.
- Mažai studijų tyrė kelių kintamųjų kartu įtaką ryšiui tarp santuokos ir auklėjimo, pvz., patiriamo streso ir tėvų asmenybės.

Tyrimų perspektyvos

Apžvelgus prieinamus tyrimus galima numatyti tokias šiuolaikinių tėvų tarpusavio santykių ir auklėjimo tyrimų perspektyvas:

Tėvų ir vaikų lytis: iki šiol neaišku, ar ryšys tarp tėvų tarpusavio santykių ir auklėjimo yra vienodas tėčiams ir motinoms bei sūnams ir dukroms. Yra nemažai studijų, kurios įrodė, kad pasitenkinimas santuoka labiau paveikia, kaip tėčiai auklėja vaikus, bet ne motinos. Tačiau yra nemažai tyrimų, kuriems nepavyko patvirtinti šio ryšio. Siekiant suprasti, kaip lytis veikia santuokos ir auklėjimo ryšį, reikia iširti ir tėvų, ir vaikų lyties poveikius, ir, jeigu imtis yra pakankamai didelė, sąveikas tarp tėvų ir vaikų lyties.

Raidos vaidmuo: manoma, kad santuokos kokybė skirtingai veikia auklėjimą skirtingais vaikystės etapais. Dauguma tyrimų koncentravosi ties ankstyvaisiais vaikų raidos etapais, todėl sunku daryti išvadas, kaip santuokos kokybė veikia auklėjimą kitais etapais.

Vaikų poveikis: svarbu atsižvelgti į tai, kaip vaikai veikia jų auklėjimą. Pvz., tėvų jautrumas ir reagavimas didele dalimi nulemtas vaiko temperamento. Gilesnis supratimas apie tai, koks yra vaikų vaidmuo sukeliant tėvų elgesį, emocijas ir mintis, padėtų sudaryti pilnesnį vaizdą apie sąveikas šeimoje. Tačiau abipusių ryšių tyrimas reikalauja longitudinalių tyrimų.

Tėvų charakteristikos: sistemų teorijos sureikšminimas įtakojo tai, kad tyrėjai nepakankamai įvertino tėvų asmenybės ir tarpasmeninio stiliaus vaidmenį aiškinant ryšį tarp tėvų tarpusavio santykių ir auklėjimo. Buvo sureikšminama socialinio konteksto įtaka ir nepakankamai įvertinta vidinių asmenybės kintamųjų svarba (Belsky, 1984).

Stabiliaus tarpasmeninio tėvų stiliaus poveikio įvertinimas gali padėti geriau suprasti genetinius veiksnius, kurie veikia tiek santuoką, tiek auklėjimą, o taip pat pabrėžti socialinio išmokymo ir prieraišumo teorijų indėlį aiškinant šeimos sąveikas.

Kai ryšiai tarp santuokos ir auklėjimo yra visuotinai patvirtinti, svarbu suprasti, kokių būdu šie konstruktai yra susiję ir kokie kiti veiksniai gali paveikti šį ryšį. Svarbu tirti, kokie procesai (emociniai, elgesio, kognityviniai) sieja tėvų tarpusavio santykius ir auklėjimą, ir kaip šių procesų sąveika veikia visos šeimos prisitaikymą ir psichinę sveikatą. Perėjimas nuo paprastų ryšių tyrimo prie modelio, kuris paaiškintų tiesioginius ir tarpinius (*mediator*) bei nukreipiančius (*moderator*) ryšius, suteiktų pilnesnį ir patikimesnį supratimą apie tai, kaip individualūs, diadiniai ir šeimos veiksniai veikia vieni kitus.

Literatūra

- Aunola K., Nurmi J. (2005) The Role of Parenting styles in Children's Problem Behavior. *Child Development*, 76, 1144-1159.
- Anderson, A., Russel, C., Schumm, W. (1983). Perceived marital quality and family life cycle categories. *Journal of Marriage and the Family*, 45, 127-139.
- Belsky J., Pasco Feron R.M. (2004). Exploring marriage – parenting typologies and their contextual antecedents and developmental sequelae. *Development and Psychopathology*, 16, 501-523.
- Belsky J., Jounghblade L., Rovine M., Volling B. (1991). Patterns of marital change and parent – child interaction. *Journal of Marriage and Family*, 53, 487 – 498.
- Belsky J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83- 96.

- Cummings E.M., Davies P.T., Campbell S.B. (2000). *Developmental psychopathology and family process*. Theory, research, and clinical implications. The Guilford Press.
- El – Sheikh, M., Elmore – Station, M. (2004). The link between marital conflict and child adjustment: Parent – child conflict and perceived attachments as mediators, potentators, and mitigators of risk // *Development and psychopathology*, 16, 631 – 648.
- Erel O., Burman B. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent – child relations: A meta analytic review. *Psychological Bulletin*, 118, 108-132.
- Finckam F. D. (1996). Marital Conflit, parent – child relationship, and child adjustment: does gender matter? *Merril – Palmer Quarterly*, 42, 48 – 75.
- Grych J.H. Marital relationships and Parenting. (2002). // *Handbook of parenting*, 2nd ed. / Ed. Bornstein M.H. p. 203-227.
- Holden, G.W., Ritchie, K.L. (1991). Linking extreme marital discord, child rearing, and schild behaviour problems: evidence from battered women. *Child development*, 62, 311 – 327.
- Jouriles E.N., McDonald R., Norwood N. (1998). Knives, guns, and interparent violence: Relations with child behaviour problems. *Journal of Family Psychology*, 12, 178 – 194.

PARENTAL RELATIONSHIP, PARENTING AND THEIR CHILDREN
ADAPTATION: RESEARCH GUIDELINES

Renata Garckija

Vilniaus universitetas

El. paštas: renata_gar@yahoo.co.uk

Not only parents' relationships directly affect the adaptation of their children, they may influence other domains of family functioning which in turn may direct the development of the children to psychopathology. Several processes which can explain the link between parental relationship and parenting are mentioned. The spillover theory states that the affect or behaviour from one system transfers to another. Another process might be the third factor which stands above the parental relationship and parenting and influences them both. The personality of parents is proposed to be the possible factor.

There are several drawbacks in current family functioning research. While examining parental relationship the broad concept of marital satisfaction is used omitting other possible variables (emotional availability, commitment etc.) of

parental interaction. Parents' relationship evaluation very often is limited to inparental conflicts investigation. Although the reciprocal relationship between parental relationship and parenting is acknowledged little research had investigated both direction influences.

Other challenges in investigating the complex relation between marital satisfaction, parenting and children adaptation would be to find out whether relationship between parents relationship and parenting is the same for mothers and fathers and for sons and daughters; to define how marital satisfaction influences the parenting and through that children problems during different stages of family life; to find out what is the children's contribution to the relationship between a relationship and parenting; to evaluate how other variable like parent's personality influences the relation between marital satisfaction and parenting.

Psichologijos tyrimai Lietuvoje: vieta pasaulyje ir ateities vizija / [sudarė Evaldas Kazlauskas]. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. – 94 p.

Bibliograf. str. gale

ISBN 978-9955-33-005-9

Straipsnių rinkinyje yra pristatomos Lietuvos jaunųjų mokslininkų psichologijos studijos. Eksperimentinės, taikomosios psichologijos ir psichikos sveikatos tyrimuose analizuojamos svarbios psichologijos problemos. Autorių atlikti mokslo darbai yra reikšmingi ne tik Lietuvos mokslui, bet svarbūs ir tarptautiniame tyrimų kontekste.

Psichologijos tyrimai Lietuvoje:
vieta pasaulyje ir ateities vizija

Sudarytojas *Evaldas Kazlauskas*

Redaktorė *Monika Skerytė-Kazlauskienė*

Viršelyje panaudota *M. Skerytės* nuotrauka

Išleido Vilniaus universiteto leidykla

Spausdino Vilniaus universiteto leidyklos spaustuvė

Universiteto g. 1, LT-01220 Vilnius

El. paštas: *info@leidykla.vu.lt*